

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
DOBOZY IMRÉVEL
DOBOZY IMRE:
FEHÉRVÁR ELŐTT

*

CZINE MIHÁLY:
NAGY LÁSZLÓ
ÖTVENÉVES

CSUKA ZOLTÁN:
JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

ILLYÉS GYULA:
KÉT NÉP HÓ FIA

MARTYN FERENC:
LÁSZLÓ GYULA PORTRÉI

TUSKÉS TIBOR:
BESZÉLGETÉS
BORS ISTVÁNNAL

*

FULEP LAJOS
EMLÉKEZETE

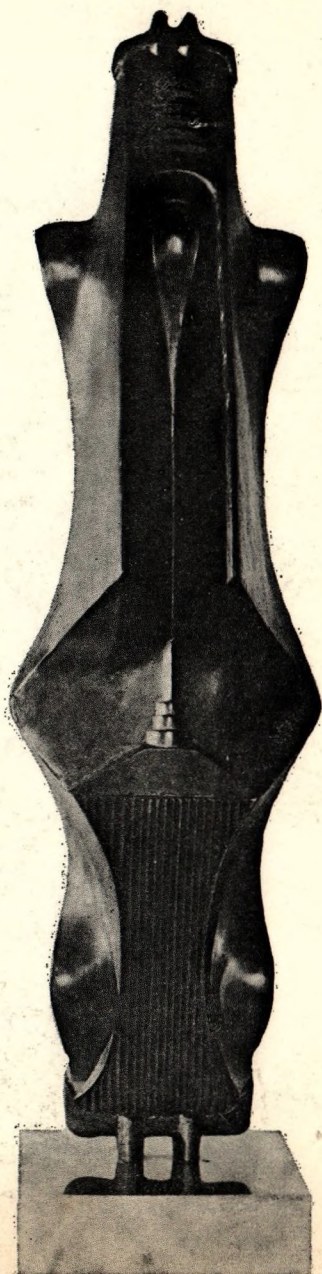
6,— Ft

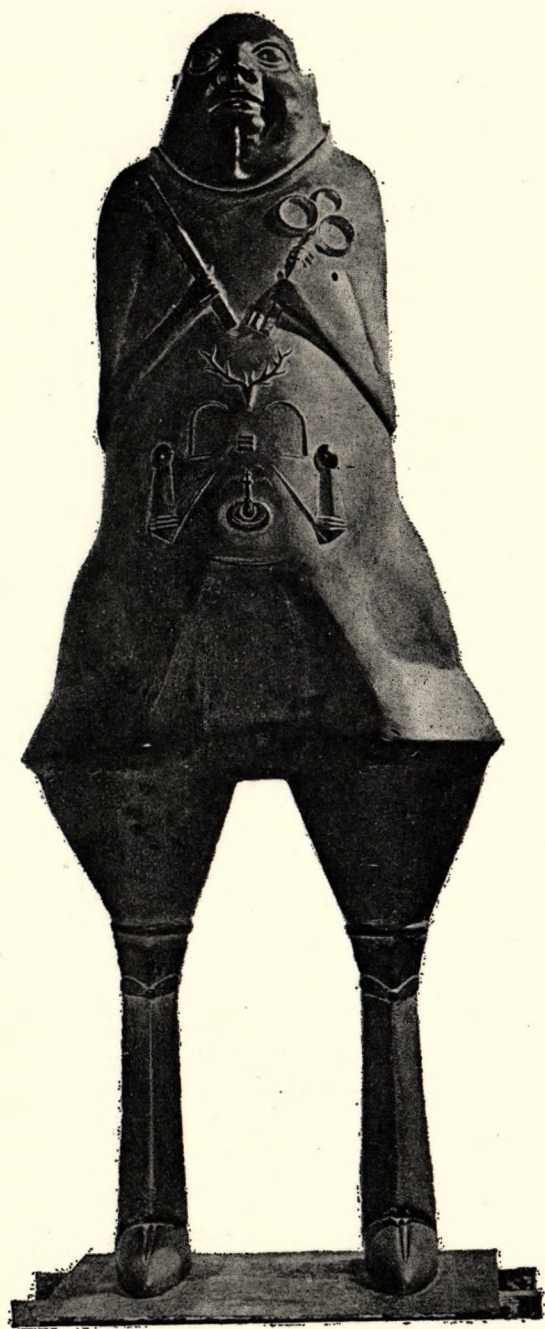
SZÁMUNK SZERZŐI:

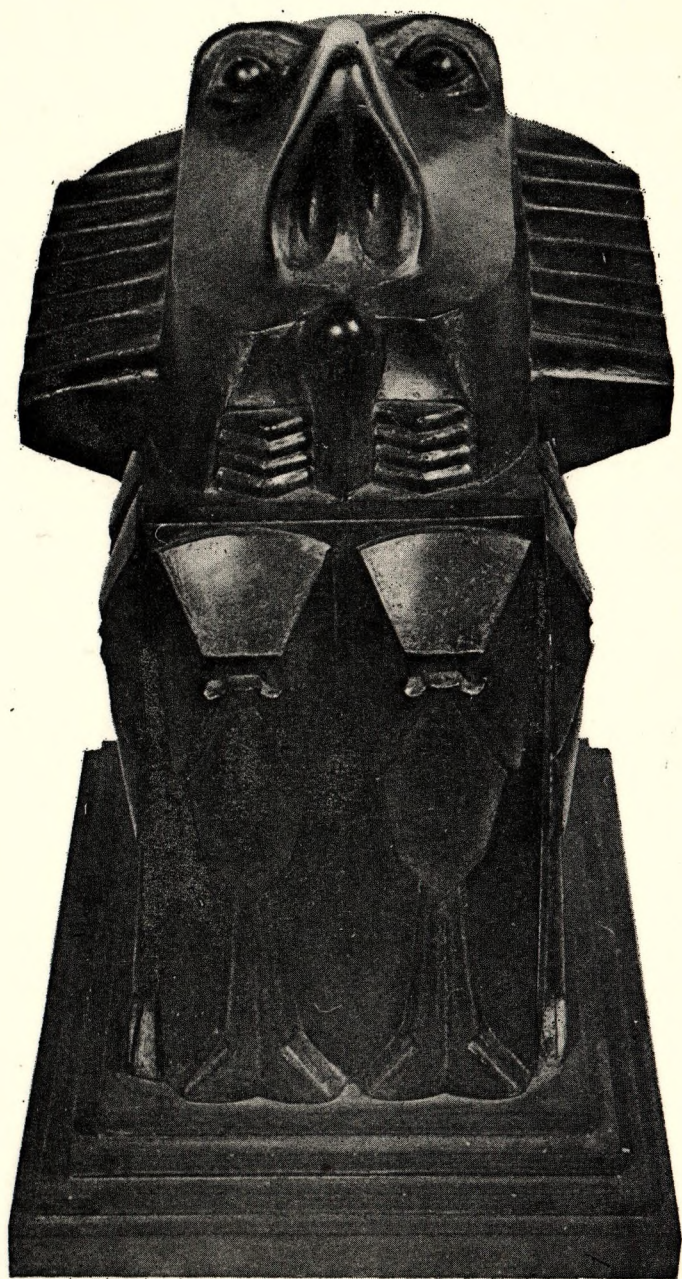
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
CZINE MIHÁLY
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
CSÜRÖS MIKLÓS
DEMÉNY OTTÓ
DEVÉNYI IVÁN
DOBOZY IMRE
ERDŐDY EDIT
FODOR ANDRÁS
GERA GYÖRGY
GYURKOVICS TIBOR
ILLYES GYULA
KANTOR PÉTER
KISS DENES
KOVACS SÁNDOR
LAKATOS KALMAN
MAJOR MÁTÉ
MARTYN FERENC
NEMETH LAJOS
POMOGATS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SZALATNAY REZSŐ
TAKÁTS GYULA
TUSKÉS TIBOR
VASY GÉZA

KÉPEK

BODÓ ANDRÁS
BORS ISTVÁN
LÁSZLÓ GYULA
PÓR BERTALAN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1975. JÚLIUS

TARTALOM

DOBOZY IMRE: Fehérvár előtt - - - - -	579
BERTHA BULCSU: Interjú Dobozy Imrével - - - - -	592
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Fohász, Csak egyszer, Cikázik majd - - - - -	601
KÁNTOR PÉTER versei: Üzenet, Három bekezdés - - -	603
GERA GYÖRGY: Mesémák - - - - -	604
DEMÉNY OTTÓ versei: Megérkezés, És mosolygok - -	607
GYURKOVICS TIBOR: Egy alma (vers) - - - - -	608
MARTYN FERENC: László Gyula portréi - - - - -	609
TÚSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (<i>Beszélgetés Bors István</i>) - - - - -	612
KISS DÉNES versei: Beszéd, Futtatás, Idő pókhálójában -	621
RÓZSA ENDRE versei: Fenyegetések, július, Csigázó zene, hangcsiga - - - - -	622

*

KI VISZI ÁT A SZERELMET

CZINE MIHÁLY: Nagy László ötvenéves - - - - -	623
VASY GÉZA: Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet - - -	625

FÜLEP LAJOS EMLÉKEZETE

MAJOR MÁTÉ: Fülep Lajos emlékezete - - - - -	629
NÉMETH LAJOS: Fülep Lajos művészetfilozófiája - - -	631
TAKÁTS GYULA: A láttatás tudósa - - - - -	635
LAKATOS KÁLMÁN: Félúton (vers) - - - - -	642

KÉT NÉP HŰ FIA

ILLYÉS GYULA: Két nép hű fia (<i>Lírai emlékezés Pável Ágostonra</i>) - - - - -	644
---	-----

CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép, II. - - - - -	648
FODOR ANDRÁS: Bartókról Romániában - - - - -	655
SZALATNAY REZSŐ: Emil Boleslav Lukáč: A nagy üzenet- váltás - - - - -	657

*

CSÜRÖS MIKLÓS: Petri György: Körülírt zuhanás - - -	659
KOVÁCS SÁNDOR: Dobozy Imre: A királylány számolya -	664
ERDŐDY EDIT: Karinthy Ferenc: Végtelen szőnyeg - -	666
CSÁNYI LÁSZLÓ: Bárdosi Németh János: Utak és útitársak	667
POMOGÁTS BÉLA: Szabó Ede: Otthonunk a művekben -	669
DÉVÉNYI IVÁN: Dénes Zsófia: „Úgy, ahogy volt”, Tegnapi újművészek - - - - -	670
A Jelenkor krónikája - - - - -	672

K É P E K

BODÓ ANDRÁS rajzai - - - - -	600, 641, 643, 647
PÓR BERTALAN rajzai (<i>Fotó: Nádor Katalin</i>) - - -	611, 630
BORS ISTVÁN: Maszk (<i>Fotó: Gyertyás László</i>) - - -	620
CSUKA ZOLTÁN és IVO ANDRIĆ (<i>Fotó: Kovács Gézané</i>)	654

MÜMELLÉKLETEN

- 1-2. Dobozy Imre-portrék
(*Móser Zoltán fotói*)
- 3-4. László Gyula rajzai:
Németh László-portré
Nagy László-portré

(*A Petőfi Irodalmi Múzeum anyagából, Balás Miklós fotói*)

A BORÍTÓN

BORS ISTVÁN művei

1. Státusszimbólum (részlet)
2. Státusszimbólum
3. Szarkofág
4. Bálvány

(*Gyertyás László fotói*)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-1820 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Fehérvár előtt

Bicskétől néhány kilométernyire hosszú torlódás az úton. Németek lövik, 88-as Bofors-lövegekkel, valahonnan Vérteskozma és Várgesztes irányából a felcsút-csákvári útelágazást. Sofőrünk idegesen fékez, a kocsi ropogva megfarol a porhótól füstölgő, keskeny makadámúton, a ponyva alól fegyverek koccanása, káromkodás hallatszik be a vezetőfülkébe. A lövedékek mintegy fél négyzetkilométeren szóródnak, széttronsoltak néhány tehergépkocsit, egy páncélozott terepjárót, de most már csak az úttestet, a mezőt szaggatják. „Nem korrigálják, tehát nem látják a célt – mondja mellettem Kékessy Dodó. – Térképről lönek.” Valaki a magyar századot keresi, kiáltását el-elragadja a szél: „Vengerszkaja róta! Vengerszkaja róta!” Ribakov kapitány, a hadosztályparancsnok segédtsíjtje. Kimászunk a fülkéből, szembeccsap a szél, akár egy tüskés ág. Az orosz harckocsik megpróbálnak kikanyarodni a szántókra, de túlságosan közel vannak egymáshoz, elől meg elállja az utat a kilőtt terepjáró. Hátra, hátra! – hadonásznak a harckocsizók, de hiába, mögöttünk is egymás fenekébe bújó járművek tömege, vagy másfél kilométer hosszan. Néhány német bombázó, vagy akár néhány Messerschmitt is alaposan kiporolhatna bennünket.

Ribakov kezében térkép.

– Azonnal induljanak ide – ujjával valahová Sukoró és Pákozdi közé bök –, jelentkezzenek Hrenyov törzsénél.

Hrenyov a hadosztály harmadik ezredének parancsnoka.

– De hát mi történt?

– A gazda kiverelkedte a hadseregparancsnoknál, hogy önök is ott legyenek a fehérvári bevonuláson, még hozzá valahol az elején. Az a véleménye, a lakosság hangulatát kedvezően befolyásolja, ha magyar katonákat is lát a felszabadítók közt.

Dodó kellenül dűnyögi:

– Hát van még valakinek hangulata Fehérváron?

Írásban kérem a parancsot. Olyan hadműveleti területen kell átvágnunk, melyen az ide-oda mozgó orosz egységek a létezésünkről sem tudnak.

Ribakov bólint, jegyzetfüzetéből kiszakít egy lapot, ráírja a parancsot. Megkérdeztem: közvetlen előjárónk, Gyenyisz Ignatovics tud-e átvezénylésünkről.

– A gazda ezt nem közölte velem. Különben is minden csapatunk mozgásban van, Blinyickij alezredes zászlóalja is. Fehérváron biztosan találkoznak vele. Mondja csak, ön ismeri ezt a vidéket?

– Igen.

– Kitűnő. Hát akkor, mihelyt az oszlop megmozdul, ne késlekedjék indulni!

Dodót elküldöm a két másik szakaszparancsnokért, meg a politikai tisztért. Szilánkszerű, éles, apró havat hord a szél, kaparja arcomat. Első kocsinkon nincs mozgás. A sorállományú katonák egymáshoz szorulva, mint

üvegbe gyömösölt uborkák, szótlanul várják a parancsot. A második kocsi ponyvája alól izgatottan kidugja a fejét Jancsika örvezető.

– Hát csakugyan igaz, főhadnagy elvtárs? Visszafordulunk? Ad majorem Die gloriam – Megint kibúvik belőle a tudálékos sekrestyész. Pedig folyton csipkedik, kenetteljes hanghordozása, papos kézmozdulatai miatt.

A harmadik kocsiról fűrtökben másznak le a táglagyáriak: ki rágyújt, ki vizez, közben harsányan csipognak, akár egy falka seregély. Ez a legnehézebben kezelhető társaság. Első parancsnokukat, Cserhádi hadapródot nyolc nap alatt kikészítették. Minden rendelkezése után nekiálltak tanakodni, hogy amiről szó van, megfelel-e az érdekeinknek, elképzeléseiknek, vagy legalább csak tetszik-e, proliszagú vagy burzsujszagú, és ami a fő, nagyjából egybevág-e a világforradalom fő vonalával. Egyszer egy egész délutánt azzal töltöttek: háború idején szükséges-e egyszerre lépni, vagy ez csak afféle békebeli hülyeség. Ekkor Cserhádi a felsővárosi gyakorlótéren felordított, leszegte fejét, húsz méterről nekiszaladt a deszkapalánknak. Kineveztem őt szolgálatvezetőnek, a helyére Kemenczi őrmestert állítottam. Kemenczi a fogával elroptogtatná az egész bandát. Ha alkalom kínálkozik, és engedelmeskednek, elkapja őket egy fordulóra. A nagyszájú Tübekre, aki minden szolgálati feladat teljesítése közben és mindenféle lehetséges helyzetben pofázik, egyszer rávert huszonöt feküdjöt. Tübek hátralökte fegyverét, mint egy ráérő erdőkerülő, és kérdezősködni kezdett:

– Ugyan tessék már elmagyarázni, mi az a feküdj, nekem még nem volt szerencsém hozzá.

Kemenczi ránézett, mint valami szembántó rondaságra.

– Na látja, igen tisztelt Tübek honvéd, ezt becsülöm magában leginkább, ezt a csillapíthatatlan tudásszomjat, az előljárónak nem is lehet igazabb öröme, mint az ilyen szemfüles honvédegyént minden szükségesre megtanítani; kérem tehát szíveskedjék a szomorú két szeméből kitörölni a csipát, és figyelni, mivel az említett testgyakorlatot személyesen kívánom bemutatni, maga pedig, maga Tübek, utánam csinálja, de nem lötytedten, mint egy nyugállományba vonulás előtt álló idős kurva, hanem szökkelve, pattogva, katonásan, mint egy felajzott kanbolha.

Ezzel Kemenczi levágódott, felpattant. Tübek eléggé tohonyán követte, vagy tucatnyi kísérlet kellett hozzá, hogy Kemenczi elfogadja feküdjnek azt, amit Tübek mivelt.

– No lám, lesz ebből kalapos inas, hát csak fogjunk hozzá!

Tübek iparkodott átvenni a tempót, mind kíméletlenebbül csapdosta sovány testét az anyaföldhöz; mikor úgy húsz körül jártak, Kemencz felállt, homlokára ütött.

– A fenébe is, tisztelt barátom, elfeledtem számlálni!

Előlről kezdték. És aztán harmadszor is, mivel Kemenczi már számolt ugyan, de elvétette a számolást. A harmadik sorozat végén az őrmester felpattant, összeütötte a tenyerét, rágyújtott, Tübek ellenben nekidőlt a palánknak, dőlt róla a víz, szeme alatt lila félholdak lógtak. Két napig csendben is maradt.

Hosszú csata lesz ez, Kemenczi és a téglagyáriak között. Az őrmester nem állhatja a téglagyáriak kötetlen és félbeszakíthatatlan eszmecseréit, emezek nem állhatják Kemenczi jutasi mokányságát. Nem tudom, végül is ki fogja bedobni a törülközőt.

Az útparton felsorakoznak a parancsnokok. Bokács hadnagy, a század

politikai tisztje, kit a háta mögött már mindenki csak nyehónak nevez, Ké-kessy hadnagy, az első szakasz parancsnoka, Vereczkei zászlós, a másodiké, Kemenczi őrmester, a harmadiké, és Bodoni zászlós, a frissen szervezett golyószórós rajé. Cserhádi szolgálatvezető a töretlen kukoricásban guggol, majd közlik vele a változást. A hadosztályparancsnok rendelkezésének mindenki örül. A nyehó is: tehát nem vetnek be bennünket. A téglagyáriak közelebb szivárognak, néhány megjegyzést fűznek a parancshoz. Ha úgy vesszük, a szovjeteknek nincs joguk bevetni őket, a század karhatalmi feladatokra szerveződött, meg kéne már magyarázni az elvtársaknak, ki-ki tartsa magát az egyezséghez, a munkásság jogait háborús körülmények közt is tiszteletben kell tartani és így tovább. A nyehó dühbe gurul.

– Ezt miért nem követeltétek a németektől is?

Elküldöm a téglagyáriakat, mielőtt belebonyolódnának a témába.

– Menetben csak akkor hagyhatják el a járművet, ha megkapják a „gépkocsiról szállj” parancsot. Vissza!

Morogva kapaszkodnak vissza a tragacsukra. Eközben a gépkocsi-vezetők is tanácskozhattak, az első kocsi sofőrje, Golovcsenko az orrom elé tartja nyílt parancsát: tessék, ebben szó sincs Fehérvárról.

– De hiszen hallottad, mit mondott Ribakov kapitány?

– Hallottam.

– Hát akkor?

– Igazoltatásnál nekem csak azt hiszik el, ami a papírra van írva.

Nem vitatkozom. Tapasztalatból tudom, hogy ez csak időpocsékolás.

– Dodó, próbáld utolérni Ribakov kapitányt.

Dodó körülnéz, a torlat elejéhez fut, ahol egy dzsipet próbálnak átlökni az árkon. Szerencsénk van, a kocsi a segédtiszté. Visszajön. Lekapja a sofőröket, mi a fenét okoskodnak, azok kórusban zengik a magukét. Ribakov káromkodva írja a három kocsicédulát, épp az utolsó pillanatban, mert elől az orosz műszakiak, másfél méterre az első harckocsitól, mesteri robbanással, kidobadják a szántóra a szétlőtt terepjárót.

Golovcsenkóval sehogy se bírok dűlőre jutni. Szerintem a lehető legegyszerűbb megoldás végig a váli völgyön át lefutni Baracskáig, s onnan a balatoni műúton Pákozdig; ő azonban, mivel nem akar eltávolodni a hadosztályparancsnokság mozgási sávjától, már bejelölte térképén a csákvári utat.

– De az nagyon hepehupás, ismerem.

– Hát aztán? Minden út rossz. De ez egyenes, nem vagyok bolond összevissza kanyarogni.

– Hová egyenes? Fehérvárra! De nekünk előbb Pákozdon vagy a környékén kell jelentkeznünk.

Golovcsenkó kiköp az ablakon, legyint: „Beszélj csak, én meg arra megyek, amerre akarok!” Alcsúton némi forgolódás, tolatás, káromkodás után megtele a Vértesboglár–Csákvárra vezető utat.

Dodó cigarettával kínál.

– Ne dühöngj.

Az alcsúti kastélypark mellett húzunk el, kocsink imbolyog a gödrös makadámon, mint egy rozzant bárka a hullámokon. Amint elkezdünk feljebb kapaszkodni, messze láthatóvá válnak a váli völgy két partjára oly jellemző szélbarázdák, melyeket ki tudja mennyi idő alatt, az északnyugati-délkeleti szél szántott a lágyszőnyegbe.

- Tudod-e, ez itt kinek a kastélya?
- Úgy érted, kié volt? Nem tudom.
- József főhercege.
- Ne mondd!

Az épületből semmi sem látszik, csodálkozom is, a pucérra vetkezett fák közt látszani kellene; majd csak hetekkel utóbb tudom meg, hogy a kastélyt szétlőtték, épen maradt köveit, tégláit a környékbeli parasztok elképesztő sietséggel széthordták.

- Voltál benne?
- Csak a parkban. De kívülről láttam nyár derekán, délutáni napsütésben. És még ugyanaznap este tűz világánál.
- Kigyulladt?
- Dehogy!
- Hát?

Emlékeimről húzódkodom beszélni. Mintha azzal, hogy kimondom, szét is osztogatnám őket. És velük együtt magamat. Hiszen ki vagyok én? Nem több, mint amit tudok, ami megtörtént velem és általam. De ez már a tegnapi. Múlt. Impressziók, félelmek, kurta nevetések, elviselhetetlen feszültségek. Igazságvágy, melyet az élet nem hajlandó kielégíteni. Egy magányos fa a dombélen, elfutó patakvíz fecsegése, egy eltűnődő szempár, egy virágzó orgonasövény. A Rúgtatórét a Franciska-majorban, iskolapad, kopaszra nyírott kobak előttem, pazarul szórt napfény, lányok, és valami, ami hasonlít a szerelemhez. És parancsok, parancsok, parancsok: előre, fedezd magad, tűz, vissza; bombarecségés, szilánkok, hullák. Mindez rétegesen egymásra rakódva, szétválaszthatatlanul. A ma? Az a keskeny palló, amelyen át kell egyensúlyoznom magam a holnapba. És a holnap? Azt mondják, más lesz. Milyen más? Egészen más. Jelzők garmadáját hordják össze rá. De meg is kell érni. És én, rövid megszakításokkal, három éve a fronton, olyan körülmények között élek, hogy az egész holnapot nem vagyok képes többnek tekinteni bizonytalan igéretnél.

- Egy idevaló rokonom egyszer...
- Mi az, neked itt is van rokonod?
- Anyai ágon innen származom. A rokonom, akkor fiatalember, református segédlelkész, elvitt az alcsuti parkba. Egész úton szidta az öreg főherceget, az apját, a nádor nagypapát, minden valaha is megszületett Habsburgot, de nyálzott a megtiszteltetéstől, hogy beengedik a híres Habsburg-fészekbe. Tizenhat éves voltam akkor? Tizenöt? Mindenféleképpen figyelmeztetett: ne köhögjek, ne vakarózzam, ne izegjek-mozogjak, egyéb illetlenségekről nem is szólva. Kijelentette, az est fénypontja, amit látni fogok, csodálatos lesz, egy húsz-huszonöt perces balett, Debussy valamelyik művére gondolta ki Anna főhercegasszony, József Ferenc főherceg felesége, és személyesen tanította be a Szent Klára leánygimnázium utolsó éves növendékeinek, akik a művet tábornoknál, igen lenge öltözékekben fogják bemutatni.

- Jól kezdődik!
- A segédlelkészt fenéken tudtam volna rúgni, annyiszor főhercegezett, ahányszor csak megtehetette, még a királyi fenség is kicsúszott a száján; ha a hivei hallották volna, aligha el nem tanácsolják a faluból, valami sötét és meleg oduba.
- Hát igen, a kálvinisták közt... Bár mindenütt akad mindenféle fráter.

- De a park csodálatos volt. A kastélyt, melyre szemnyugtató, szórt fény hullott, tömör félkörben állták körül a fák. Tölgyek, vérbükkök, hársak, öreg cserfák, szilfák, nagy fejű platánok, nyurga topolyák és rengeteg fenyő, a kínai selyemfenyőtől a...

- Na, és a nők?

- Nem sok gönc volt rajtuk.

- Mit lehetett látni?

- Elég sokat, bár a tábortüzet módjával etették, a gallyadagokat nem annyira világítási, mint inkább erkölcsi szempontok szerint porciózták ki. A főherceg egy tábori székről nézte az előadást, egyre többet mocorgott, mint aki rosszul ül. A gazdatisztek, a környező falvakból bebocsátott jegyzők, orvosok, tanítók a foguk közt szívták a levegőt, nyakukat nyújtották, majd elszakadt, egyéb tetszésnyilvánításra azonban nem ragadtathatták magukat; az udvarmester a műsor előtt közölte, hogy tapsolni és éljenezni csak az előadás végén szabad.

- De hát a nők?

- Kedvesek voltak. Igyekeztek. Olyasféle mozdulatokat tettek, mint Botticelli Primavera-jának figurái. De az egész nem Botticelli volt. Falvédő, főhercegi konyhába való. Mégis megérte. Néhány hibátlan mell, szép ívű comb, finom nyak...

- Ennyi az egész?

- Ennyi. Vagyis a végén még volt valami, egy lány fátylaiba belekapott a tűz.

- Ne beszélj! Megégett?

- Nem, azt hiszem, épp csak megérintette bőrét a láng, segédlelkész nagybátyám, mint a kilőtt nyíl ott termett, könnyű felöltőjét ráborította a lányra, akit a földre fektetett, hempergett, saját testével is védve.

- Ráfeküdt?

- Ráborult.

- A pizok! Csak hogy végigdöngözzön!

Ezt a tüzet a végére, nem tudom, miért találtam ki. Nem volt tűz. Döngönyözés sem. Nem szoktam hazudni. Hát akkor miért? Hogy kielégítsem Dodó csámcsogási igényeit? A falvédő sem igaz. Ha annak az estének a képe felidéződik bennem, nem a giccsre gondolok, hanem a tűz lobogását visszavillantó szemekre, rugékony testekre, a lányok izgatott elfogódottságára. Az ifjúságra, mely az emberré érés küszöbére lépett. A parkban a ballet egyébként vacsorával végződött. Mikor a kastélyból elkezdtek kihordani az asztalokat, székeket, ételeket, italokat, az udvarmester megköszönte a nézők megtisztelő érdeklődését és hozzáértését. Mehettünk haza.

Csákváron, alighogy beérünk a faluba, néhány kocsiból álló sebesült-szállító oszlop jön szemközt. Golovcsenko hadonászva megállítja őket, kurta kérdezősködés után a fejét csóválja, kezét a combjához ütögeti. Az oszlop tovább vonul. Messze délkeleten, nem tudnám megmondani, pontosan hol, koromsűrű füst tódul a magasba.

- Mit mondtak?

Golovcsenko legyint, ráfordul a lovasberényi földútra. De nem megyünk talán két kilométert se, fékez, leállítja a motort.

- Visszafordulok. Vissza kell fordulnom.

- Ez meg hogy jutott eszedbe?

- Nem vagyok bolond összeviszsa kódorogni, a nyakamon egy század

magyarral, olyan vidéken, ahol tíz kilométerenként látok néhány orosz katonát.

– Mi ez? Gyanúsítás? Vedd tudomásul, hogy ezt nem tűröm! És azt is vedd tudomásul, hogy délig meg kell érkezünk a harmadik ezred törzséhez!

– Ez a maguk dolga.

– Micsoda? Parancsot kaptál! Ha megtagadod, Agajev tábornok nem teketóriázik veled, ezt te is tudod.

Kiugrik a fülkéből, fenekére csap, félreérthetetlenül jelezve, mennyire taksálja észrevételeimet.

– Golovcsenko tizedes! Indulás!

Hátra se néz. Fut a második, majd a harmadik kocsihoz. Soförgyülés.

A téglagyáriak leugrálnak, a nyehó bosszankodva jön: mi ez már megint? Elmondom szóváltásomat a sofőrrel. Fejét rázza, nem, ez lehetetlen. Dodó kreol kalózképe kivörösödik a csípős szélben.

– Mi lehetetlen? – fordul a nyehóhoz. – Leszórnak az útszélre, mint egy rakomány krumplit.

Nyehó a sofőrökhöz szalad, magyarul kiabál velük, azok nem értenek egy szót sem, a század azonban annál többet. Most már mindenki elhagyja a gépkocsikat, a második szakaszból Milosevics szakaszvezető rácul ordít:

– Lefogunk benneteket, disznók! Lefogunk és megkötözve átadunk...

Golovcsenko, szintén ordítva, közbevág:

– A cinkosaitoknak, mi? Odaát? Tudtam én!

Megörült, rohan a géppisztolyért, szintén kitépi a súlyzárat, a másik kettő is fegyvert fog. A nyehó tanácstalanul visszafordul, a vitából nem értett meg semmit. Lefordítom. Dodó rám néz, a hóra dobja fegyverét.

– Ezt a ripőköt felpofozom.

Elindul, egyenesen neki Golovcsenkónak, aki a fegyvertelen ember előtt hátrál, de ha megütik, tüzelni fog.

– Dodó!

Egy mozdulattal lerázza a nyehót, aki a köpenyénél fogva megkísérli visszatartani. Hátam mögött kattognak a fegyverzárak, az én embereim is kezdenek felpaprikázódni.

– Késsy hadnagy! Allj!

Ha kétszer kimondtam, harmadszor is ki kell mondanom. És ha Dodó még azután is továbbmegy, nincs más választásom, tüzelni kényszerülök. Megteszem? Dodó a legvakmerőbb fickó, akivel valaha is találkoztam, remek katona, ragyogó cimbora, megmentette az életemet. Lehet, a lövés után magamat is elküldöm a pokolba. De meg kell tennem. Nincs jogunk bíraskodni szovjet harcosok felett, akkor sem, ha megtagadják a parancsot, még-hozá kárunkra: jogunk – és kötelességünk – annyi, hogy engedetlenségünket jelentsük saját előljáróinknak. De nemcsak erről van szó. Ha leterítjük a három orosz, ez tragikus általánosítások elindítója lehet. Hát ilyenek ezek az átállt magyarok, ennyit ér a szavuk, az esküjük, a becsületük, így lehet bízni bennünk, a legelső alkalmat kihasználják, ha százhuszonhatan vannak három ellen...

– Allj, vagy lövök!

Végre! Dodó megáll, két lépésre Golovcsenko géppisztolyától.

– Szakaszonként sorakozó! – Megismétlem a parancsot, de csak az első szakasz sorakozik. A többiek lármáznak, ököllel fenyegetik Golovcsenkókat,

akik felkapaszkodnak kocsijukba, és a behavazott őszárpatáblán nagy kanyart leírva, visszaindulnak valahová hátra. Elkapom Vereckei karját, meg-rázom, mint Krisztus a vargát.

– Vereckei zászlós! Nem képes végrehajtani a kiadott rendelkezést?

Vereckei a hidegben is veritékezik, szétveti a két karját.

– Kemenczi őrmester! Szedje ráncba azt a fecsegő kompániát!

Kemenczi marja a téglagyáriakat, de hiába, olyasmiket üvöltenek a képebe, aminek, a hajdani időkben, egyetlen szótagjáért kétórás kikötés járt. A nyehó váratlanul kihúzza pisztolyát, hármat lő a levegőbe. Rotyog a düh-től.

– Most én beszélek, az anyátok hétszentségit!

Bokács Henrik politikai tiszt elmondja élete legrövidebb beszédét:

– Azt a három szarházit sittre vágatom, értitek? Elmegyek a tábornok-hoz, a hadseregpapancsnokhoz, Sztálin elvtárshoz, felmászom az égbe a vörös úristenhez, de az a három ócska svindler ülni fog!

A téglagyáriak elképednek. Azt hitték, a nyehó, beosztásának megfelelően, meg fogja magyarázni a sofőrök viselkedését. Nem várom meg, míg magukhoz térnek.

– Sorakozó! Második, harmadik szakasz, mozgás!

Másfél óra menet után rövid pihenő, szélárnyékban egy óriási szalma-kazal mellett. Dobó hozzám lép, „köszönöm” – mondja halkan, – azt hittem a fejem tetején jön ki a vérem, majd odébb megy, könnyű és kemény lépteivel többször is megkerüli a kazlat. Mínusz 3–4 fok lehet, süt a nap, most már bizonyos, hogy a fekete füstgomoly Fehérvár. Vereckei megkérdi:

– Hát még nem foglalták el?

Mit feleljek neki? A fiúk csendesek. Dohányoznak, a füstöt nézik, fél-oldalra billentett fővel hallgatják a mindenféle kaliberű lövegek, rakétavetők, gépágyúk, aknavetők, sorozatlövő fegyverek, puskák dobkoncertjét, végig-siklatják pillantásukat a néptelen tájon. Három kilométerre vagyunk Lovas-berénytől. Kastély, templomtorony, téres utcák, a faluszéli erdő tisztásáról nyilazó katyusák. Ez hát a haza. Meggömbült derekú szilfák az út mentén, mezők, ligetek, horhosok, egy vékonyka patak lent a völgyben. Az utat né-hol két-három méter mélységben bevájták a járművek, emberi lábak, állati paták. Kik jártak ezen az úton ezer év alatt? Kastély, torony, paraszt-házak. Fegyverzaj. Tűz. Százhuszonhat magyar katona, sapkájukon ötágú vö-rös csillag, köpenyük bal karján arasznyi széles, nemzeti színű szalag, zse-bükben orosz nyelvű igazolvány, amely bizonyítja, hogy ők a 331-es hadosz-tály I. ezredének harmadik zászlóaljához tartoznak, nem tud egy sem oro-szul, egy egyszerű kérdést is képtelenek megérteni, nem tudják elmagyará-zni, hogy ők karhatalmi feladatokat vállaltak, és tulajdonképpen nem is lehe-tett volna kimozdítani őket Szentmiklósról; zsákjukban tartalék tár, kulacs, semmi élelem; magyarul sem tudtak magyarázni, ha beleszaladnak egy odaát harcoló magyar egységbe, az meghallgatás nélkül lemészárolja őket; még a lakosságnak se tudnak magyarázni, a lakosságból csak kevesen értik, hogy a sapkarózsás meg a vörös csillagos katonák tűz és víz; maguknak sem tud-nak sok mindent megmagyarázni, csekély kivétellel újhítűek, vagy azok se, túl gyorsan kellett volna átértékelniük a hűség, az igazság, az engedelmes-ség, az összetartozás, a kötelesség fogalmát és még egy sereg más fogalmat, ingatagok és gyakran értetlenek a szolgálatban; de milyenek is lehetnének, amikor a múlt és a jövő közt lebegnek, s közülük a semmitlen parasztfiúk

se tudják: Magyarország földjéből öt holdat vagy két négyszöglet fognak-e kapni. A zsákban tartalék tár, kulacs, semmi élelem. Fél egy. Ki fogja megkérdezni, hány órákor és mit ebédelünk? A nyavalyás sofőrök! Ha elszállítanak Hrenyov törzséhez, már rég esszük a gombócokba gyúrt hagymás húst.

Eddig biztosított menetben jöttünk. A kazaltól zárt menetben folytatjuk az utat. Nótát kérek. Dodó elmosolyodik, azonnal megérti miről van szó. „Egy kislány, két kislány, felmászott a fára...” A század felélénkül, de csak rövid időre. A második dalt már fele se énekli.

– Mert mindig a női lábszáron meg effélén jár az eszetek – mérgeledik a nyehó. – Miért nem énekeltek valami rendes mozgalmi dalt?

Rá is kezd rögtön: „Fel vörösök, proletárok!” Maga énekel. Egyre ingerültebben, hangosabban, recsegőbben. A falu szélén őrség. Egy őrnagyhoz vezetnek, aki az iparoskör helyiségében rendezte be irodáját, előtte az asztalon tábori telefon, térkép, mögötte Jókai-kötetek, üveges diófa szekrényben. Átnyújtom igazolványomat.

– Őrnagy elvtárs, Laczó András főhadnagy, a 331-es hadosztály kötelékébe tartozó magyar század parancsnoka jelentkezem.

– Egészen jól beszél oroszul.

– Anyám szlovák, az ő kedvéért gyerekkoromban megtanultam szlovákul, ehhez később nem volt nehéz hozzátanulni az orosz.

– Igen... És mit keresnek itt? Semmiféle magyar századról nem hallottam.

Tájékoztatom feladatunkról. Rám bámul:

– Fehérvár? Ki mondta, hogy Fehérvárra be lehet vonulni?

Egyre inkább lehül közöttünk a levegő.

– Megértheti – mondta –, hogy ilyen közel a fronthoz elővigyázatosnak kell lennem. Kiletűket és küldetésüket ellenőrizni fogom. Addig pihenjenek le az iskolában, tegnap friss szalmát hordattam a tantermekbe.

– Bocsanat, őrnagy elvtárs, élelemről is gondoskodni kell, ugyanis...

– Mit gondol, mi vagyok én? Magazin?

Visszaadja igazolványomat. Egyelőre nincs mit beszélnünk. Az a gyanúm, nem is tudakozódni akar felőlünk, hanem segítséget kér. Kevés a katonája, tart a kockázattól.

Az iskolában csend van. Senki nem beszél. Senki nem pihen le. Fogalmam sincs róla, kire támaszkodva, hogyan hárítsam el a levegőben lógó válságot. Egye meg a fene az egészet: amikor nem akar engedelmeskedni az ember, kényszerítik rá; amikor engedelmeskedne, nem hagyják. Hartyányi rajparancsnok eldobja cigarettáját, elképedve mutat ki az iskolaudvarra.

– Foglyok vagyunk! Őrséget állítottak a kapuba!

A gőz hirtelen ledobja a fazékról a fedőt. Mindenki kiabál. A második szakaszból néhányan a szalmára dobják fegyverüket, elkeseredett káromkodás közben. Báldi György elém ugrik, bár Vereczkei zászlós megkísérli visszarántani.

– Elég! A kutya istenit, hát kik vagyunk mi ezeknek? Szövetséges katonák vagy rablóbanda?

Két óra. Két óra tíz. Csörömpölnek az egymásra hajigált géppisztolyok. Cserhádi hadapród a köpenyembe kapaszkodik, rángatni próbál, de mivel kisebb, s könnyebb, mint én, inkább ő rángatózik.

– Mi vagy te? Parancsnok? Szar! Se rend, se egy falat zabálnivaló...

nemhogy az ellenségtől, a barátainktól se bírsz megvédeni bennünket! Köpök az egészre. Fiúk, indíts hazafelé!

Két óra tizenöt. Dobó kajánul néz rám, ezúttal nem lép közbe, vágjam ki magam, ahogy tudom. A nyehót valaki ököllel arcul üti, orrából szivárog a vér. Két óra húsz. Az őrnagy telefonja, legalábbis velünk kapcsolatban, úgy látszik, nem működik. Milosevics zsebkendőt nyújt neki, aztán elindul az ajtó felé. Elég. „Szakasz- és rajparancsnokok az ajtóhoz!” A nyehó is begerjed, fegyverét rázza: „Na, megálljatok, stricik, ezért még számolunk!” Az ajtónál, szemközt a belobbant századdal, tizenkét ember. Dobó egy fütytyentéssel oda-rendeli szakasza első raját. Most már huszonheten vannak. A zajongás lassan elcsendesül. Középre állok.

– Nekem sincs élelmem, akárcsak nektek. A bosszantó körülményeket éppúgy kénytelen vagyok elviselni, akárcsak ti. Jelen helyzetünkön megpróbálok azonnal változtatni. De ezzel a folytonos pofázással, zendülősdivel torkig vagyok. A fronton, az oroszokkal szemközt, ha nem kaptátok meg idejében az ennivalót, ki mertétek nyitni a pofátokat? Ha ide-oda dobáltak benneteket a fronton, ha a németek félrerúgtak az útról, le az árokba, reklamáltak? Álljon elő, aki megtette! Még valamit. Aki távozni akar, megteheti. Igazolvány, fegyver, vörös csillag és karszalag nélkül. Bokács hadnagy, ön velem jön. Első szakasz második raj, hozzám! Amíg visszajövök, Kéessy hadnagy a parancsnok.

Túl sokat beszéltem. Szemrehányásaim a fiúk helyzetén, jogos kifogásain semmit sem változtattak. De már olyanok az idegeim, mint a cíterahúr. Ahogy kilépünk az iskolából, Bokács aggódva kérdi:

– Mit akarsz?
– Ha az őrnagy itt akar tartani bennünket, kitörünk.
– Ez... ez... mit beszélsz? Az oroszokkal szemben?
– Szemben és érettük, hát mi a fontosabb, ennek a tökféjű őrnagynak a gyanakvása, vagy Agajev parancsa?

– Igen, de hát ez téboly, fegyverrel nekik menni...

– Ne félj, erre nem kerül sor, elég a létszámfölény.

A kapunál álldogáló oroszok tanácstalanul néznek bennünket. Egyik mégis megkérdi, hová megyünk. Az őrnagyhoz. Nem ellenkeznek, mögöttünk a raj, dobtáras géppisztolyokkal, míg az őrizetünkre rendelt fél tucat katonából négynek csak puskája van. Az őrnagy nem áll fel. Végignézi a mögöttünk felsorakozó tizennégy embert, nem kérdez semmit. Jelentkezem. Erre dühbe gurul, az asztalra üt.

– Hogy merészelte? Amíg nem kapott engedélyt, hogy volt bátorsága elhagyni a kijelölt körletet?

Bokács sűgva mondja, ne rúgjam össze a patkót az őrnaggyal, ha másért nem, az ő kedvéért.

– Ez az ember itt kicsoda?

– Párttag 1932 óta, a század politikai tisztje.

– Mit akarnak tőlem? – Megmondom. Ne járassanak le a saját katonáink előtt, akik még zsoldot sem kapnak, holott vásárra viszik a bőrüket. Ha valakiből bohócot akarnak csinálni, erre a célra ne bennünket válasszanak ki.

– Itt maradnak, míg engedélyt nem adok a távozásra.

– Nem maradok, őrnagy elvtárs. Embereimet már eddig is csak átkozottul keservesen bírtam együtt-tartani.

Nem felel. Mérgesen tekeri a telefont. Tisztelgünk, távozunk. Az iskola udvarán felsorakozik a század, indulás Pákozdra.

Sosem érünk oda. Hideg van, de sokan már veritékeznek az éhségtől. Kemenczi előrefut a harmadik szakasztól.

– Főhadnagy elvtárs, amíg ordítóznak, nincs nagy baj. De egy óra múlva a század fele menetképtelen.

– Van valami javaslata?

– Itt, bal kéz felől látok egy majort. Élelmet kell szereznünk.

Hát szerezzünk. A major két hosszú cselédházból, három istállóból, egy birkahodályból meg egy hizlaldából áll. Az istállók, hodályok üresek, a hizlaldában rengeteg kukoricacsutka. Ott álldogál egy öreg ember. Mit akarunk? Megmondjuk. Visszafut a házba, sivalkodva, erre megelégnül mindkét nyolclakásos, nádtetős, hosszú ház. Könyörögnek, hagyjuk meg, amijük maradt, úgyis majd mindenüket elhordták a németek, magyarok, oroszok. Bokács csendet parancsol.

– Emberek, értsék meg, mi nem olyan magyarok vagyunk! Szabadságot hozunk, földosztást, olyan világot, ahol nincs úr, és senki előtt nem kell lekapni a kalapot.

A majoriak elállják az ólakhöz vezető ösvényt. Egy öreg az öklét rázza. Báldi szájon veri, ütése olyat csattan, mint a lövés. Az öregnek vére-taknya elered, szipogva hátrál, a szélső hidas cölöpjére támaszkodik, és a levegőt kapkodva, hangosan elkezd sírni. Milosevics lepuffant egy dísnót, kihúzzák az ólból, perzselik, kaparják, az egész század ott sürgölődik, egy óra múlva a majoriaktól kölcsönvett kondérokban, nyílt tüzezen fő a gulyás, amelybe az égvilágon mindent beleapritottak, az orjától a szalonnáig. Milosevics közben már kenyeret rekvirál, ahány konyha, annyifélét, többnyire erősen rozsosat. Vacsora után képtelenség továbbindítani a századot. Nyögnek, izzadnak. Az egyik istálló fél oldalába szalmát hordatok. Őrséget a bejárat elé.

– Le tudnám köpni magam – mondja a nyehó. – Elvenni ezektől, akiknek inkább adni kéne?

– Tudsz jobbat?

Elfordul tőlem. Egész éjszaka nem alszik, egyik cigarettát szívja a másik után. A városban éjjel sem csendesül a harc, a nyomjelző-lövedékek millió fénycsikot lobbantanak a sötétségbe. Éjfél körül elkezdődik a bünhődés. Az éhomra befalt, túlságosan zsíros gulyást nem tűri a gyomor. Vereczkei zászlós kezdi, úgy rókázik, majd beleszakad. Vagy ötvenen követik, az istálló körül mást se hallani, csak öklendést. Dobó kijön, rágyújt.

– Hülyék, tízszer is elmondtam nekik, ne tömjék torkig a bendőjüket. – Kisvártatva ismét megszólal: – Mégse ez a baj. Nem tudom, a századból hányan hiszik el, hogy szükség van rájuk. Érted, mire gondolok? Hogy az, amit csinálnak, vagy csinálniuk kellene, okvetlenül fontos és értelmes dolog.

Reggel eléggé nehezen lehet összeszedni a társaságot. Kilenc óra után érünk Sukoróra, az országúton lőszerszállító tehergépkocsik robognak Fehérvár felé, a faluban nincsenek orosz katonák. A Velencei-tóra lejtő lankán, a prэшázakban, néhány parasztot találunk. Nem tudják, hová tegyenek bennünket, egy szót nem bírnak kinyögni.

– Ne féljenek – közli a nyehó –, mi már a szovjetekkel tartunk.

Bámulják a sapkákat, karszalagunkat, a dobtáras géppisztolyokat, végül egy dörögte bajuszú, szikár paraszt nekidurálja magát, megkérdi:

– Hát már ilyenek is vannak?

– Vannak, bátyám.
A paraszt elgondolkodik.
– Nem baj, azért igyanak egy kis törkölypálinkát.
– Hol van itt legközelebb orosz parancsnokság?
– Hát hogy parancsnokság-e vagy sem, azt nem tudom, de Pákozdon innen, a Meleg-hegy alatt van egy csomó orosz katona.

Sorba állunk, mindenki kap egy kupica törkölyt, a megviselt gyomrok éledni kezdenek tőle.

– Köszönjük, bátyám, áldja meg az isten, ez jólesett.

Az öreg már kíváncsi.

– Aztán maguk csakugyan magyarok, vagy csak beöltöztek?

– Az ördögbe is, hát a beszédünkről nem érzi?

– Valamit érzek, de már a nyavalya se tudja, mit.

Fél tizenkettőkor a Meleg-hegy és Pákozdt között zöld sapkások tartóztatnak fel bennünket. Pograncsник, azaz határőrök. Mint kiderül, egész zászlóalj áll a lapályon. Kissé érdes fickók, azt sem engedik meg, hogy igazolványomért a zsebembe nyúljak, de ezen nem lepődöm meg, volt már dolgom zöld sapkásokkal, kemény, kitűnően képzett katonák. Parancsnokukhoz kísérnek bennünket. A parancsnok egészen fiatal őrnagy, harminc alatt, mielőtt sapkájához emelné a kezét, sodor egyet vékony bajuszán. Jelentkezem. Kiabál tisztjeinek, akik kissé távolabb egy rozoga táskagramofont nyaggatnak.

– Gyertek csak! Itt vannak Agajev madárcái! – Elneveti magát, fejét csóválja. – Hát nem lógtatok meg? Miloskin őrnagy fellármázta az egész környéket miattatok. De hol a pokolban tekeregtetek tegnap déltől fogva?

Beszámolok rendre, mi minden történt velünk, ki nem hagyva a gulyást sem, anyagának megszerzési módjától egészen a keserves következményekig. Ezen kórusban nevetnek.

– Szóval folyt belőletek elől-hátul?

– Ez az igazság, őrnagy elvtárs.

Kezét nyújtja.

– Kuznyecov vagyok. Vaszilij Dmitrijevic Kuznyecov.

Tisztjeinek is bemutat bennünket. Dobó megérinti a könyökömet.

– Ez igen, ez kedvemre való társaság!

Az őrnagy megkérdi a zászlóalj élelmezési tisztjétől, van-e elég sonka-konzervük.

– Elég nincs, Vaszilij Dmitrijevic, elég soha sincs.

– Te fukar, te adass csak ezeknek a fiúknak, meg jó forró teát. Mégis-csak megjöttek!

Megköszönöm az intézkedést, és érdeklődöm, Hrenyov parancsnokságát merre találjuk.

– Majd odabent Fehérváron, ha ugyan bemerészkedtek velünk.

– Miért ne?

– Hrenyov már tegnap estefelé bement, az ördög vigye el azt a nagyokost, aki kitalálta, hogy Fehérvárt menetből foglaljuk el; hát hogy lehet ekkora és ennyire megerősített várost menetből bevenni? Most aztán szívjuk a fogunkat.

– Tehát nehéz a helyzet?

– Nehéz, testvér. Kivertük az ellenséget, ők meg két páncélos-hadosztállal, egy lövészhadtesttel, valamint három vegyes ezreddel visszajöttek.

Köztük van a Hunyadi-páncélosadosztály. Hallottál róla? Na, szép kis társaság, egyszerűen lelövöldözik a foglyaikat!

– Megengedi, őrnagy elvtárs, hogy beszélgetésünk lényegét lefordítsam? Lekap a lábamról.

– Ha én tegezlek, te se magázz engem! Mióta vagy katona?

– Több mint négy éve. Három éve fronton.

– Ahá. Három éve... Akkor nálunk is megfordultál. Számoltad-e, hányat szedtél le a mieink közül?

Hebegek valamit, a fogadtatás után ilyen kérdésre nem készültem. Az őrnagy a vállamra üt.

– Ne pislogj testvér, mi is tőlünk telhetőleg ritkítunk titeket. Már aki szemben áll velünk. Mit tegyünk, háborúban ez nincs másképp. Na, mondd csak el az embereidnek, miről beszéltünk!

Elmondom. Amikor a fehérvári helyzet súlyosságára utalok, elkezdenek a város felé nézelődni, de aztán leköti őket a konzervosztás. Cigarettánk sincs, azt is kapunk: mahorkát, újságpapírt.

Pontosan egy órákor kapjuk a parancsot: indulás! Vaszilij Dmitrijevic odajön hozzánk, egy fiatal hadnagy kíséri.

– Druzkint mellétek adom összekötőnek. Ha bajba kerültek, majd ő intézkedik.

Az első század után indul a második század, aztán a törzs, a páncélelhárító tüzérek, aknavetősök, két tábori tüzérüteg, közvetlenül ezek után, a harmadik század elé ékel be minket az őrnagy. A nyehó alá-fel futkos a vonuló század mentén, tüzet rakni a veszély küszöbén kissé lehült lelkek alá. Jancsika rövid fohász után sóvárogva mondja:

– Ezek a sukorói parasztok útravalót is adhattak volna a törkölyből, isten bocsássa meg a zsugoriságukat.

Pákozdon áthaladva, Kisfalud-pusztánál már el-elzúg valami a fejünk felett, lövedék, vagy repesz. Amikor az Aranybulla-émlékmű magasságába érünk, elénk tárul a város: ropogó, szikrázó, lángoló katlan.

A baloldali műúton mindkét irányban gépkocsik száguldanak. Fehérvárra lőszert, fegyvert visznek, visszafelé sebesülteket. Nyitott teherautókat is látnak, dugig rakva bekötözött katonával. Megállunk, további parancsra várva. Mondani kellene valamit embereimnek, valami olyat, amitől eltökéltebbek és nyugodtabbak lesznek. De míg végigmegyek a sorok mentén, karjukat megszorítva, vállukra ütve csak ilyesmi jut eszembe:

– Majd vigyázunk egymásra, fiúk! Fel a fejjel! Senki ne röhögjön rajtunk, hogy becsínáltunk ijedtünkben.

Előrehívnak, Vaszilij Dmitrijevichez. Térképére mutat: a zászlóalj feladata a Veszprémből bevezető út lezárása, a csapat- és lőszer-utánpótlás elvágása, a miénk meg az, hogy biztosítsuk a zászlóalj hátát a síófoki úton esetleg beszivárgó kisebb német-magyar csapatokkal szemben. Lőszerkészleteinket kiegészítik, a magyar század minden katonája kap még két tartalék dobtárat és három-három kukoricagránátot. Innen tovább már harci alakzatban megyünk.

A Budai út két oldalán, a kerítésekhez, házakhoz lapulva nyomulunk előre. A seregélyesi útelágazásnál néhány szovjet harckocsi tüzel befelé a városba. A Budai út és az állomás közti városnegyed rommező. Ahogy a laktnyához érünk, megtorpan a menet. A Várkörútról, teljesen váratlanul, német harckocsik és rohamlövegek kanyarodnak ki, pillanatok alatt kilövik a szov-

jet páncélosokat, s veretik az utat, visszafelé szorítva a szovjet csapatokat. A harckocsik mögött lövészek.

– Bekerítenek – mondja a nyehó. – A disznók egyszerűen bekerítenek.

Hátrább fut, a téglagyáriakhoz. Néhány pillanattal később, meglepetésemre, a mieink közül a téglagyáriak nyitnak tüzet először. Hát nemcsak szakszervezet ez. Lőni is tudnak. A nyehó köztük ugrál, vezényel, lövöldöz. A zöld sapkás páncélelháritók visszafordítják lövegeik csövét, amerről jötünk. Két rohamlöveg lángba borul, aztán egy páncélos, még egy, a többi sietve befordul egy mellékutcába. A támadó lövészek fedezetlenül maradnak. Bodoni zászlós megszólaltatja golyószóróit, a második szakasz is tüzel, csak az első nem, fogalmam sincs, mi az ördögöt csinálnak. Ekkor megpillantom Dodót, megáll az eszem, az út közepének tartva vezeti szakaszát, a túloldalon a zöld sapkások is meghökkenve bámulnak, Dodó megáll, tiszteleg a német lövészeknek, akik nem lőnek a magyar egyenruhára, a tisztelgés ellenben jeladás is, ebben a pillanatban az első szakasz minden géppisztolya ropogni kezd. Rettenetes aratás. A tömör támadóoszlopból tucatszámra hullanak ki az emberek, Dodó szakasza már fekvé tüzel, a zöld sapkások hurráznak, a támadók visszafordulnak, most már miénk a Budai út, a németek a leánygimnáziumig hátrálnak, onnan tovább, be a belvárosba. Vaszilij Dmitrijevic a sapkáival integet; Dodó megáll, fehér zsebkendővel törli a veritékes arcát.

Két perccel utóbb a 69-es emlékmű felől Tigrisek robognak ki teljes sebességgel. Húsz-huszonöt harckocsin Wehrmacht-jelzés, a többin a Hungyadi-hadosztályé. Druzkinnak ugrik.

– Tudsz valamilyen mellékutcat kifelé?

A zöld sapkás páncélelháritók kilövik az első páncélost.

– Tudok – mondom Druzkinnak –, de át kell mennünk az út túloldalára.

Átrohanunk, míg félrelökik a döglött tankot, épp átérünk, de a második szakaszból Hartyányi rajparancsnok nem ér át, nehézpuska-lövedék éri, kibontva mellkasát, mint egy fűzfa kosarát; és Bogár Imre sem ér át, lehajol Hartyányihoz, felegyenesedik, telibe kapja egy géppisztolysorozat. A zöld sapkások keményen verekednek, de hátrálva, a Budai útra nyíló utcákból mindenünnen hátráló, tüzelő, sebesülteket cipelő szovjet katonák özönlenek ki. Vaszilij Dmitrijevic elkeseredett kísérletet tesz a helyzet megfordítására, leállítja tábori lövegeit, a harckocsik lánctalpára lövet, de a támadást most már nem lehet megállítani. Ettől kezdve a teljes besötétedésig futunk, levágódunk, szőlőkben s kukoricásokban csetlünk-botlunk, utolsó dobtárunkból egyes lövéseket adunk le hátrafelé, zihálunk, káromkodunk, imádkozunk. A nyehó sir, megáll az Aranybulla dombján, kézbe fogja gránátjait.

– Én innen nem megyek tovább!

A téglagyáriak elvonszolják, Cserhádi hisztérikusan kiabál, kötözzük, köpenyét, zubbonyát lehúzza, sebet jóddal körülöntve, s közben mind csak futva, futva.

Hat órákor Vaszilij Dmitrijevic megállást parancsol. Közel vagyunk a tóhoz, valahol a Szűnyog-sziget táján. Ledőlünk a hóra. Dodó cigarettát sodor, nekem is.

– Itt – mondom Druzkinnak – 1848 őszén először győzött a magyar honvédsereg.

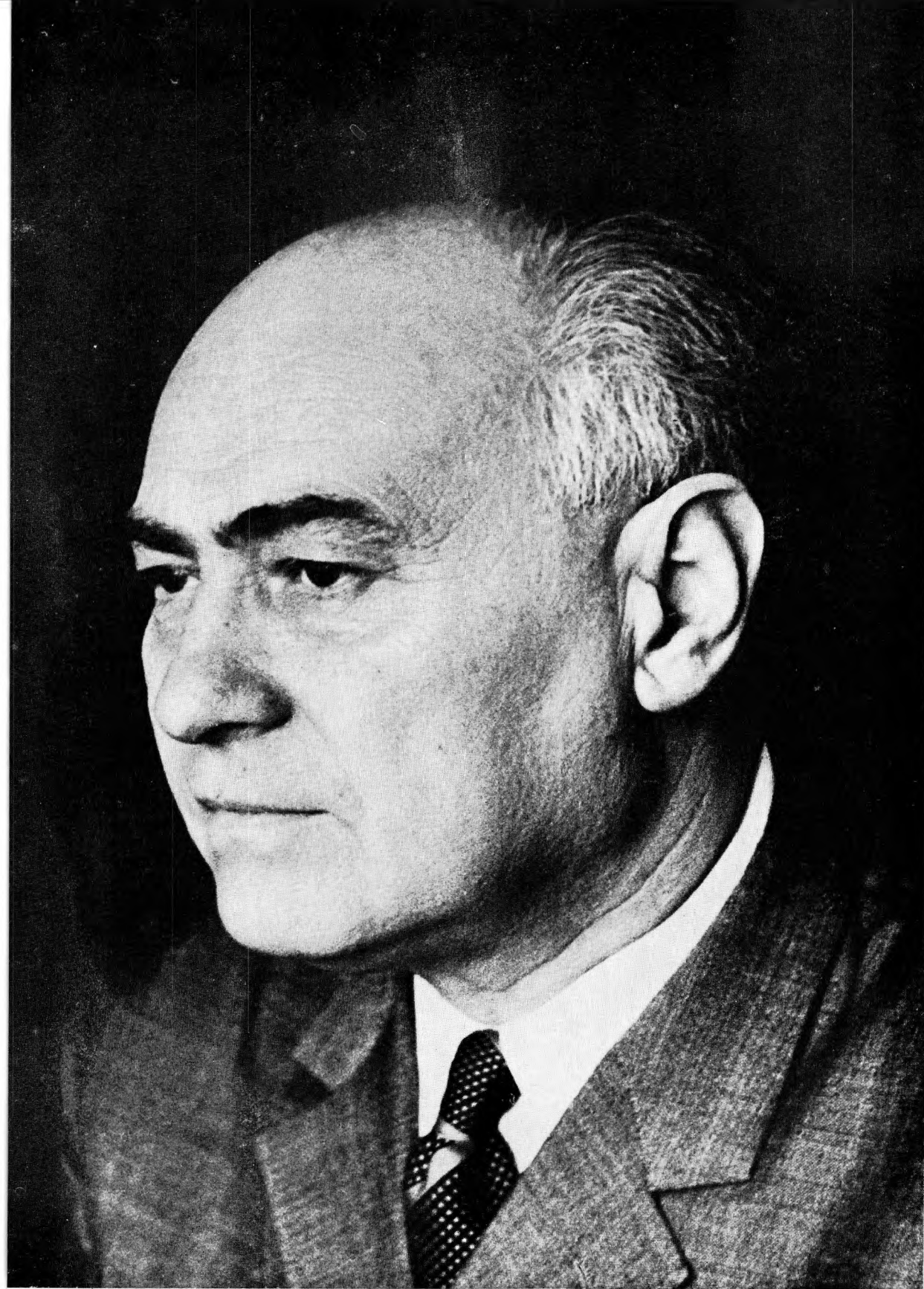
Druzkinnak nem válaszol. A város felé néz, ahonnan – már megállva – még mindig tüzelnek ránk a páncélosok.

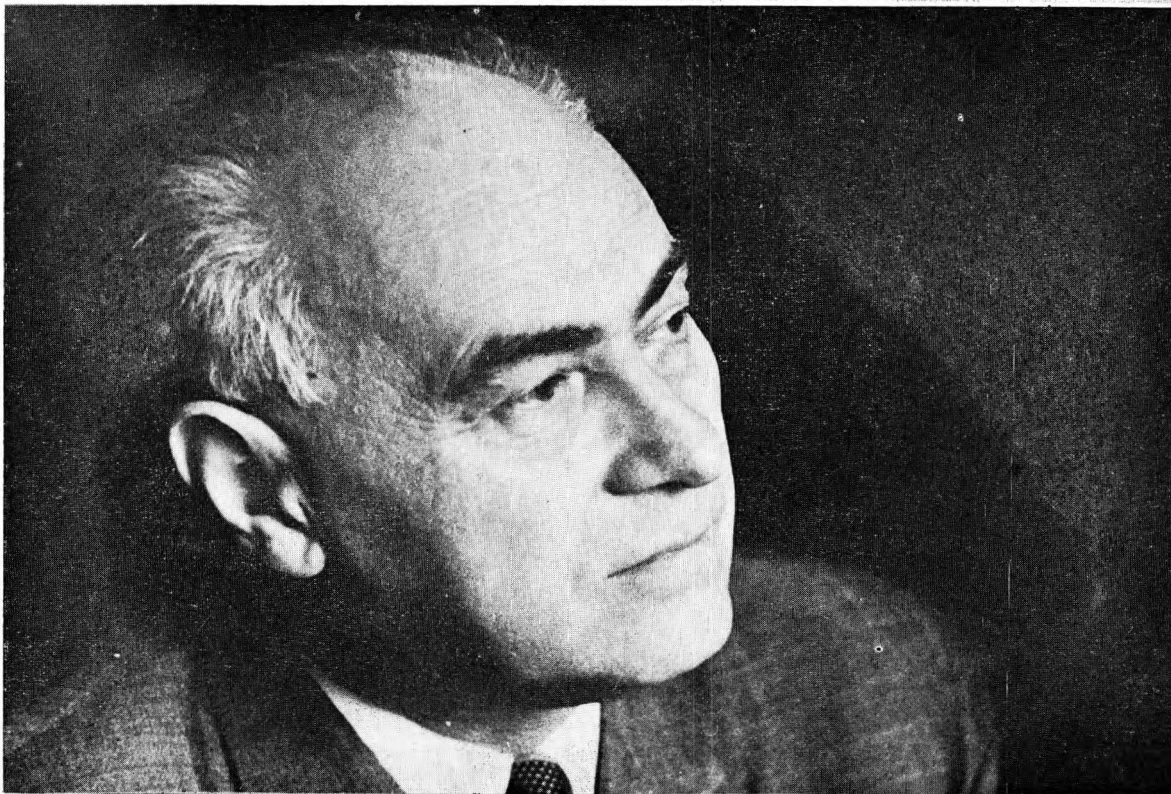
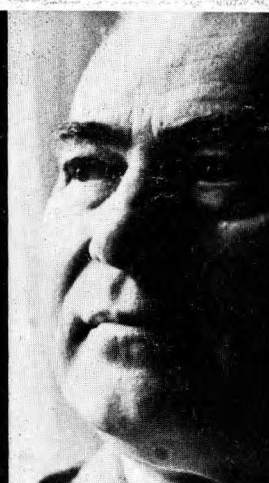
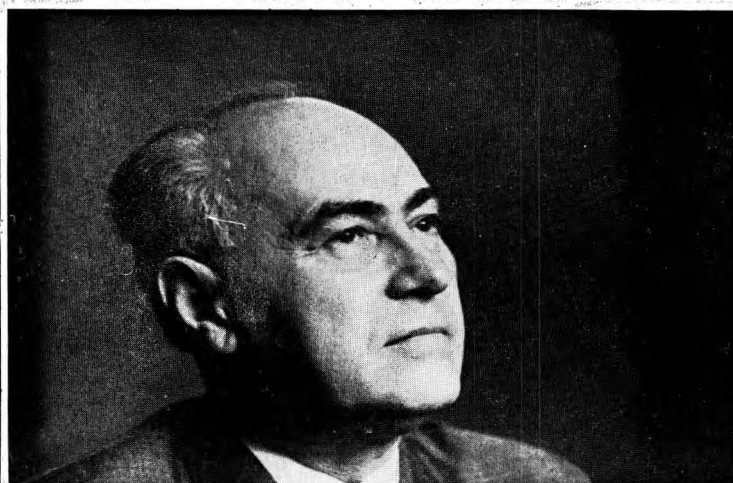
Interjú Dobozy Imrével

A Szent István park a XIII. kerületben oázis. Fák, bokrok, a fákon túl a Duna, s a Duna közepén a sziget. Szolidan elegáns környék. Város, de a budai hegyek felől, a folyón át beszűrődik egy kevés levegő. A tágas, polgári lakásokat ma vegyesen lakják mérnökök, orvosok, tanárok, igazgatók, vezetők, iparosok, ilyen-olyan polgárok és kofák. A Duna, a Szent István körút és a Váci út által jól körülhatárolt vidék, de nem eléggé, mert ha elindul az ember az Árpád-híd felé, észrevétlenül átcsúszik a munkáskerületbe, s üzemek, gyárak szuszognak körülötte. A Váci út sem valami széles... A Szent István parktól egy utcahossznyira már ott zsibong a Lehel piac, s a nagy budapesti vásár tájékáról egy-egy zsebes, vagy lump kíséretében kurvák is odavetődnek a fák alá. Ez a jelenség egészen demokratikussá teszi a környéket, és bizonyos értelemben vonzóvá.

Kilencre beszélünk meg a találkozást Dobozyval. Korábban érkezem. Allok egy kicsit a ház előtt, s igyekszem elképzelni, hogy az írószövetség főtükára hogyan szitkozódik a kádban. Nyilván megbánta már, hogy kilencre idehívott. Igaza van, még én is alszom. Hatkor kelek, de kilencig-tízig állva, járkálva alszom. Akkor hirtelen eszembe jut valami, amitől felébredek. Minden nap más, lényegileg mégis ugyanaz. – Sétára indulok. A környező utcákból emberek, embercsoportok igyekeznek a Váci út felé. Zászlókat, táblákat visznek magukkal. Május elseje van. Ha most Portugáliában lakték, ott vonulnék a tömeggel Lisszabon főutcáján, zászlót lengetnék és rekedtre ordítanám magamat. De Budapesten élek, szépen folyik a szocialista építkezés, és tudom, hogy a Dózsa György úton nélkülem is lesznek elegen. Nyugodtan végezhetem munkámat. Bár, amikor reggel kipillantottam az ablakon, s láttam a kocsiba pakoló, víkendre induló, elégedett, mi több, öntelt embertársaimat, én is elgondolkodtam egy pillanatig. Vajon a nagy társadalmi átalakulások, a magasabb életszínvonal nem alakított ki sokakban önzést, túlzott, a munkavégzéstől független öntudatot, esetenként személyiségtévesztést? – Később, amikor Dobozy Imrével beszélgettünk erről, csak ennyit mondott: „Öregem, a demokráciát is meg kell tanulni. Ebben az országban ezer évig nem vezettek, hanem parancsoltak.”

Megállok egy bokáig érő, szögletes tó előtt. Két szerencsétlen városi gyerek kavicsokat szeretne ugratni a tükre, de a tónak nincs elég felhajtóereje. A kavicsiklatás nem sikerül, de később majd sokra viszik, a környék felhajtóereje nagy. – Azon gondolkodom, ha egyetlen szóval kellene jellemezni Dobozyt, mit mondanék? Elképzelem Dobozy Imrét Kismarton-pusztán, mint gyereket... Makacsul kapaszkodik a ló sörényébe, nyereg nyista. S mint karpaszományost. Nyereg jeszty. Mint partizánt, kapitányt a budai harcokban a szovjet hadsereg oldalán. Nyereg jeszty... Valamilyen katonai vonatkozás után kutatok, csak egy szóra, ami jellemezhet egy embert, aki végül az ellenállás legszélsőségebb formáját választotta, a fegyveres harcot. Nálunk ugyanis, a nem túlzottan terebélyes ellenállási mozgalomnak leegy-

szerüsítve, két szárnya volt. Egyik plakátokat ragasztott, a másik fegyvert fogott a náciizmus ellen. Dobozy a fegyveresek között állt, mint parancsnok. Most mégis egy furcsa szó jut eszembe. Azt hiszem, szinte nincs is katonai vonatkozása. Alig merem leírni. Dobozy perfekt. Hogyan értem? Sehogy nem értem, ez jut eszembe, ha Dobozyra gondolkodom. Miben perfekt? Nem tudom. Valamiben perfekt, és ez az egész fellépésén látszik. Talán az életben... Bár három infarktusa volt. Politikában?... Lehet, hogy a politikában. Kétségtelen, Dobozy a tárgyalóasztal mögött mindig helyesen fogalmaz, s amit mond, kiköt, vagy leszögez, az valamiképpen hasznunkra válik. Megnyilvánulásai-val mindig a népet szolgálja, minket írókat is, s egyben a szocialista Magyarország erősítését. Politikus hát Dobozy? Katona? Író?

1917. október 30-án született, s egy dunántúli pusztán nevelkedett fel. Tisztviselő volt. 1942-től katonai szolgálatot teljesített, 1944-től partizán. A felszabadulás után a budai járási pártbizottság titkára lett, azán egy év pártiskola, majd a Szabad Föld és a Szabad Nép munkatársa. 1961-től 1963-ig az Élet és Irodalom főszerkesztője, utána, napjainkig a Magyar Írók Szövetsége főtítkára. 1975-től a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának a tagja. Művei: Azért a víz az úr (századvégi agrármozgalmak Magyarországon, 1950); Turkeve (riport, 1951); Az új Turkeve (riportregény, 1952); A szent kút (regény, 1952); Tavaszi szél (elbeszélések, 1952); Felhő és napsütés (regény, 1953); Pártmunka egy nyírségi termelőszövetkezetben (1954); Moszkvai utazás (útirajz, 1955); A fegyverek beszélnek (Szerencsés Ferenc naplója, regény, 1955); Este az alvó (regény, 1956); Mindennapi történetek (elbeszélések, 1956); A tapolcai vár (irodalmi riport, 1957); Szélvihar (dráma, 1958); Tegnap (regény, 1958); Tegnap (film, 1958); Virrad (film, 1959); Kedd, szerda, csütörtök (kisregények, elbeszélések, 1960); Tegnap és ma (regény és elbeszélések, 1960); Hegyoldal (regény, 1961); Zápor (film, 1961); Holnap folytatjuk (dráma, 1963); Hattyúdal (film, 1964); A tizedes meg a többiek (film, 1965); Eljött a tavasz (dráma, 1969); A tizedes meg a többiek (két regény, 1969); Ősztől tavaszig (három dráma, 1974); A királylány zsámolya (elbeszélések, 1974). Dobozy Imre nagyon sok katonai és polgári elismerésben részesült, többek között a Haza Szolgálatáért Erdemérem arany fokozatát is megkapta. 1952-ben és 1954-ben József Attila-díjjal, 1959-ben Kossuth-díjjal, 1964-ben SZOT-díjjal, 1975-ben pedig a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével tüntették ki.

Pontosan kilenckor becsengetek Dobozyhoz. Lánya, Dobozy Zsuzsa újságíró nyit ajtót. Az előszobából balra nyílik a konyha. Az ajtó tárva. Dobozy az ablak előtt ül egy alacsony széken és a cipőjét fűzi. Piros-fekete csíkos inget visel. Kezet fogunk, felragyogtat egy baráti, bizakodó mosolyt, aztán hirtelen abbahagyja. Jobban szeret annál, minthogy nekem otthon, május elsején, reggel kilenckor mosolyogjon. Fűzi tovább a cipőjét, s ahogy felfelnéz, mond valamit, önkénytelenül is az arcát figyelem. Dobozy arca most fáradt, szinte kopott. De ahogy felpillant, szeme villanásából látom, hogy ez a reggeli fáradtság. Egy óra múlva már újra erős lesz. Bár az arcvonások nem mindig rendeződnek el pontosan, hiszen ha egyszer egy váza összetört... De összetört? Dobozy Imrének volt három infarktusa, s ha nem lett volna, akkor is belefáradhatott abba, amit az utolsó negyven évben végigcsinált. Bele is fáradt, de mindig újítani tud. Valamilyen titokzatos ősi energiák élnek a bensőjében, melyekről idáig nem tudtunk, melyeket még mozgósíthat. Mesélt nekem egy rokonáról, aki apai ágon kötődik hozzá. Tüdőlővést ka-

pott a szabadságharcban. Bem elengedte, hogy otthon haljon meg. Hetekig, talán hónapokig szekerezett a döcögős magyar utakon, mire hazaért. Közben rossz fogadók. Orvos sehol. És meggyógyult. Ha ezt a belső erőt örökölni lehet... Ahogy fűzi a cipőjét, mögötte látom az egész írószövetséget. A kávéfőzőgépek, mint a rakétaütegek állnak a titkárságon. Jönnek a delegációk, mennek a delegációk. Tárgyalóasztal mellett töltenek napokat, aláírnak egy-egy nagyon fontos dokumentumot. De kérdés, közben mit írnak a magyar írók? Ha jól, jó az irodalom, ha rosszat, nem használnak a tárgyalások sem. Aztán ugye az írók bemennek a szövetségbe. Megkeresik Dobozy Imrét. Mást már nem is kereshetnek, mert Darvas meghalt. Az írók panaszkodnak, hencseregnek, kérnek, reménykednek, mérgesek, szomorúak... Mit tehet egy főtítkárság? Biztatóan mosolyog. Egy íróra, kettőre, tízre. Hát a huszadikra? Aztán a választmányi ülések. Jó műfaj. Állni az elnöki asztal mögött és magyarázni a gyanakvó íróknak, hogy mit miért, mit igen, mit nem, mit később... És tudni közben, hogy nem mindig hiszik el, amit mond. Dühítő érzés, amikor nem hiszik el az embernek azt, ami igaz... Miért gyanakodnak az írók? – Csak... Ilyenek... Dobozyval semmi bajuk nincs, a nagy többség szereti. De azért gyanakodnak. Ha mondanak az embernek valamit, akkor gyanakoskodik. – Aztán éjjel kettő és három között felidézni a jelenetet, s megsejteni, reménykedni, hogy mégiscsak elhitték. A többség elhitte. Mondom, jó műfaj. Talán ki lehet bírni.

Amikor az utcáról a lépcsőházba léptem, még szélcsend volt, mire Dobozyval helyet foglalunk a dolgozószobában, kint már bömböl a szél. Tépi a fákat, rázza az ablakokat. Nem hoz esőt, száraz és forró. Dobozy szobája tágas, lehet bent járkálni, vendégeket fogadni, gondolkodni, írni és cselekedni. A tapéta makulátlan, angolnak tűnik, a szőnyegek szépek, a bútorok mértéktartóan elegánsak. Könyvszekrény áll a sarokban, középen is, a szomszédos szobákban is. Az ablak előtt kis íróasztal. Az ablakon túl erkély, lent autók, a park, a parkon túl a Duna. Dobozy kíséri a pillantásomat és közbeveti:

– Négyezer kötet könyvem van.

– *S az a kép ott?*

– Koncsalovszki kép, Szimonovtól kaptam ajándékba – mondja.

Nem látok mögém, de később, amikor útrakelek a szobában, észreveszem, hogy a kerevet felett, ahol egész délelőtt ülök, egy Bernáth Aurél festmény függ.

Két üveg áll előttünk, egyikben konyak van, a másikban narancslé. Dobozy mértéktartóan kortyol egy keveset a konyakból, én ugyanúgy a narancsléből. Ez többször megismétlődik. Így aztán Dobozy egyre határozottabb lesz, én pedig szerencsétlenebb. Meg kellene változtatni a KRESZ-t. Addig is, kérdezgetni kezdem Dobozyt.

– *A gyerekkorodról szívesen feljegyeznék valamit. Az irodalmi lexikonban csak annyi áll, hogy 1917. október 30-án születél, de hol?*

– Válon születtem. Másfél évig laktunk ott. Apám katona volt. Anyai nagyapáménál húztuk ki a háborút. Onnan Vértesdobozra mentünk. Apám nagyapám földjén dolgozott. Aztán a 19-es tevékenysége miatt két évre ítélték. Tanácsköztársasági veteránként halt meg. Az öreg harmincéves korában kitanulta a bognárságot, és a Dreher-uradalomban helyezkedett el. Kismartonban laktunk 1923-tól 1945-ig. A gyerekkorom nagy élménye az a pusztaság volt. Emberileg nagyon szoros közösség, még hozzá a szegények közössége. Másfelől a táj tágassága. Az ablaknál kezdődött a határ, és öt kilométerre

nem volt egy ház sem. Emlékszem, gyerekkoromban megpróbáltam két csoportra osztani az embereket. Jókra és rosszakra. De úgy tizennégy-tizenöt éves korban rájöttem, hogy ez nem megy. A jó emberek is csinálnak aljas-ságot, és a rosszaknak is voltak igaz és szép pillanataik. Valahol ott kezdtem megsejteni, hogy az ember különös egység, akiben igaz vonzalmak és hamis indulatok verekednek. Nagy dolog, ha ezek között egyensúlyt lehet tartani. Az egyik bajom, hogy gyerekkori lakóhelyeim közül egy sem maradt meg. Nem tudok leülni egy olyan szobában, ahol gyerekkoromban ültam. Mind-egyik épület a háborúban pusztult el. Ez a gyerekkorból kivetítődő hontalan-ság-érzet, ez késztetett aztán arra, hogy másfél évtizedig járjam az országot, egy falu helyett az egészet tartva szülőhelyemnek.

– *Van olyan vidék, falu Magyarországon, ahová hazamész?*

– Falusi rokonságom, melynek nagy része a váli völgyben élt, részint meghalt, előregedett, részint városba, az iparba igyekezett. Válban él egy nagybátyám, akihez gyerekkoromban is nagyon ragaszkodtam. Falusi létére nagyon jó modorú, olvasni szerető, kitűnő eszű ember. Kiváló szőlőtermelő. Sok kitüntetést nyert az olaszrizlingjével, amelyet több pályatársam, magya-roktól Jevtusenköig megkóstolt. Hát ez az a nagybátyám, akihez haza tudok menni, és akinek az elmondottak fölött legtöbbet érő vonása, hogy tisztessé-ges ember. Nem tudom, hogy valaha becsapott volna valakit. Az ilyenfajta tisztességnak most nincs meg a kellő ázsiója. Pedig ha valaki vezérré tud ten-ni egy embert, ez igen. Nagyon szeretem a váli völgyet Baracskától Vértés-dobozig, melyet most Alcsutdoboznak hívnak. Szélbarázdákkal felszántott táj, ligetes, pagonyos, levegős, messzire látni benne. És nem tudom megmondani, hogy gyerekkoromban a Kismartonból Vértésdobozig nyúló huszonnyolc ki-lométert hányszor tettem meg gyalog, kifáradás nélkül, az autóban utazókat cseppet sem irigyelve. Még most, három infarktus után is kísért a gondolat, hogy végig kellene menni ezen az úton. Ez nem egyszerű emlék, vagy nosz-talgia. Mindig tudtam, de igazán az utolsó húsz évben tanultam meg, hogy futtában nem lehet megismerni sem embert, sem tájat, sem hazát. – Régen, ha fa, vagy hangyaboly került az utamba, megálltam, megnéztem. Ürgelyuk-ná' elálldogáltam egy órát, hátha kijön. A réteken... Micsoda élet van a fű-vek közt... Leülni a Szentlászló-patak partjára. Fél napig el tudtam lesni, hogy a híd alól mikor jönnek ki a rákok, de nem azért, hogy megfogjak egyet is, csak szerettem bámészkodni. Ma is azt szeretem legjobban. Ez la-zább, mégis teljesebb az odafigyelésnél. Elernyedten az ember több mindent befogad.

– *Katona voltál. Hogyan alakult a sorsotok 1944-ben? Határozni kellett és a vezetésséddel nagyon sok ember vállalta a döntést.*

– Ez egy karhatalmi század volt Érden. Bevetették, mert már ott volt a front. Átmentünk a szovjet hadsereghez. Akik élve maradtak, sokan törzs-tisztek, most mennek nyugdíjba. Most írogatom alá az igazolást arról a fél évről, amit a parancsnokságom alatt töltöttek. Életem egyik kedves emléke lesz az ismétlődő telefonálás: „Kapitány elvtárs, XY őrnagy vagy alezredes jelentkezem.” – Én sok mindent megírtam a háborúról direkt módon, de a magam részvételéről keveset. Nem hiszem, hogy valaha is megírom az emlék-irataimat. Úgy látom, tisztelet a kivételnek, ez a műfaj a sikálásokra és fé-nyesítésekre szolgál. Ami engem illet, a magam emlékezetében olyan alak maradok, amilyen voltam. Nem akartam harcolni, azért lettem katonaszöke-vény, de mivel a körülmények „vállaltak” engem, hát én is vállaltam a kö-

rülményeket. Írtam erről iróniával a Tizedesben, a Kedd, szerda, csütörtökben komolyan, az Eljött a tavasz-ban tragikusan, és novellákat. Most fejeztem be egy kétrészes tévéfilmet. Dolgozom egy nagyobb regényen, amely bizonyos alkotói eltérésekkel, lényegében arról a századról szól, melynek parancsnoka voltam a szovjet hadsereg oldalán. Ezzel most már kiírom magamból a háborút. Amit, mint az emberek közötti számvetés műfaját sohasem bírtam: az egyenruhát sem szerettem, de a kort nem én választottam meg. Engedd meg, hogy én most ne meséljek harci élményekről, még a legzavarosabbán visszaadottaknak is az idők folyamán legenda szaga lett.

– *A században, amit vezényeltél, az utolsó napokban volt haláleset? Volt veszteségetek? Milyen körülmények között estek el embereid?*

– Voltak halottaink. Még márciusban is volt halottunk, tulajdonképpen vendég halottunk. A budai hegyvidéken SS-eket, vlaszovistákat felszámoló hadműveletek folytak, amikor többször előfordult, hogy a Múzeum utcából, Vorosilov marsall parancsnokságáról kijöttek hozzánk tisztek, tábornoktól lefelé. Azt hiszem, egy kicsit unták az adminisztrálást. Emlékszem egy vezérőrnagyra, aki az SS-ekkel eléggé megtöltött ház megrohamozásánál, előzetes parancstól eltérően, egy 6,35-ös pisztollyal elsőnek ugrott be a nácik közé. Engem a frász tört ki, hogy mi lesz, ha lelövik. Aztán kint volt nálunk egy Ivanov nevű kapitány, majd egy vlaszovista bázis fölszámolásánál részt vett a marsall kedvenc tolmácsa, Sárjai főhadnagy, aki sajnos egy teljes géppisztoly-sorozatot kapott. És március közepén halt meg, amikor a front már távol volt. De volt olyan ember, aki őrségben állt és egy német bomba végzett vele.

– *Nehéz lenne körülhatárolni, hogy egy művész mikor, mitől ideges és mitől fél. Mivel egyértelműbb volt a helyzet, arra talán emlékszel, hogy 1945-ben, frontvonalban volt-e benned félelem?*

– Az ember a civil életben is gyanakszik rá, hogy otthagynak a fogát, mert egyszer tényleg otthagynak. Azt hiszem, az igazság lényege az, hogy én nem voltam tipikus katona. És ez egyúttal azt is jelentette, hogy a túlbiztosítás iránt nem volt érzékem. Valahogy természetesnek vettem, ha illet egyáltalán annak lehet venni, hogy a háború olyan állapot, melyben a halálozási arányszám felszökik. Ha még pontosabban akarok fogalmazni, tudnunk kellett és tudtam, hogy a legbetyárabb összecsapást is megúszhatom, de utána rám dőlhet egy romos ház, vagy ráléphetek egy aknára, amit nem hatástalánítottak. Később infarktusaim közben sokszor ellenőriztem ilyen szempontból magamat. S talán az volt a szerencsém, hogy inkább a figyelés, mint a félelem állapotában éltem.

– *Utólag sem érzel félelmet? Vagy más vonatkozásban nem kísért egy megmagyarázhatatlan félelem?*

– Nem. Több infarktus után is becsületes teljesítőképességű motor dolgozik bennem. Nem szabad túlpörgetni. De tudom, bármennyire vigyázok, egyszer megáll. Ezen nem kell folyton gondolkodni, nem is szabad. De tudni kell.

– *A nappalokat szereted jobban, vagy az éjszakákat?*

– A nappalokat az életre, éjszakákat az alvásra rendeztem be. Rengeteget olvasok. A nappal az élő világé. Munka, szövetség, pályatársak, ügyek, eszmecserék. Valahogy nekem az egész szövetségi tevékenységemben az a legizgalmasabb, hogy áttételek nélkül közvetlenül érzékelhetem,

hogy min gondolkodnak, mire reagálnak az írók. Mit várnak el az írók. A barátjuk kívántam lenni. Vezérkedésre alkalmatlan vagyok. Ez nem azt jelenti, hogy ne tudnám a felelősségemet, és elveim mellett nem tartanék ki, nehéz helyzetekben is. Ha szabad mondanom, nem tartozom a puha emberek közé, de a határozottság nekem összeférhetetlen a hangerővel, a helyzeti vagy más fölény fitogtatásával. A határozottság nem más, mint a külső, belső olcsóság elutasítása.

– *Mit álmodtál az éjszaka?*

– Nem emlékszem.

– *Tegnap?*

– Sétáltunk a feleségemmel, és a feleségem gyerekkocsit tolt, méghozzá a fiamat. Egy hirtelen szél fölkapta a szoknyáját, és mérgemben föl akartam mindenkit pofozni, aki bámulta a feleségem lábát. Nagyon szép lába volt.

– *Főnök vagy, íróasztallal, hivattal. Mikor tudsz írni? És hol?*

– Nem szoktam mellette ülni. Most elpanaszolhatnám neked, hogy nagy megirandó gondolatok vannak folyton a fejemben, de a szövetségi elfoglaltság miatt nem tudom leírni. Csakhogy ez nem igaz. Először is túl sok nagy gondolat nem cirkulál a mai világban. Valamifajta eltömegesedés folyik, és az egy főre eső jó gondolatok száma nem emelkedik. Azon kívül sohasem dolgoztam rendszeresen. Vagy egyvégtében éjjel-nappal, vagy sehogy semmit. Irigylem azokat, akik a napi penzumot mindig megcsinálják, de képtelen vagyok követni őket. Inkább szeretem kihordani a mondanivalót, és többnyire csak akkor ülök le írni, amikor összeáll bennem. Emellett, ha van haragom önmagammal, éppen ez úgyben van, írás úgyben. Nagyon nehezen szabadultam meg fiatalabb koromban egy olyasfajta szemlélet- és írásmódtól, melyben nem én idomultam a világhoz, hanem a valóságot akartam az elképzeléseimhez hajlítani. Ezt mindenféleképpen hívják, többek között szubjektív idealizmusnak is. Persze ha megkérdeznék, magyarázzam meg, hogy én, aki tizennyolc éves korban fájoan realista verseket írtam a Válasznak és más lapoknak, hogy nem folytattam egyenes vonalúan a pályámat, igen érdekes, izgalmas és tanulságos értekezéssel tudnék válaszolni. Csakhogy egy ilyen utólagos magyarázat hasonlítana az olyasfajta történelmi magyarázatokhoz, melyek szerint a parasztság föl szabadulása Dózsa Györggyel kezdődött. – A háború kiirtotta belőlem a verset.

– *Nagyon sok politikai, társadalmi, hivatali munkát vállaltál. Érzésed szerint értekezleteken, tárgyalóasztalnál ültél többet, vagy a saját íróasztalodnál?*

– Nálunk kialakult egy olyan szokás, hogy mindenki életművet ír, és a könyveit számolgatja. Eközben a publikált magyar irodalom évente 380–400 kötet. A francia irodalomé évi 6000 kötet. Ezeknek a katalogizálását nehéz elvégezni, még kevésbé a recenzálását, elolvasását. Mi az ami a legnagyobb magyar írókból kitörölhetetlenül megmaradt bennem? Az alakok, magatartások, kiélezett vagy ki nem élezett gondolatok, a kíváncsiság vagy közöny a világ iránt, és nem utolsó sorban az a mód, ahogyan ez megfogalmazódott. Nézd meg Móriczot. Lekopirozhatatlan, eredeti alakokat teremtetett. A társadalmi tartalmak hordozója mégsem az absztrakció, hanem maga az ember. Nekem Móricz elsősorban nem népi, hanem alakteremtő író. És aki nem ír egy negyven kötetes életművet, de sikerül három-négy

olyan alakot teremtenie, kiknek létezése a nemzeti tudat és közvélemény részévé válik, számomra ott kezdődik az írás. Sajnálom-e az időmet? A kérdést így kellene feltenni, vajon sajnálom-e az életemet. Nem. Amikor úgy adódott (ezt apám is így tette), végeztük dolgunkat, vagy prэшázba mentünk és iszogattunk, vagy faltuk a lányokat két szemmel, vagy fegyvert fogtunk azzal a kockázattal, hogy esetleg kiejtjük a kezünkéből. Az életet szolgáltuk és nem hiszem, hogy erre csak egyetlen mód van.

– *Sok embernek a politika a szenvedélye. Egyik íróbarátom szerint a politika az egyik legszebb tudomány. Hogyan vagy mindezekkel? A közéleti szereplés, a politika, a politizálás milyen helyet foglal el életedben?*

– A politika, melyet véleményem szerint se lebecsülni, se túlértékelni nem helyes, engem mindig annyiban érdekelt, amennyiben igazabb információkat adott az emberről és igazabb, tisztességesebb eszközökkel segített, igyekezett változtatni az életén. A helyzet ma is változatlan. Nem KB tagságom mondatja velem, hanem eddigi életutam, hogy az ember körülményei és jellemvonásai jobbíthatók, de gyorsan hozzáteszem, hogy ehhez nem csak a központi akarat kell, hanem a befogadók értelme és akarata is. Ezt mi úgy szoktuk mondani, hogy nem erőszak a disznótör. Én hozzá tenném: a dolgok a disznótörtől is függenek.

– *Milyen az időbeosztásod? Hánykor fekszel és hánykor kelsz? Van kialakult életritmusod?*

– Nem egészen rendszeres az életem. Lehet, hogy nincs igazam, de az az érzésem, hogy bizonyos nyakasságot meg kell őrizni az életrendben, különben rendszeretét címén lényegtelen dolgok is a fontosak elé vághatnak.

– *Mi a passziód? Mit csinálsz pihenő időben?*

– Nézelődöm, báméskodom. Valamikor, amíg egészséges voltam, sokat vadásztam, nem is mindig élő állatokra lőttem, hanem falevélre, vagy virágra. Többször nyertem ifjúsági céllövő bajnokságot. Karban akartam tartani ezt a készségemet, de ha kacsát, foglyot, fácánt vagy rőtvdát lőttem, mindig volt valami viszolygásom. Mi a fenének tettem? Lehet, hogy szentimentalizmus, bár a háború idején, amikor tüzeltek rám, és én nagyon jól tudtam, akit célbaveszek, az ott is marad, nem voltak ilyen aggályaim. Igaz, a nációk visszalöttek.

Szeretek kocsit vezetni. Harminc éve vezetek, de ritkán jutok hozzá a munka miatt. És szerettem lovagolni, gyerekkoromban az uradalomban a lovászok egy cigarettát adtak, ha kivittük a Dreher ménéslovakat jártatni. Tizenkét éves koromban már jól lovagoltam, de az első infarktus óta az is tilos. Jobb és bal kézzel egyformán vívtam. Már házas ember voltam, amikor öt pengőért adtam vívőleckéket.

A visszaemlékezés izgalomba hozza Dobozyt, s nem bír az asztal mellett maradni. Felugrik, járkál. Egy régi lövészet kerül szóba, ahol tíz lövésből kilencvennyolc kört lőtt. Aztán az a főhadnagy, aki gratulált neki, de ő egy korábbi sérelme miatt nem fogadta el a kezét. Csak állt ott a gyakorlótéren, feszes vívázásban. Mutatja, hogyan. A szőnyeg közepén áll, arcéle kemény, tartása egy minta-katonáé. Tanítani lehetne a díszelgő századoknak. A hangját nem emeli fel, de a hangszíne megváltozik, ettől minden kategorikus lesz, amit csak mond. Közben megfiatalodik. Már nem ötvenhét éves, csak negyven, vagy annyi sem. Aztán, ahogy Vértessedobozra terelődik a szó, még fiatalabb lesz. Savanyú Józsi betoppan hozzájuk két pisztollyal. Dobozy dédapja a tornácon fogadta. Mutatja, hogyan állt ott az öreg Do-

bozy... Élvezet nézni, hallgatni. Világokat képes újrateremteni néhány félmondattal, mozdulattal. Dobozy valójában par excellence író, csak maradatlan, nem bír megülni az íróasztala mellett. Így társadalmilag talán hasznosabb, s mindenképpen teljesebb életet él, de félek, néhány értékes művel adósa marad a világnak. Pontosabban az utókornak. Engem például kárpótol színes egyénisége, s ha Dobozyt látom a tárgyalóasztal mögött, megnyugszom, mert tudom, jó ügyet képvisel, s igyekszik a maximumot elérni. – A konyhából a főzés kellemesen otthonos edényhangjai szűrődnek be. Dobozy felnőtt lánya az ebédet készíti. Megvárom míg Dobozy Imre leül, önt magának egy korty konyakot, aztán megszólalok:

– *Hol étkezel általában, itthon vagy vendéglőben?*

– Mindig itthon étkeztem, amíg élt a feleségem. Tavaly halt meg. Harmincnégy évig éltünk együtt. Az íróasztalom felett egy kis kép van. (Feláll, leakasztja a falról a képet és elémtartja). Feleségem kislánykorában. Ha az ember nem tartja meg, hogy a legközelebbiekhöz hűséges legyen, nem tudom elképzelni, hogy az eszméihez hűséges marad. A világhoz az emberek át vezet az út.

– *Mi a kedvenc ételed és italod?*

– Voltak kedvenc ételeim, amíg a feleségem főzött. Azóta elszemélytelenedtek az ételek is. Tulajdonképpen az az egészben a tragikus, hogy az illedelmes viselkedés az lett volna, ha három infarktus után távozom, de én maradtam meg.

Tűnődve kipillant az ablakon. Percekre megfelejtezik rólam, majd megszólal újra:

– Kedvenc italom a váli olaszrizling, az a gyanúm, hogy az sem a zamatáért, hanem mert olyanvalaki tölti a zöld kancsóból, akit mindig becsültem és szerettem.

– *Melyik a legkedvesebb ünneped?*

– Nagyon kedves ünnepem augusztus 20., hivatalos tartalmán túl azért, mert ez a váli búcsú napja. Aztán mindig megünnepeltem feleségem születésnapját, apámét, anyámét, testvéreimét, és a gyerekeket. Én ma sem tudom elképzelni a családot atomizálódott formában, hogy hol eszébe jut az embernek, hol nem. A család a fundamentum. Aki szétűrja, vajon mihez építkézhet? Itt nem is az a lényeg, hogy ajándékot venni. Akár öreget, akár gyereket megtisztelni azzal, hogy számontarjuk a születésnapját.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– 1955-ben, amikor apai nagyanyámat kiterítve megláttam. Bölcs és büszke parasztasszony volt. Máig sincs olyan beszélgető társam. Amire nem tudott válaszolni, meg sem kísérelte. De sokmindenre tudott, amire nálánál okosabban máig sem tudtak.

– *Az író szerinted befolyásolhatja az ország tudatát és szellemi közéletét?*

– Ez sok mindentől függ. A műtől, a helyzettől, a közvélemény hangulatától és más tényezőktől. Hogyan magasztalják fel, hogyan hallgatják el. A műveknek azonban megvan a maguk szívós, egyéni életük. Lassan hatnak, inkább tűnődéseket, elmélkedéseket kiváltva, mint konkrét elhatározásokat, és ezt nemcsak az olvasók, hanem a művek megítélésénél is számításba kell venni. Azt mondják, a jó mű egyúttal igaz. Az igazság azonban egyúttal nem mindig jó mű. Valahogy meg kellene értenünk – mindenfajta

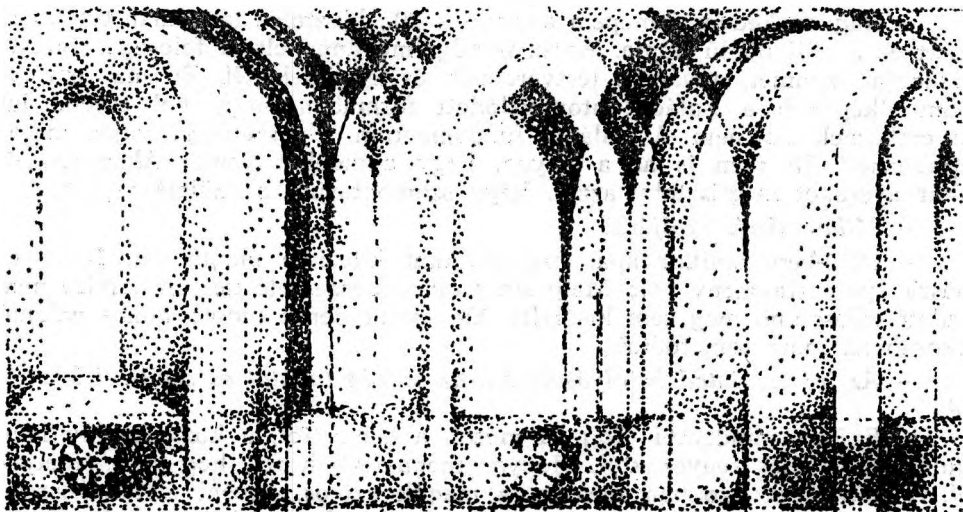
jószándékú írásmű jogosultságát elismerve – hogy a jó mű a beavatkozásnál kezdődik. A többi csak csillogó, elmés frappírozás lehet.

– *Háborúk között, pusztító rémek árnyékában élünk. Gondolsz néha az emberiség jövőjére?*

– Soha nem volt ennyi szorító eszköz, amely a tárgyalás és megértés irányába nyomta volna a világot. Soha nem volt ennyi szédületes pusztító eszköz az emberiség kezében. Szeretném a reményt megfogalmazni, de ez egyoldalúság. Ekkora fegyvertömeggel még korai beszélni a csendes életről.

Mire az interjút befejezzük, az ebéd már rég kész. Bizonyára ki is hült. Dobozy ebédre marasztal, de haza kell mennem, mert a lányom születésnapja van. – „Tudod-e Franciska, miért lobogózták fel a várost?” – kérdeztem tőle négyéves korában. – „Mert az én születésnapom van” – mondta. Reggel a lelkemre kötötte, luftballon nélkül ne merjek hazamenni. De luftballon már aligha kapható. Kénytelen lesz beérni a fellobogózott várossal.

Azt utcán embercsoportokba ütközöm. A Váci út felől áradnak a Duna felé. A szél újra és újra kibontja feltekert zászlóikat és lobogtatja. A diákok nagy rikkantások közepette küszködnek a szélviharral. Május elseje van, vége a felvonulásnak.

Fohász

*Ez a vers is menekülés,
isten alkalmi tagadása.
A dolgok lényege fölött
elfogyasztott krumplis pogácsa.*

*Mert szembenézni nincs erő,
csak idő van, csak zabálás van.
Élvezkedünk, mint az anyag
a soros bolygó ágyékában.*

*Am legvégül ez sem igaz,
mert így vagy úgy belehalunk.
Tekints le ránk gyermekeidre,
József Attila, Urunk!*

Csak egyszer

*A máz alatt a kés alatt
otthon hagyott arcotokat
arcotok homorú falát
egyszer csak egyszer legalább*

*A szajha szavak combjai
között egyszer a hajdani
beszéd piros kakasait
ha nem virrad ha letaszít*

*Diszszemlére kész testetek
ritmusában az önteledt
mozdulat néma népdalát
legalább ha senkise lát*

*Huzallal diszes orrotok
kódében a szűz fűszagot
a föld alól a vas alól
egyszer amikor elhajol*

*Fületek dzsungel-mélyiből
azt a dobót melyen a bőr
a szellőtől is megremeg
legalább ha az üzenet*

*Ujjatok hegyén a tüzes
kemencét jelző őrhelyek
ünnepén a csütörtököt
egyszer két szélütés között*

*Nyelvetek kényes üstjei
partján egyszer a reggeli
tengerek sós rémületét
legalább ha a kés ízét*

*Szemetekben az egyszeregy
levelét hozó gyereket
az anyag egyenes szavát
egyszer csak egyszer legalább*

Cikázik majd

*Betartva csigavár házirendjét,
jólöltözötten, mint a fecske,
hova ebben a kocsonyában?
Koraszülött csirák, fölborult
tekintetek, elsötétítés-kivilágítás
csigavonalán hova?*

*Szaporodnak az öregasszonyok,
sírdomb-házak kö-ujjai,
mint pisztoly csöve halántékodon,
mint a kipusztult állatok.
Anyád elküldte teste darabját
mintául a földnek, apád
mozdulatából kiáll a penge,
élén: elárult gyerekkorod.*

*Hova ezen a dróton? Kifényesített
kiscsikók, programozott mezők,
beton-csigavár tükreiben hova?*

*Dobd szemétbe a meghívókat,
mind oda szólnak.
Csigavár szerpentinjein
a hullánvasút helyjegyes.
Ha fölhozott, értelme van,
hiszed, tagadod, egyre megy,
nyavalyáid megalszanak,
de cikázik majd a helyed.*

Üzenet

*Itt Rózsa hívja Ibolyát
Rózsa hívja Ibolyát
milyen a hangulat
odaát?*

*Olykor a kifordított tenyéren
a régi szép nevek
visszacsálnak a régi szép
időkbe – báró Podmaniczky Frigyes
külön lóvasúton száguld – jobb
szemén monokli, szürke bal szeme
pepita felöltőjére tapad – things
are running so smoothly here, it's almost
frightening – a kocsis hajt;
pávatollas kalap, kristály
csillár, piros bársonypárna és
Zsiga és Samu ezüsből
való (valódi) óralánc ityeg
s fityeg és a két fekete sétapálca
karcsú (mint a karcsú nők dereka), mellesleg
a cilindert is imádatos nézni
ahogy Cecil fényesre dörgöli, az utcasarkon
ugyan a koldús ugyanaz (ma is)
láttam, másról ne is beszéljek – de
ha Rózsa hívja Ibolyát s nem venné föl
Ibolya vagy Rózsa vagy a telefon
központban félrekapcsolna a zajban Sári
s nekem kellene számot adnom – (miről?)
beszélhetnék könnyedén? (a felelősség!)
a felelősség verejtéke később ráncszárad
s lehűt – üzenem, ennyit: hogy itt
olykor, nyáron, (csak ennyit): a nap
átsüt a kifordított tenyéren.*

Három bekezdés

*Ez a fogsor igaz gyöngysor.
Sose szégyelld, hadd fűzőm föl
nyakadra.*

*Fehér kalács kemencéje
szerencsétlen szerencséje,
csapdája.*

*Kerek holdon feketerigó.
Csillogó-villogó, hullik rá a hó;
siratja.*

Mesémák

SZERELEM

Meglátta.
Megszerette.
De a hétfejű sárkány ...
A nyolcfejű ...
A kilencfejű ...
A százkétfejű ...
Az ezerkétszázhuszonnégyfejű ...
A százezerhétyszázötvennyolcfejű ...
Aztán az utolsót is levágta.
Aztán ...
Aztán ...
Aztán ...

Tegnap váltak ...

KIS KOZMOGÓNIA

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer, de olyan régen, hogy arra nagyapám se emlékszik, volt egyszer egy ember. Nemsokkal ezután született egy másik.

Mit nem hallanak egy este? Szól a telefon.

Sokáig csengett.

(De ez jóval később történt.)

SIC TRANSIT

Miután a rettentő Tengeri Szörny lenyelt egy láda ólomkristályt, magához hívta tíz nevetlen kicsinyét, meghagyta nekik, hogy ne torkoskodjanak, majdpedig kimúlt. Árbócról szakadt gyöngyhalászok húzták partra zsírhüvelyét, s beszolgáltatták a Szörny-ellenes Ligának.

Felboncolt teteméből három tetőtől-talpig lefátyolozott menyasszony, ötvennégy portugál matrózcsizma, tizenkét zsák szárított hal, s rengeteg es- és napernyő, köszörűkő és karperec került elő. Leszámítva a holmik erős tengeri szörnyolaj szagát, a holmik, gondos öblítés után, használhatók.

Igazolt tulajdonosaik átvehetik őket a Talált tárgyak osztályán. Fogadás kedden és pénteken 5-7 közt.

TÖBBET ÉSSZEL

Volt egyszer, hol nem volt, Bergengócián innen, Kelenföldön túl, volt egyszer egy dúsgazdag foltozó varga. Három fia volt neki.

Egyszer csak elébe állt a legidősebbik.

– Idesapám, világgá megyek elszegényedni.

– Ereggy fiam, de vigyázz, nem könnyű dolog az.

Következő évben elébe állt a középső legény.

– Nem tért vissza a bátyám – mondta –, de én is rühellem már ezt a fene nagy gazdagságot, idesapám.

– Ereggy fiam – mondta a foltozó varga –, de ne feledd, hosszú út vezet a szegénységhez.

Harmadik esztendőben a legkisebbik fiú állt apja elé.

– Egy életem, egy halálom, inkább vesszek el, minthogy tovább dúskáljak a jólétben.

Megörült a foltozó varga, ezt a legkisebbik fiát szívből utálta. Azért tessék-lássék őt is övta, intette, mielőtt elengedte volna. De mihelyt a legény kitette lábát a házból, lekuporodott a lovagterembe.

– Hej, haj – sóhajtja azóta is. – A nagyravágyás...

MÓKUS KALAND

Egyszer egy mókus leesett a sárba.

Felmászott.

Újra leesett.

Megint felmászott.

Újra leesett.

Így ment ez többször.

Mostanára úgy belejött, hogy már fel se mászik.

ÍGY AZTÁN

Arra ment a tücsök.

Erre a cinege.

Nem látták egymást, s a mese elmaradt.

A HOLD MEG A TARKA GEPÁRD

Valaha réges-rég a tarka gepárd beleszeretett a holdba.

– Gyere hozzám feleségül – esdekelt neki.

A hold gőgös volt és huncut.

– Szöktess meg – mondta. – Apám lakat alatt tart.

A gepárd hatalmasat ugrott, letépte a lakatot a holdról, de amint meglátta, hogy szíve választotta rücskös, tüsszögni kezdett.

Azóta lakatlan a hold.

A GÓLYA MEG A BÉKA

Alighogy a vízözön levonult, a gólya elkezdett pofákat vágni.

– Végre – mondta utálkozva a békának. – Ha még egy napig tart, megbolondulok, ki nem állom azt a ronda brekegésed.

Másnap azonban magába szállt, s elindult, hogy a békát megengesztelje.

ELLIPTIKUS MESE

Egyszer egy vak veréb találkozott. Meghallotta ezt a farkas és azt mondta:

– Leégett a füzesparti malom.

Aztán beesteledett.

A HÁROM KISÖRDÖG, A PÜSPÖK MEG AZ ESŐ

Nemsokkal azután, hogy elhunyt Belzebub, három ördögfióka összeveszett; mind a három azt állította, hogy neki van a leghegyesebb szarva.

– Tegyük próbát – ajánlotta a legkisebbik. – Látjátok szemben azt a sziklát?

Látták.

– Na, akkor rohanjunk szarvval neki – folytatta a kisördög. – Az lesz a győztes, aki legmélyebben döfi át.

Így is tettek, s mind a hármuknak bent maradt a szarvuk tövig.

Rángatóztak, sivalkodtak a kisördögök, hasztalan, nem bírtak szabadulni. Erre mindenkit megszólítottak, aki arra haladt, könyörögtek, fűt-fát ígértek, még a lelki üdvösségüket is felajánlották, de nem akadt senki, aki megkönyörült volna rajtuk.

Egyszer jó sokára arra ment egy püspök.

– Ejnye, hogy kerültek ide ezek a szegény kecskék? – kérdezte, és mert meleg volt, kifújta az orrát.

Abban a minutumban, megeredt az eső és borjat ellett egy téhen.

Megérkezés

(C. J. emlékének)

*Mert minden út célja
a megérkezés
a bronztalpú asztal felé fordulva arccal
belekérdezek a süket levegőbe
– milyen utad volt
ugye megérte?
s mintha látnám a bólintásod
– ó igen – különösebb panaszom nem lehet*

*életem egyszerű volt
s együgyűen bölcs
a dolgok nyitott tenyerembe hulltak
de csak annyit tartottam meg belőlük
amennyi nagyon kellett*

*mohóság nélkül szerettem a szépet
a finomívű színes tárgyakat
bútoraim kényelmét s jólszabott
ruháimat tágas cipőimet*

*tudtam gyógyítani
olykor elég volt a ránézés
egy-egy könnyű tapintás
mert elárultak mindent a szemek
s a bőr alatti élénk ritmusok*

*a nők
meleg törleszkedéssel bújtak hozzám
tudták szépségük oly fontos nekem
hogy krémeket keverek tálaimbán
s ők így lesznek még szebbek általam*

*s mondják
valaha bátor voltam
hogy életeket mentettem a bajban
de számomra ez akkor annyi volt
mint vizet inni
mint kenyeret enni
mint a nyitott ablakon kinézni*

*s látva a tömeget bólintani
ez itt mind
ember
akárcsak én
s valahová igyekszik
s mind odaér ahová én elértem*

És mosolygok

*Nem érdekelnek a példáitok
mert mindenre van ellenpélda
s ha minden dologomban magamra hagytok
majd úgy élek hogy a közöny se tájjon*

*lesz négy falam fehérre festem
ablakom a világra – nyitom zárom
tavasszal ha a napok hosszabbodnak
nagy sétákat teszek elbabrállok a fénnel*

*és mosolygok mert érzem irigyeltek
pedig csak egyszerűen élek
megmentve annyi ami épp elég
– munkám javát – öregkoromra*

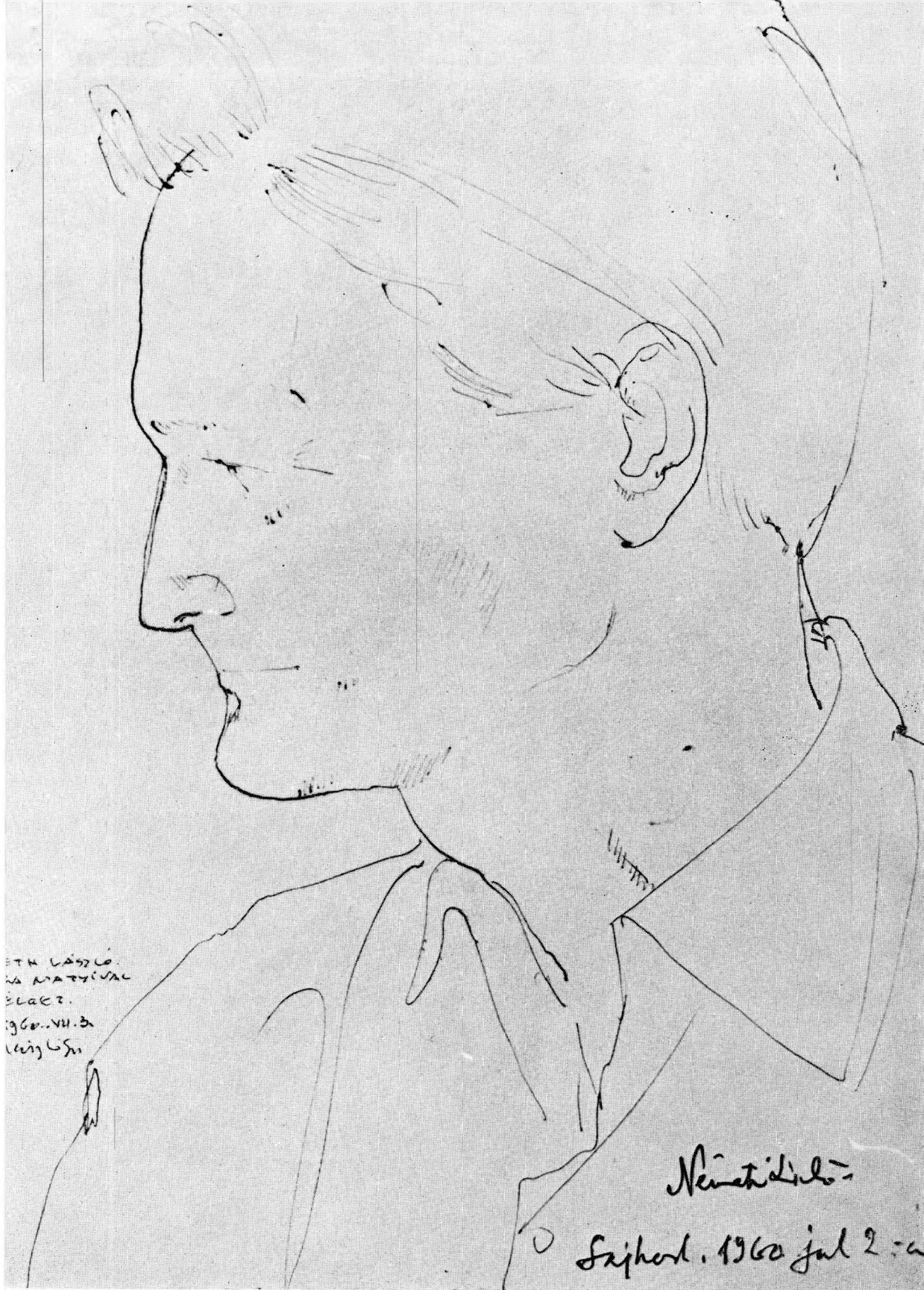
*és unokám lesz vele játszom
megtanítom számos dologra
kérdés és felelek érteni fogjuk egymást
mint két gyerek – a bölcs és a tanulékony*

GYURKOVICS TIBOR

Egy alma

*Egy alma kellene nekem,
vörös hegyek közt termett alma,
amit az ember a bűn után
jutalmul, ráadásul kapna,
hogy megtette, amit tehet,
a szikrázó tájon úgy állhat,
fújtatva, lassan, szőrösen,
mint paradicsomban az állat.
Fölértem s elrontottam én
amit lehet.*

*Jutalmaztatok meg,
gyermekeim szétszórtam és
magamban állok, mint a gyermek.
Egy alma kellene, egy alma
a harapásra, dűhre, bajra,
gyógyíthatatlan, szétesett fák
között a bűneim jutalma.*

ETH LASSCO.
AS NATURAL
ELECT.
1960. VII. 2.
LASSCO

Nimshililo

○ Sijherd. 1960 jul 2. a

LADYVA
A TERNES
2. VERTICOL-
ESTADU 3
2000, 2000
LON, 4000
HARSH,
AD 126-127
TUL 62-6
GABO 21411
ADJOTA
V 20. 126

"Ahol a lot
ot all mindy

Nagel

LÁSZLÓ GYULA PORTRÉI*

Jó ideje történt, egy nyári nap végeztével a Járási Tanács, a régi megyeháza felé tartottam. Az utca néptelen volt, hallani lehetett a csendet. Az emelkedő utca aljánál tartva, nem akármilyen látványnak voltam részese. Egy kisfiú – lehetett öt esztendő – egyedül a csöndben, az úttestre hajolva, a lejtőn krétával hosszú vonalat húzott maga után az aszfalton. Nem akár-hogyan, hanem ráhajolva, csúszva-mászva haladt a vonal fölött. Emberi alakot rajzolt: egy óriást. Amikor éppen odaérkeztem, valahol az alak közepénél tartott. Ami keze nyomán létrejött – igen odafigyelt, nem volt más dolog a számára, mint a megvalósult fehér fonal követése –, a százméteres óriás ott feküdt a Kulich Gyula utca egész hosszában. Kár, hogy csak rövid ideig élt. A kisfiú pedig fölállt, megnézte, mi fogyott el a krétából és elvágatott.

Öröm László Gyula egy szép tollrajzát, kis mezítelen leányt ábrázol. A vonal, a rajzolás itt is fönt a papiros szegélyén, a fej formájával indul, megállás, lélegzetvétel nélkül, gazdagon alakulva, belülről fonódva megérkezik a lap aljáig. Tiszta, világos, közvetlenül szóló rajz ez, nem kell-e a Kulich Gyula utcai kisfiúra gondolni, lehet-e szebbet mondani, mint azt, hogy évtizedek tapasztalata, évtizedek átgondolt művészete árán, éppen ezért, ez a rajz is mindvégig egyszerű és fiatal.

De hát hogyan rajzol László Gyula? Régi magyarok, 19. századbbeliek, Barabás Miklós, régi franciák, a reneszánsz korabeliek jutnak az eszembe – bizonyára szereti és értékeli a rajz megfogalmazásának, a rajzolásnak azt a módját, melyben az értelem és az érzelem pontos-éles határán (mert elképzelhető, hogy e két felület tiszta élesen találkozik) – tehát közepén, a megmérés, a mért ismeret szülötte. És velejárója, kivételes tulajdona, hogy László Gyula tudatos, szándékolt és oly közvetlenül szóló vonalai a megfigyeltnek, a látottnak már áttetten, a látott emlékét rögzítik. Innét arcmásainak tovatűnő gyengédsége, az ábrázoltnak elgondolkodtató, töprengő tekintete – olyanok ezek a rajzok, mint a madár repülésének emléke.

Paul Valéry (aki maga is rajzolt és Degas-tól kapott tanácsokat) rendkívüli, bámulatos tettnek mondja, írja le a rajzolást, azt, hogy az ember magáról mindent el tud mondani, közölni tud, szavakra sincs szüksége, eleget a karnak, a kéznek mozdulata – a földön, az agyagfalon szerszámok, eszközök nélkül lehet rajzolni.

„Kortársaim” – ez a címe annak az arcképgyűjteménynek, melyet kiállítás formájában a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Szegeden, Kaposváron láttunk és amelynek 24 lapja most itt van előttünk.

Kik ezek a kortársak, azok közül kiket rajzol László Gyula – gondolom, erre ő maga adja meg a választ egyik kiállításának bevezetőjében:

„... akik emberként, jellemként, művészként közel állnak hozzám. Beszélgetés közben – társaságban – vagy üléseken, nagyon ritkán úgy, hogy

* Kiállítási megnyitóként hangzott el Pécsen, 1975. március 24-én.

ülnek nekem. Amint egyik katalógusom előszavában írtam, közben »semmi közöm ahhoz«, hogy ők írnak, mintáznak, festenek, nekem csak ahhoz van közöm, hogy előttem van egy lélektől izzó formai építmény, amelynek arányrendje, részletformák halmaza, kifejezés ereje a lényege s ezt kell nekem megfognom. Természetesen a kifejezés, majdnem azt mondhatnám, kegyelem dolga. A külső formák megragadása nem nehéz, hiszen ez majdnemhogy a mesterség előfeltétele (hányan buknának meg ennek inasvizsgáján!), de hogy hol lappang, bujócskázik ezek közt a jellem sugárzása, a kifejezés bizonytalanságában is törvényerejű ténye, azt bizony csak keresgéléssel, tétova »ügyetlenkedéssel« lehet megfogni, de tudattal aligha.”

Így valósult meg tudósok, írók, festők, szobrászok arcképsora. És itt újból előttünk Barabás Miklós neve, szép arcképei, rajzi értékeik, dokumentum voltuk, az, hogy mily jól megférnek a korabeli daguerrotípiákkal.

Az elmúlt évtizedekben ugyan ismételten hallottunk az arcképfestés lassú visszamaradásáról, művelőik száma valóban megfogyott; történt ez a csendélet, a drámai kompozíciók javára. De éppen legutóbb, a most múltott években újból, ismételten megjelentek a szigorúan látó, a fotográfiát kihívó arcképek – sokkal kíméletlenebbek, mint a mai arcképfotók, és mintha távolabbról intenének egymásnak, mint a daguerreotípiák korában.

László Gyula a túlélő, a szép arcúak alá írja nevét. Ám útját, életművét követve együtt haladunk egy másik alkotóval, aki más szerepben, másfajta eszközökkel él, a tanszékvezető egyetemi tanárral. Igaz, nemegyszer találkozunk emberekkel, kik hivatásuk területén túl, kirándulnak a rajzolás fölöttébb veszélyes világába – mert hiszen mindnyájunknak van Ingres-hegedűje. László Gyula, aki tagja a finn, német, szláv régészeti bizottságoknak, társulatoknak, valóban az egyedüli, aki hivatása szerint festő és rajzoló. Persze nem azért, mert diákkorában Szőnyi tanítványa volt, a főiskolán meg Rudnay, Csók, Réti István osztályán végzett, művészettörténelemben az örök emlékü Lyka Károlyt hallgatta. Mégis hogyan lehetséges, a feladatot és munkát hogyan végzi a két testvér és méginkább milyen kivételes erő hajtja-élteti-kíséri mindkettőt – hallgassuk meg László Gyula egyik levelében hozzám küldött szép sorait:

„A festő és kutató viszonya. Ez bennem ugyanúgy észrevétlen, mint amikor két-három nyelvet egyformán jól beszélők társalgás közben úgy térnek át egyikről a másikra, hogy nem is észlelik, csak a kívülálló csodálkozik. Ám ez csak az utóbbi egy-két évtizedben van így, amíg meg nem tanultam a »másik nyelvet = régészetet«, addig nem festettem, nem rajzoltam, de azért nem feledtem azt sem. Egyszer megkért a kolozsvári Lélektani Társaság, tartanék nekik előadást a művészettélektanról. Mivel akkor meglehetősen nyomon követtem az irodalmat, könnyelműen elvállaltam, de aztán csak nem akarózott azt elmondani, amit másoktól tudok, s így az előadás napja közeledvén kutyaszorítóba kerültem. Elhatároztam, hogy »élveboncolást« végzek, és magamon figyelem meg, hogyan lettem művészetkutató. Könnyörtelenül néztem múltamat, figyeltem eseménytörténetét s egyszerre melegséggel telt meg az emlékezés. Rábukkantam a megoldásra, arra ami egyszerű és érthető. Édesanyám részéről örököltam a lírát, a festést. Édesapám pedig örök életében kutatásra vágyó ember volt (néprajzi feljegyzései közül több meg is jelent az Ethnographiában.) Nos, ez a két magatartás változik bennem. Amikor a líra éled, a kutatás elhalványodik, »illegalitásba kényszerül«. Egy idő múltán a rajzoló-festő kedv elapadt, s akkor nagy erővel támadt fel poraiból

a kutatás. Így váltakoztak »korszakaim«, míg idő teltén a kettő egymásra tolódott, egyidejűvé vált, amikor írok, kutatok, a művészet csak gyengéd lazúrként terül rá a szövegre, amikor pedig festek, a valóság kényszere ugyancsak halvány fátyolként árnyalja a harmónia derengését. Nem két ember tehát, hanem embervoltunk gyöngéd kétszólamú muzsikája az, aminek egyszer az egyik, másszor a másik szólama uralkodik, de a másik nélkül árva lenne, üresen hangzanék.”

A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben, A honfoglaló magyar nép élete, a minap megjelent Vértesszőlőstől Pusztaszerig – ezek a kutató, a tudós László Gyula könyvei. Aztán ezekkel párhuzamosan monográfiák, Medgyessyről, Barcsayról, Borsos Miklósról. Az Atheneum Nyomdában, a Gondolat Kiadónál húszeszes példányban megjelent Vértesszőlőstől Pusztaszerig c. könyv elején az áll, hogy a rajzokat készítette, a képeket válogatta László Gyula. Meg kell itt jegyezni, hogy tudósaink, íróink legtöbbje nem érti, nem is törődik azzal, milyen a könyv nyomdai külsője, tartóssága, szép könyv volta. A rajzoló, a grafikát maga elvégző László Gyula munkatársa a tipográfusnak, a könyvkészítőnek; meggyőző egyetlen kötet, a Vértesszőlőstől... szépséges fotóinak és magyarázó rajzainak végignézése.

A kötet utolsó mondata pedig így szól: „Géza fejedelem volt az – feltehetően István néven –, aki lefektette a nyugati értelemben vett »modern« magyar állam alapjait” – azaz a befejezett könyv a holnap kapuit tárja ki előttünk. László Gyula arcképeinek is holnapra néz tekintetük.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS BORS ISTVÁNNAL

Bors István 1938-ban született Kaposváron. A főiskolai éveket leszámítva egész eddigi életét a városban töltötte. Ma is itt él.

– Milyen volt ez a harminchat év, Kaposvártól Kaposvárig?

– Jézus-Mária... – Sötét keretes szemüvege mögül rám villantja tekintetét, megrázza kefefrizurás fejét, és a cigarettából mélyet szippant. – Itt születtem, itt érettségiztem a Táncsicsban. Szerencsém volt, egyből a főiskolára kerültem... Még az utolsó évben is úgy volt, hogy nem jövök haza. Véletlenszerű volt. Én csak...

– Kérlek, lassabban... – mondom. – Milyen volt a gyerekkorod, a kaposvári iskola?

– Jó baráti körünk volt. A kapcsolatot többen ma is fenntartjuk. Rengeteget kirándultunk. Jártuk a természetet. Mentünk a vizek mellé. Közös sportoltunk.

– A tanárok? A művészi pályára az első indítás?

– Két tanárom volt, akit nagyon szerettem. Radnait, a matek tanárt. Sohasem voltam jó tanuló... Meg Stettner Miklóst. Ő testnevelést tanított... Iszonyúan utáltam gimnáziumba járni...

– A képekkel, a szobrokkal való első találkozásodról beszélj!

– Tízéves koromban kerültem egy képzőművészeti szakkörbe, Gerő Kazihoz. Itt rajzolni, akvarellezni lehetett. Klimó Károly, Perneczky Géza is ide járt. Amikor a nyolcadik általánost kijártam, abbahagytam mindenféle szakkörözést. A sportolás, az atlétika érdekelt. Negyedik gimnazista koromban kezdtem megint spekulálni: mi lesz velem? És teljesen a magam szakállára elkezdtem mintázni. Egy évig Ruisz Gyurkához jártam rajzolni.

– A kisgyerekkor, a még régebbi évek emlékei? Már hét éves voltál, amikor a háború véget ért...

– Tudom, mások azt szokták mondani: Már a bölcsőben ritmusra sítak... Már a kenyérgalacsinból szobrot formáltak... Én a kicsi koromban történt dolgokra nem emlékszem vissza. Nagy tél, nagy hó... Negyvenötben lakott nálunk két orosz katona... Ennyi az egész. Összefüggéseiben nem látom az eseményeket... Én egy olyan nemzedékhez tartozom már, amelynek nem élménye a háború. Mi nem a szögesdrótokon, lövészárkokon keresztül jöttünk. Mi másképp nézünk a világra...

– Budapest? A főiskola?

– Külön tézta. Amikor én felkerültem Pestre, a világ legnagyobb trottyija voltam. A középiskolában semmi művészi intonációt nem kaptunk, művészettörténetet nem tanultunk. Annyi tudással fölvételiztem, amennyivel ma egy tizenéves fiatalember a főiskola közelébe se mer menni... Picasso... Moore... Azt se tudtuk, hogy eszik vagy isszák... Nagy szerencsém volt, hogy a iparművészetin akkor még létezett a szobrász szak,

és létezett Borsos. Hosszú és szép emlékek fűznek hozzá... Amikor be szokott jönni hozzá Buba, a felesége... Amikor 60-ban kényszernyugdíjba téték, és a főiskolai műterméből hazaköltöztették a szobrait a Rómer Flóris utcába... Remek ember volt. Arra tanított, hogy ezt a szakmát nem lehet másodállásban csinálni... Csak arról nem esett szó soha a főiskolán: Hogyan lehet megélni ebből?

– Hát hogyan?

– Huszonhárom éves voltam, amikor hazajöttem. A teljesen légüres térbe. Én nem akartam mást csinálni, csak szobrokat. Ez örült nehéz volt. Festők még csak voltak Kaposváron, annak itt van hagyománya. De jön egy pasas szobrokkal... Mít akar itt? Az egyetlen fogódzó, hogy Rippl-Rónaihoz néha lejárt Medgyessy, és a kertben faragott. Az egyik szép szobra ma is látható a Róma hegyen... Itt más hagyomány nem volt. Szobrozni Kaposváron 61-ben egy agyrém volt. Műhelyem se volt...

– Feleségeddel mikor ismerkedtél meg?

– A főiskolán... Én harmad, Márti első éves volt. Két évig egyedül éltem Kaposban. Amikor Márti dicsérettel lediplomázott, összeházasodtunk. A Képzőművészek Szövetsége felajánlott egy műtermes lakást Miskolcon. De akkor itt megígérték, hogy kapunk lakást. Közlöttük, hogy nem akarunk mi minden áron elmenni. Amikor elkészült az új megyei könyvtár, megkaptuk ezt az épületrészt. Valamikor könyvtár volt itt. A földszinten a könyvkötőde, az emeleten a raktár. Kiszedték a földemet, így lett műtermünk. Azóta tudunk dolgozni. 1964. december 1-én égett itt először a tűz. Márti akkor már várta a kislányunkat...

A ház az állomásra vezető, forgalmas Dózsa György utcában áll. Az udvarról a lakásba nyíló vasajtó éppen olyan, mintha óvóhelyre vagy mozigépterembe vezetne. Belülről pokróc fűdi. Először most nézek körül jobban a teremben, ahol beszélgetünk. Egyetlen, háromszáz légköbméteres helyiség. A bejárat fölött falépcső vezet egy galériaszerű részre. – A kajüt... Ott lakunk – mondja Bors István. – A termet kőpadló borítja. A bejáratától balra, a sarokban terméskőből rakott, embermagas fal, mögötte a fűtőkazán. – Egy hónapban öt mázsa kokszot eszik meg. Kunszt kifűteni a termet – mondja Bors. – A falakon képek, a zsúfolt polcokon szobrok. A helyiség egyszerre lakás, műterem és raktár. Próbálok leltárba szedni, amit az asztalon, egy fél négyzetméternyi területen látok: satu, reszelő, vésők, diaképek, atlasz, bicska, öngyújtó, elemlámpa, műanyagzacskó, szögek, ecsetek, naptár, üvegvágó, konzervdobozból átalakított olajlámpa, kőműves vízszintező, szódásüveg, újság, telefon.

– Elfértek?

A szobrász fölnevet, bort tölt, majd visszaül egy alacsony, suszterszékhez hasonló alkalmatosságra. Egyik lábát behajlítja, és a másik térdére veti.

– Egy pillanat alatt láthatod, hogyan. Nézz ki az ablakon! Az udvaron rohadnak a szobraim... Azelőtt itt folyt a bronzöntés, de meg kellett szüntetni. Balesetveszélyes. Most bronzot nem tudok önteni... Mielőtt jöttél, a mintázó asztalt el kellett tenni, hogy legyen hely, ahol leülünk... Nincs raktárunk, a kész munkákat nem tudjuk tárolni... Amikor valakinek panaszkodtam, hogy nem férünk el, azt mondta: „Kevesebbet kell dolgozni, akkor elfértek.”

– Megélhetés?

– Nem panaszkodom. A városi tanács kérésére vezetek egy szobrász

szakkört. Hetente két délután. Ezért kapok ezer forint fixet. Nem érdekes, hogy adnak érte pénzt, vagy nem. Szeretek tanítani. Nekem rögeszmém, hogy foglalkozni kell az emberekkel. Hosszú ideig csináltam, hogy egy filért se kaptam érte... Meg vannak a pályadíjak és a megbízások...

– A munkádról beszélj! Miben mintázol?

– A kisebb szobrokat méhviaszban, a nagyobbakat agyagban vagy gipszben... Nagyon szeretem a viaszt. Viaszvesztéses bronzöntés, ez az eljárás hivatalos neve. Ma elég kevés helyen csinálják a világon. Tóth Imre, akit mi Amerigo Totnak ismerünk, ugyancsak viaszvesztéssel készíti a szobrait. Nagyon ősi és szép eljárás. Cellini is ismerte. Sőt már időszámítás előtt 470 körül a Delphoi kocsihajtó szobra ezzel a módszerrel készült. Megpróbálom röviden elmondani... Amikor megvan viaszban a szobor, csinálók egy ládát. A szobrot beállítom a ládába, és folyékony tűzálló anyaggal, gipsz és kvarchomok keverékével körülöntöm. Amikor az anyag megköt, az egészet 960 °C-on kiégetem. A hő hatására a viasz eltűnik s a ládát kitöltő tűzálló anyagban ott a szobor negatívja. A viasz helyébe öntöm aztán be az olvadt bronzot... Ezzel az eljárással olyan formákat is létre lehet hozni, amelyek agyagból vagy gipszből letöredeznének, vagy ki sem lehetne önteni. Persze megértem, aki idegenkedik ettől a módszertől. Ugyanis, ha nem sikerül a tűzálló anyag kiégetése vagy a bronzöntés, akkor se viasz minta, se szobor... Mintegy tizenöt bronzszobrom készült így. Objektív kényszer volt, hogy ezt az eljárást alkalmazzam. Ezeket a szobrokat csak így lehetett megcsinálni. Ugyanakkor az eljárás megszabta szobraim nagyságát: egy mérethatáron túl már nem lehet egyetlen embernek bronzot önteni... A bronz persze kicsiben is drága. Ezért kis szobraim zöme ma is viaszban van. S kiállításon sem szerepeltek soha.

– Miért?

– Mondom: viaszból vannak. Nem nemes anyagból. Nem lehet dobálni őket. Letörnének...

– Ha elfogadnák, kiállítanád őket?

– Röhögve! Ez is anyag. Viaszban vagy bronzban: a tartalom ugyanaz. Műanyag szobrot már ki lehet állítani. Viaszból nem...

– Ezért tértél át a műanyagra?

– Az a meggyőződésem, hogy a nagyon ősi és nemes anyagokból, a bronzból, a kőből, a márványból is lehet nagyon avult szobrokat készíteni. s az úgynevezett nemtelen anyagokból is születhetnek egészen kivételes alkotások. Az én szándékom: olyan anyagokból csináljak szobrokat, amelyek a mi viszonyaink között, a mi anyagi lehetőségeinken belül elérhetők. A gondolat, amit a szoborban el tudok mondani, a domináns... Gondolj a tökből kivájt ősi rituális maszkokra! Ezek soha nem jöhettek volna létre, ha csak bronzból szabadott volna megalkotni őket... Ha az ember hallja: műanyag, úgy érzi, a szónak valami mellékszöngéje van. Műmell... Műbor... Műanyag... De az elnevezés a rossz. A műanyag is egyfajta anyag. Sőt: a műanyagból készült szobor nem is olyan, mint a műintarzia vagy a műmárvány. Én nem akarok a műanyaggal márványszobrokat utánózni. Itt egy új, mai anyagból készült szoborról van szó. Én olyan szobrokat készítek, amelyeknek bevallott anyaga a műanyag, pontosabban a poliészter. Az alapanyagba különböző töltő és színező anyagokat, például grafitport keverek. Szó sincs utánpótlásról... Egyébként is vigyázzunk ezzel az anyagszerűséggel a művészetben. Jól hangzik: Olyan legyen a szobor színe, mint

a nyersanyaga. Régen megdőlt ez az elv. Amióta tudjuk, hogy a görögök azokat a nekünk oly anyagszerű, kőszzerű szobrokat eredetileg – befestették. Csak az idő lekoptatta róluk a mázt.

– Hol állnak köztéri szobraid?

– Időrendben mondom: Balatonföldváron a Halat tartó figura, Veszprém-ben a Fiú kecskével, Komlón az Anya gyermekével. Itt megállok. Ezután két olyan szobor következik, amelyet nagyon szeretek. Siófokon az 1919-es Mártíremlékmű és Mikén, a halastó partján egy magas, öt méter huszas figura. Talán egy ősi vadász-szerszám asszociációját kelti. Nád, víz, erdő keretében áll. A vadászatot, a halászatot, az ősi mesterségeket szerettem volna földézni. Teknővájó cigányokkal faragtattam meg. Nem megbízásra született. Csak házi használatra. Amikor elkészült, az erdészlet állta az anyagot, és kifizették a bér munkát... Beszélni kellene még a kovácsoltvas ügyekről, a fa és a vas felhasználásával készült szobraimról. Több ezek közül kiállításon szerepelt. Az egyik Dózsa-keresztet talán Csobáncon, a telkünkön, a prэшáz mögött állítom majd föl. Az előbb kérdezted a gyerekkori kötődéseket. Hát itt van egy ilyen emlék. Az útmenti feszületek. Amerre ment az ember, látta és olvasta: Állíttatta ez meg ez... Úgy is hívom ezeket a szobraimat: útszéli kereszték. Azzal a különbséggel, hogy nálam nem a vallásos tartalom a fontos. Olyan kereszték ezek, ahol a drámaiság dominál. Régi mesterségek jelképeit, a hófogó sövények, a vesszőkosarak mintázatát, a kovácsnál kalapált szögek formáját építettem a szoborba.

– Lemezdomborítás?

– Nem nagyon szoktam. Még régebben... Igen hangos. Zavarja a környéket. Nem megy...

– Ólom?

– Nem szeretem! Nincs tartása.

– Kő?

– Ez, kérlek, nagyon érdekes kérdés. – Bors fölnevet. – Az az érzésem, hogy amit mondok, azért megölnek a komoly szobrászok... Főiskolás koromban sokat faragtam. Ott ezt csinálni kellett. Az egyiptomiak is ráérték. De én nem vagyok olyan veréb, aki egy kő elé áll, és faragja, faragja hetekig, hónapokig. A faragás mumifikálja a gondolatot. Lassú. Pedig a kő és a fa lenne az, ami ebben a hazában a legolcsóbb, a leginkább elérhető.

– A villányi szobrásztelepet ismered?

– Sokszor jártam ott, de csak látogatóban. Nem dolgoztam ott soha. Mondom, nekem lassú a kő.

– Számodra mi a fontosabb: az anyag vagy a gondolat?

– Nálam mindig a gondolat van meg előbb. Nem hiszek abban, hogy az anyag hívja elő, határozza meg a szobrot. Ez esetlegesség. Ilyen nincs. Nem is próbálok addig mintázni, amíg nem tudom, hogy mit akarok. Engem nem a kő inspirál, hanem egy állapot. Borsosnál más a helyzet. Neki mindig voltak kövei. Több is. Úgy látta meg a kőben a szobrot, hogy kiválasztotta a megfelelő követ a gondolathoz.

– Érmék?

– Nagyon ritkán csinállok. Pedig ma az érem reneszánszát éljük. Ez az a műfaj, amely elérhető, ahol a kivitelezés nem költséges. Az egyik módszer, ahogy Ferenczy Béni dolgozott. Érméit agyagban, viaszban, vagy valami más anyagban mintázta meg. Az én módszerem más. Én gipsz-nega-

tívban vésem ki az érmét. Erről készül a pozitív gipszöntvény. S ez kerül a bronzöntőhöz.

– Kisméretű szobraid kisplasztikai alkotások?

– Ne haragudj, én nem tudom, mi a kisplasztika. Ezt még senki se mondta meg. Azt már megmondták, hogy mi nem az. Nem kisplasztika a portré, az érem... De hogy mi a kisplasztika?

– Tehát a méretnek nincs semmi szerepe a művészetben? Ugyanaz a szobor elképzelhető kicsiben is, és nagyban is?

– Nem minden... Az én dolgaim nagy szobrok kis tervei... Ez olyan, mint amikor az építész csinál egy makettet. Ezt is kiállítják, és a szakember el tud igazodni rajta; tudja, nem a kész épület előtt áll. Az én miniatűrismusom kényszer dolga... Ugyanilyen kényszer, hogy most műanyaggal dolgozom. Műanyag szobraimat végleges méretben csinálom. Az egész műanyagost azért találtam ki a magam számára, mert ez az egyetlen lehetőségem, hogy elképzeléseimet abban a méretben valósítsam meg, amelyben akarom. Életemben először most akartam részt venni a pécsi kisplasztikai biennálén műanyag szobraimmal. De nem vették be őket. Pedig szakmailag belefértek volna. Valamikor figurákkal kezdtem. Most ismét a figurális ábrázoláshoz térek vissza.

– Mit akartál ezekkel a műanyag szobrokkal kifejezni?

– Az egyiknek az a címe Szónok. A másiké: Státuszszimbólum. A harmadiké: Bálvány. Valaki azt mondta: az egyiptomi síremlékekre, a Húsvét-szigeti szobrokra emlékeztetik. Lehetséges. De én legalább annyira korszerű gondolatot is ki akartam velük fejezni. Az egyiket az emberi hiszékenységgel való visszaélést. A másikon az üres külsőségekhez való ragaszkodást. A harmadikon azt a magatartást, amikor az ember azonosul a Mercedes-szel, s negatív értelemben lesz számára valami bálvánnyá. Amikor a nagy kultúrákban az uralkodókat, az egyiptomi fáraókat megmintázták, a hatalmat öröknek és időtlennek próbálták ábrázolni. Az én szobraimon nemcsak ez a vonás van meg, hanem valami más is. Megjelenési formájukban a fikatív időtlenséget is meg akartam éreztetni. Azt, hogy a hatalom nem időtlen. Nem hiszek a rossz hatalom időtlenségében. Vallom: egy negatív hatalmat nevetségessé kell tenni... Hogy nem „szépek” ezek a szobrok? Nem tudom, mi a szép, mi a művészet. Ebben a világban nem művészekre, hanem helytállásra van szükség.

Eddig jutottunk, amikor nyílt az ajtó, és beléptek Martynék. Ferenc, Klára, a felesége, valamint Újvári Jenő, a pécsi pártbizottságról. Reggel együtt indultunk Pécsről, de míg mi Bors Istvánnal a műteremben beszélgettünk, Martynék különféle hivatalos ügyeket intéztek a Róma hegyen, Várkonyi Imrénél, a tanítóképzőben és a tanácson. Martyn Ferenc útiprogramjában szerepelt még néhány Kaposvárott élő művész meglátogatása... Bors felesége, Honty Márta is bejön a műterembe, és helyet kínál a vendégeket. A tollat és a papírt zsebre teszem, s a beszélgetésnek egy más műfajába lépünk át.

Nevek röppennek fel: Rippl-Rónai, Maillol, Bernáth Aurél... Jóizű történetek kerekednek csobánci pincézésekről, a szobrász készítette remek ételekről... A házigazda föláll, és tölt. Klára a műanyagszobrokat vizsgálja. Újvári Jenő, aki Somogyból származott Baranyába, a hajdani megyei zsűrizésekre emlékezik. Martyn egy történet végén felém fordul:

– Ezt ird meg... Valamikor, kérlek, nem azt mondták: buta, mint a

számár... A számár egyébként is igen okos állat... Hanem azt: olyan buta, mint egy szobrász...

Úgy emlékszem, szó esett még Honty Márta tűzzománcairól, a kaposvári képtárról, a készülő Berzsenyi-kötetről, majd Martynék derűsen elvonultak. Bors Istvánnal nehéz volt visszatálcálnunk a korábbi beszélgetés kerékvágásába.

– Mi a véleményed a szobrászat névtelenségéről? – kérdezem Bors Istvántól, amikor egyedül maradunk. S amikor látom, hogy megrázza fejét, mint aki víz alól bukkan föl, hozzáteszem: – Tudod, arra gondolok, hogy valamikor minden művészet névtelen volt. Nem ismerjük a régi alkotások szerzőinek a nevét. Majd egyre jobban előtérbe került az alkotó személyisége. Napjainkban némely költő már fontosabbnak véli, hogy a nyomdász mekkora betűkkel szedi a nevét, mint az, hogy a verse olvasható-e. A művészetek közül ma már csak a szobrászat őrzi a hajdani névtelenséget, az alkotó régi aláíratát. Nézd meg: a szobor talapzatára ráírják, hogy kit ábrázol, de azt nem, hogy ki alkotta...

– Nem aláírat ez, öregem – vágja rá Bors István. – A szobrászok szégyellik a szobraikat, azért nem írják alá... Aki tisztességesen csinálja a szakmát, annak a szobrát úgyis megismerik. Aki meg nem, annak jobb, ha elfelejtik a nevét... – Majd hozzáteszi: – Hans Arpék csináltak egy mecszet: ne legyen név a művészetben. Nem sikerült a kísérlet... Mindenki úgy akar szoborni, hogy nyoma legyen...

– Te?

– A síófoki szobromat szívesen aláírtam volna. De annak a szobornak nincs talapzata, a figurába meg nem lehet beleírni. Egy kis táblát ígértek az alsó szegélyre. Így szokták a nevet elhelyezni. Ezt tényleg szívesen aláírtam volna...

– Mikor jó egy szobor?

– Könnyebbet kérdezz! Medgyessy mondta: az ősi, nagy, egyiptomi reliefek azért csodálatosak, mert olyanok, mintha két fal közé lennének beszorítva. Nagy feszültséget fejeznek ki... Ez is egy meghatározás... Tehát az a jó szobor, amely a külső és a belső erők kontrasztja miatt nagy feszültséget hordoz.

– Voltál már úgy szoborral, hogy láttad rajta: üres? Ha odamennél hozzá és megkopogtatnád, kongana?

– Persze. Előfordul, hogy egy szobor éppen akkor jó, ha úgy hat, hogy üres. Műanyagszobraimmal ilyen hatást akartam kiváltani... Hogy ez mitől függ? Mivel lehet elérni? A klasszikus szobrászat azt vallotta: a szobrot belülről kifelé kell mintázni. Sajnos, azt senki nem mondta meg, hogy ezt hogyan kell csinálni. Bizonyára azok a szobrok konganak, amelyeket kívülről befelé mintáztak.

– A klasszikus szobrászat elvei ma is érvényesek?

– Nem mind. Régen például azt mondták: negatív forma ott keletkezik, ahol két pozitív forma találkozik. De jött Henry Moore, s azóta tudjuk, hogy negatív forma akkor keletkezik, ha csinállok. Ez számos példával igazolható. Negatív forma keletkezik, ha például vágok egy lyukat egy szobron. Ez a felismerés átlépés volt a palánkon. Vízparti térformáimmal én is valami hasonlót akartam kikísérletezni.

– Moore mellett mi volt még rád hatással?

– Az archaikus görög szobrászat... 63-ban találkoztam a tervező vál-

lalat igazgatójával. Megállított: „Nem akarsz elmenni Görögországba?” Hogyne akarnék, mondtam. Így jutottam el Görögországba. Nagy élmény volt. Ismétlem: nem az újabb, hanem az ősi, archaikus görög művészet. Amit a szigeteken hoztak létre. Amikor még nem tudták, hogy mi a kisplasztika... Abban az időben, ha kellett egy szobrot csinálni, mondjuk az olimpiai győztes szobrát, a szobrász nem valóságos arcot másolt le, a döntő az volt, hogy a szobor ne hasonlítson az olimpiai győztesre, és ne is mozgásban, cselekvésben ábrázolja, hanem a jellegzetes emberi formákból a hős, az ifjú, a győztes szimbólumát alkotta meg. A perikleszi demokrácia után aztán ez kezdett megszűnni... Az én legnagyobb problémám, hogy annyi évszázad után ma minden áron a személyes jegyeket akarjuk kifejezni, és nem a lényeket. Amíg nem volt mitológia, addig a szobrászat jó volt. Amíg nem reprodukált, hanem létrehozott. Azóta narratív lett... Amikor azokat a szobrokat ott láttam, megdöbbentem. Lehet, hogy nem igaz, nem objektív, amit mondok: Ahhoz, hogy még egyszer olyan szobrokat tudjunk csinálni, és olyan hittel tudjunk alkotni, más embertípus kell.

– Merre utaztál még?

– Kétszer voltam Görögországban. Először egyedül, aztán Mártival. Voltunk még Szovjet-Középázsiaiban, Egyiptomban, s egyszer a velencei biennálén.

– Szép utak...

– Ezek, kérlek, mind IBUSZ-utak voltak. Nem pézzel kunszt utazni, hanem úgy, hogy kölcsön kéred a pénzt. Igaz, kaptunk díjakat is. Minden díjunkt elutastuk. S jó pár munkát csináltam kenyérkeresetből is. Kő emléktáblák tervezését, a könyvtár bejárati falára a rézdomborítást... Különösen a korábbi években kaptam szép számmal efféle munkát.

– Hogy vagy megelégedve a kaposvári köztéri szobrokkal?

– Hallottad Martyntól a történetet: Állhatna Kaposváron egy Vedres Márk szobor. Rippl-Rónai őt javasolta a városnak. Ehelyett valami Kopcsák János Kossuth-szobra áll a Főtéren. Kopcsák apja ugyanis gazdag kaposvári vaskereskedő volt... A Petőfi-szobrot Ispánki csinálta. Ő is innét származott el... Az újvárosban, a KÖJÁL előtt áll egy orvos-szobor. Nem tudom, ki csinálta. Hogy milyen? Jézus-Mária, ne kérdezd... Medgyesy szobra a múzeum előtt azt fejezi ki, amikor Rippl-Rónai már visszatért Kaposvárra. Öreg trottyli. Úgy ül ott, mintha... Igazán jó szobrot nem tudok mondani.

– Ha lehetőséged lenne, hogy te javasolj szobrokat?

– Sokat lehetne itt elhelyezni! Én csak olyan szobrot tudok köztéren elképzelni, amely az embert visszavezeti önmagához, amely kifejezi visszamenőleg a különböző kultúrrétegek egymásraépülését, amelynek olyan hatása van, hogy minél távolabbra, minél mélyebben tud visszanyúlni az időben. Ugyanakkor ez a szobor ne valami múmia legyen. Ne legyen olyan, hogy egy Mikulás állna a kéményen... Más művészetekben is megfigyelheted az ősi-nek és a mainak ezt az összekapcsolását. Illyés Dupla vagy semmije, Weöres Szent Györgye óriási módon visszanyúl a múltba, emellett izgalmasan hozánk szól... Ellenpéldát is mondok. A színházunk előtt áll egy szobor. Arra lenne hivatott, hogy a művészetet jelképezze. Egy nő lantot tart a kezében. Hamis. Az a szobor fejezi ki a művészetet, amelyik jó.

Ha volna is kedvem egyben-másban vitatkozni Bors Istvánnal, ebben egyetértünk. Az ilyen beszélgetésnek egyébként sem az a célja, hogy eldönt-

se, mekkora művész, aki megnyitja ajtaját a látogató előtt. Azt eddig is éreztem, hogy Bors István frissebben, türelmetlenebbül, dinamikusabban néz a világra, mint idősebb pályatársai. Az ő nemzedéke már nem háborúban nőtt nemzedék. Megindultság, áhitat, pátosz nélkül figyeli a világot. Olykor talán szélsőségesen is fogalmaz.

Végigpörgetem a jegyzetfüzetet, s látom, hogy Bors legkevesebbet önmagáról és a városról, Kaposvárról beszélt.

– Úgy érzem, keveset beszéltél gyerekkorodról, a környezet meghatározó szerepéről. Engedj meg egy szokásos naiv kérdést: Melyik volt az első emlékezetes munkád? – mondom, és az idegesen vibráló barna tekintetet keresem.

– Te hiszel ilyesmiben: „pannon szellem”, meg az olyan kérdésekben: „melyik a legkedvesebb szobra”, meg a „képzőművészet zenei inspirációja”? – mondja a szobrász. – Hányan megfestették már a Cantata profanát! Ezeken a képeken, ha megszámolod, mindig megvan a kilenc szarvas, de azt nem tudod meg, hogy Bartók miért csinálta meg azt a zenét. Olyan ez, mint a különféle irodalmi meg zenei vetélkedők, amikor felolvasnak egy levelet, és ki kell találni, hogy ki írta és kinek. Csak a dolgok miértjéről nincs szó.

– És ha Kaposvárt kellene tömören jellemezned, mit mondanál?

– Röviden nehezen tudnám megfogalmazni... Mondjam azt, hogy nagyon furcsa város? Hogy tunyaságával inspirálja az embert? Ez azért nem igaz, mert egy város nem lehet tunya. Illetve nem lenne szabad, hogy tunya legyen. Véleményem szerint nincs különbség a városok között. Mindenütt vannak rendes emberek, meg másfélék. Csak léptékkülönbségek vannak.

– Milyen a képzőművészek közötti kapcsolat?

– Kaposban ketten vagyunk szobrászok. Én meg Weeber Klári. Egy osztályba jártunk a főiskolán. Mást csinál, mint én. Nagyon jól megvagyunk. A megyében heten vagyunk festők, szobrászok, akik a szakmánkból élünk. A dél-dunántúli szervezetnek vagyunk a „kirendeltsége”, a „leányvállalata”. Öszintén nyilatkozhatom: sokkal jobban megvagyunk, mint más városokban.

– Milyen a kapcsolat Kaposváron a képzőművészet és a közönség között?

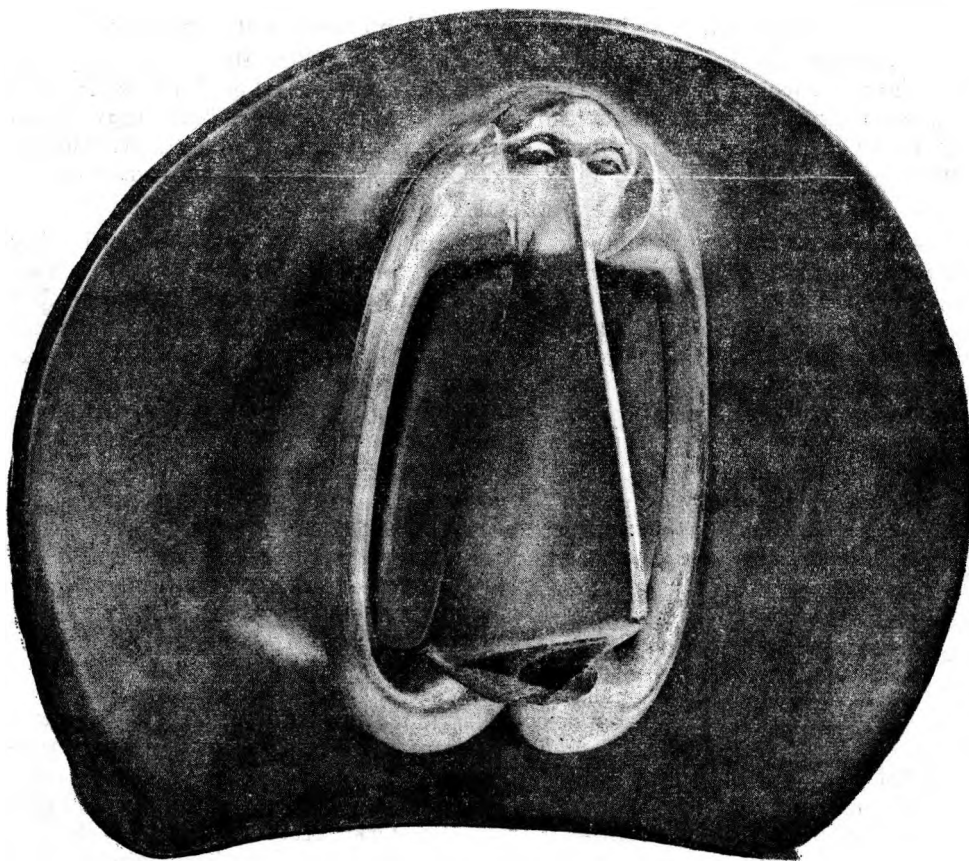
– A kiállításokra gondolsz? Ez a legnagyobb probléma. Ritkán van kiállítás. Itt van a Somogyi Képtár, ennek lenne a feladata, hogy a kortárs művészetet bemutassa. De ez nem történik meg. Itt még nem volt például egy Schaar Erzsébet vagy Vilt Tibor kiállítás. De Bálint Endre se. Az itt élő emberek dolgát ez megnehezíti. Nem látják, hogy másutt is hasonló törekvések születnek. Fehérváron például, a feleségemtől tudom, odavalósi, nagyon jó a művészetpolitika.

– Milyen a kapcsolat a pesti szövetséggel?

– Tag vagyok. Jó. A lehető legritkábban mozdulok ki. Tudom, ez nem valami bölcs dolog. De így van. Egy évben ha kétszer fölmegyek. Ez persze attól is függ, hogy milyen kiállítások vannak Pesten. A 60-as évek elején zsüri-tag voltam. Akkor elég gyakran kellett utazni. A tanácsot képviseltem. Ha beléptem a terembe, tudták, megérkezett a tanácsi hivatalnok Somogyból, kezdődhet a zsürizés. Amikor egyszer aláírtam a jegyzőkönyvet, megszólalt mellettem az egyik zsüri-tag: „Nincs magának egy névro-

kona Kaposváron? Szobrász..." Megszűnt a személytelenségem. Nem tettem be a lábamat többé.

- Amikor szerepeltetek a tévé-galériában, talán fölismert...
- Az még a sorozat legelején volt. Amikor Mártival a Derkovits-teremben a közös kiállításunk volt. Pap Gábor csinálta a műsort...
- Milyen hatása volt a közvetítésnek?
- Semmilyen hatása nem volt... Az ég világon semmi...
- Népszerűség, publicitás, vagy más efféle?
- Semmitől nem irtózom úgy, mint attól a szótól, művész. Fiktív előjognak tartom, amit persze egyesek alaposan kiélveznek. De ez nem jó dolog...
- Minek neveznéd hát magadat?
- Egy olyan embernek, aki megkísérel jószándékkal ügyködni a szakmájában... Ez egy szakma... Szakma... Ebben nincs semmi...

Beszéd

*Elmúlt a jó órája
Amire kiköptem
összeégette
torkomat a szó*

*Számban abból
mit gondolok
csak az izzó
csontváz ropog
De az se mondható*

Futtatás

*Napok futtatása
teszes zablával
már többé
sohase lazán!
Időm karámjában
rúgkapálva
nyakam körül
a kor karikása
Ostorcsapás
a pántlikám*

Idő pókhálójában

*Miért kell látnom
hogyan öregszik anyám?
Tekintete hogyan vergődik
ráncok hálójában
Miért nem takarózhatok
kislány-arcába
miért nem bújhatok
haja szalmájába
Miért rohadnak el
madaraim a fán?*

Fenyegetések, július

*holdtalan éj
becsukott borotva*

*borostás arcom
tűzpecsét
ráég ablakodra*

*zsugorodva
sül meg
az üveg*

*Holofernész véres tején
az úron át
Judít üget*

*idelenn
gizgazon fennakadt
csomós
szőke haját
lenget a szél
lobogtat
hosszan kibont*

*behegedt seb-szád
lakadjon föl
nyomaveszett múltamról jövőndőlj
ítéltetésem idejét
kimondd*

*torkom fölött
súlyos száraz ág
játsszik guillotine-villanást*

hajnalban kel föl a hold

Csigázó zene, hangcsiga

*csigakürtből
hangtüremkedés*

*tapogatva
lát a remegés*

*négy szarv
négy évszak kioltott
illatát puhatólva*

*a világban
hol kéz helyett
ízelt vaskesztyű
tapint*

*s erdő-mező zenekarának
különös belső hallással
a zúzmara és a korom
süket karnagya int*

*ilyen zene elől
a huzatos fülek
vattadugókkal tömve mind
s ólomplombákkal védve*

*csigakürtből
az eleven
hang húsa már
kitépve*

NAGY LÁSZLÓ ÖTVENÉVES

Ötven? Már ötven?

Nem nagy idő, mostanában nem is nagyon ügyelünk az ötvenedik születésnapra. A negyvenedikre inkább – de csak pohárcsendítéssel –, akkor lép be az ember a „fértiak rendjébe”, s majd a hatvanadikra, s még inkább a hetvenedikre, ahonnan már illik visszatekinteni az elpergett esztendőkre, az elvégzett és végezetlenül maradt munkákra. Az ötvenesztendősnak amúgy sincs sok érkezése az emlékezésre; dolgozni akar, tetőt emelni, amíg még magasan van a nap. Mert az árnyak mintha már gyülekezni készülnének.

Nem nagy idő az ötven év. De azért mégis nehéz tudomásul venni, hogy már Nagy Lászlónak is ötvenet mutat a naptára. Tegnap, tegnapelőtt még fiatal költőként emlegettük. Hiszen még csak most volt, hogy indult, a fényes szellők karján, a rózsás arcú sereggel; világforgató kedvvel.

Most volt? Harminc esztendő telt el azóta; fénnnyel, jégveréssel; álmok koptak és vágyak valósultak. Nagy László „fényből kitéphetetlen levélként” élt e nagy vajúadásban, virrasztó fejelemmel, a szépség és emberség elkötelezettjeként. A tűz, az ifjúság szerelmeseként. A történelem sodrába kerülő lélek vívódásait, a magunk és rokonaink arcát az ő lírájában véltük talán legtöbbször felismerni. Ezért is válhatott szinte kezdettől megtartó, összefogó erejűvé a költészete. Versei, legszebben Berek Kati közvetítésében, végig hullámoztak az országon; szép sorait diákok, tanárok, munkás- és parasztiatalok idézték és idézik egyetértőn, Pesten és Szatmárban, Erdélyben és Amerikában; mindenütt, ahol magyarok élnek. Magyarok, emberek, akik Nagy László költészetében a maguk emberi igényének a megfogalmazását találták.

Nagy Lászlót – sokszor mondtuk már – a felszabadult nép küldte az irodalomba, akárcsak nemzedéktársait, Juhász Ferencet, Simon Istvánt és Csoóri Sándort; mintha a megkésített nemzeti és társadalmi felszabadulás bennük akarta volna kiénekelni mindazt a szépet, ami egy népben századokig gyűlt, s azt is, ami a jelen idegzetében fészkel. Az ő nemzedékükben – mondtuk –, de nemcsak a költő fiakban, nemcsak versekben: a prózában, a színpa-

don és a képzőművészetben is nagy indulások voltak; az epikában Sánta Ferenc és Szabó István – csak jelezzük a névsort –, a színpadon Avar István, Soós Imre és Horváth Terike, a képzőművészetben Kondor Béla és Somogyi Árpád is rokon tájakról indult. A Nyugat s a harmincas évek óriásai után a század harmadik nagy nemzedékének ígérkezett ez a sereg.

Útjukat a sors sokféleképpen csavarta. A célt közülük Nagy László az elsők között közelítette meg: költészetében – már az irodalomtörténet is méltányolja – egy új magyar versnyelvet teremtett. Tünetemenyesen szépet cselekedett: káromkodásból katedrálíst épített. Lirájában korok fölé magasodó embereszményt teremtett: embert, aki „se bölcs, se büszke, égi, földi virágzás tükre”. Embereket, akik térdig hóban, szívükig fagyban is viszik a szivárványt a hegy magasába.

Ezt az embereszményt táplálta – és táplálja – olvasóiban Nagy László; méltóságot és elszántságot sugározva. A csalódott szívűekkel is hitette: próbáljon az ember hinni és élni, a sír peremén is. Tudva, hogy a föld, amelyen él, az övé. Övé a múltja, a népe, dolgozóinak a szíve, dallamainak a ritmusa; még a holtak is, lent a földben. S övé a holnap gondja is. Végezze ki-ki a maga dolgát, a szépért, az emberért mindent megtegyen, ami csak telik erejéből – vigye át a szerelmet, ahogy versében mondja, fogában tartva is a túlsó partra –, de hamis parolákra ne adja még a tekintét sem.

Nagy László ötvenéves. A sugaras, szép, mindent merő ifjúság évei, bármennyire is marasztalnánk őket, egyre inkább a múltból énekelnek. Hullván a naptár levele – Nagy Lászlót idézzük –, nem fődheti el az ifjúságot, a szívben fogant álmokat. Míg vágy nyílik a szívben, az élet nincs lezárva; még „egzakt aszály” után is újra sarjad a fű. Műveld, kedves Nagy László, tovább a csodát. Őrizzed és oltalmazd továbbra is a tisztát. És ird be szivárvánnyal az időt.

S ne hagyjanak többé cserben a csillagok.

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*

*Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki teszül től a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csipőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dült hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrálist?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettent a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!*

Nagy László költészetéből már a hatvanas években viszonylag sok mondat, verssor vált szállóigévé. Ezt nagymértékben elősegítette az, hogy verseiben gyakran fogalmaz közmondásszerű tömörséggel. A kiemelt gondolatok valóban mindig szembeötlőek, hiszen leginkább gazdagon egymásra következő képsorok, asszociációs láncolatok, felsorolások után jön a megelőző és a rákövetkező sorokkal erős kontrasztot alkotva a puritán keménységű kijelentés, amely rendszerint a vers egészének, vagy a vers szerkezeti egységének a lényegi mondanivalóját tartalmazza.

Van Nagy Lászlónak egy verse, amely különös düsitottsággal mutatja a közmondásos kijelentéssort. A *Ki viszi át a Szerelmet*, amelyről kis túlzással azt állíthatjuk, hogy teljes egészében szállóigévé vált. Ritkán fordul elő hasonló jelenség, s előfeltétele, hogy a vers szorosan összetartozó gondolat sorból épüljön, ne legyen túl terjedelmes, s nyelvi (mondattani) felépítése is az egy tömbből faragottságot szolgálja. Ezért az ilyen versek rendszerint körmondatszerű felépítésűek, s több azonos típusú tagmondat követi egymást. Jó példa lehet erre Vörösmarty Mihály verse, *A Guttenberg albumba*, vagy egy ezzel gondolatilag és szerkezetileg egyaránt rokon, önállósult Petőfi-strófa, *A XIX. század költői* híres „Ha majd a bőség kosa-lából” kezdetű versszaka. Mindkettőhöz hasonló felépítésű Nagy László verse. S a mondatszerkezet még egy vonása teszi hasonlóvá tartalmilag is a három példát: a feltételes jelentésárnyalatú jövőre utalás.

Vörösmarty és Petőfi megidézett verse ars poëtika s az Nagy Lászlóé is. A különbségek mégis feltűnőek. Míg a két klasszikus vers a reformkor utolsó évtizedében keletkezett s így természetszerűen ad konkrét képet az eljövendő igazságos társadalomról, addig Nagy László verse az 1956-os ellenforradalom utáni megrendült lélekállapot tükrö. Így a közvetlen társadalmi töltést felváltja egy elvontabb-általánosabb szemléletű társadalmiság. A költői szerep feladatainak megfogalmazásától a képekig a vers minden rétegét ez hatja át.

A *Ki viszi át a Szerelmet* a *Himnusz minden időben* (1965) kötet *Vérugató tűn-dér* c. első ciklusában kapott helyet. A ciklus egésze a szocializmus válságát mélyen átélő költői világot mutatja. Ez a világ sohasem válik a nihilizmussal kacérkodóvá s ezt hangsúlyosan bizonyítja a *Ki viszi át a Szerelmet*, az életigenlésnek, a min-

dig újrakezdesnek ez a nagyszerű vallomása. Szükségszerűnek kell látnunk, hogy a vers rövid idő alatt a kötet egyik legtöbbször idézett darabja lett. Valóban egy egész költői korszak jellemző alkotása.

A vers mindössze 14 sorból áll, akárcsak a szonett. S még ha formája egyedi is, szigorú komponálási elve, fokozó felépítése, csattanószerű lezárása a klasszikus versformához hasonló alkotó fegyelmet követelt meg. Ha első olvasásra nem is, az elemzés során kiderül, hogy a megszerkesztettség a vers egyik lényegi sajátossága.

A vers 8 mondatból áll, s a 8 mondat 8 képi egységet foglal magába. A mondatok azonban az átlagosnál sokkal szervezettebben kapcsolódnak egymáshoz. A cselekvést kifejező kérdő, majd kérdve állító mondatoknak ugyanis van egy közös időhatározói alárendelt mellékmondatuk: *Létem ha végleg lemerült*. Nemcsak az első, hanem értelemszerűen a többi mondathoz is hozzátartozik a versindító sor. A hetedik mondat megismétli e sort, a kérdőjeleket innen kezdve a felkiáltójel váltja fel, s ez is jelzi, hogy az utolsó négy sor némileg elkülönül a megelőzőektől, hogy itt az összefoglalás, a lezárás következik. A kérdőhangsúly állítóvá fordulása a végső igazság kimondását igéri. Így a vers lényegében két körmondat-sorból épül. Az első hat kérdőmondat intonációját körülbelül a következő gondolat jelzi: Ki teszi azt, amit én, ha meghaltam? A lezáró két mondatét pedig: Ki, ha nem én, s a hozzám hasonló!

Nyolc képet fogalmaz meg a nyolc mondat. A képekre a romantikus felnagyítás a jellemző. Már az indító mondat szóhasználatában is szembeötlő ez a sajátosság /létem lemerül, imád/. Az egyes képek a költő feladatait sorolják elő. Az első kép, a tücsök-hegedű a mikrovilágot, a „köznapi dolgok igézetét” idézi romantikus-szентimentális hangulattal. A kicsinyítő, puritán egyszerűségű természet jelenség (tücsökciripelés) s a hozzákapcsolódó felfokozott állítmány (imád) azonban már itt különös feszültséget teremt. Ez a következő két mondatban konkrétabb tartalommal telítődik. *Lángot ki lehel deres ágra? Ki feszül től a szivárványra?* A képek mesei világot idéznek. A mesékét, ahol a hősnek a lehetetlent kell megcselekednie a győzelemért. A mesei próbák a természet emberivé varázsolását teszik lehetővé, ugyanakkor tragikus áldozatvállalást is követelnek a hőstől, hiszen a szivárványra fölfeszülő ember látomása nemcsak valami tündéri szépet, hanem a megváltás önemészítő mozzanatát is magában rejt. De hangulati kettősségük ellenére az első három kép még egyszerű szerkezetű. Nem úgy a rájukkövetkező három.

A vers természeti képekkel indult (tücsök, deres ág, szivárvány), az első három mondat a természet és a költő viszonyát mutatva szólt a költő társadalmi szerepéről. A továbbiakban dúsabb lesz ez a kapcsolat: a természet mellé az ember (a társadalom) is beiktatódik, s a világnak ehhez a teljességéhez kapcsolódik a költő, s így teljesebb képet kapunk a költő társadalmi szerepéről is. Ennek a gazdagabb viszonynak a megfelelője a komplex kép. A negyedik és az ötödik mondat még a kezdő hangütésből, a romantikus-meseiből nő ki. *Lágy hantú mezővé a szikla-csipőket ki öleli sírva?* A lehetetlen próbája ez is, de a kép kettőssége pontosan megfelel a természeti (szikla-lágy hantú mező) és az emberi (szikla-csipő – lágy hantúvá ölelése) sík egymásrarétegzettségének. A képnek csak szemléletesebbé tevő alapanyaga a természeti sík, a lényeg a humanizáció. Megvolt ez a vonása már a verskezdő képeknek is. Csakhogy itt a humanizáció is kettős lesz. Nemcsak a természettel, hanem az emberrel (az emberi társadalommal) szembeni kíváncsiság is. S az előző mondat tragikus jelentésárnyalata itt kap először igazán érzékletes kifejtést a sírva ölelés érzelmi kettősségével, a világformálás, az emberteremtés egyszerre fenséges és tragikus képével. Természetes hát, hogy a képnek nemcsak a párhuzamosság, de ugyanakkor az ellentétesség is szervező elve.

Minden szempontból szerves a folytatás: *Ki becéz talban megeredt hajakat, verőereket?* A párhuzamosság és az ellentétesség az előző képre épül: a sziklát a fal, a termékeny ölelt csipőt a megeredt hajak, verőerek viszik tovább. Csak

míg az előbb egy szemléletes szóösszetételre (szikla-csipő) volt szükség a két sík összekapcsolásához, most ezt egyetlen szó (fal) meg tudja tenni, hiszen több-jelentésű. A humanizáció itt mégis alapvetően az emberi világra vonatkozik, mégha a képanyagban meg is marad a kettősség. S méginkább így van ez a vers kérdező részét lezáró hatodik mondatban: *S dült hiteknék kicsoda állít káromkodásból katedrálist?* A keménység, a szilárdság, a kö-képzet sor a katedrális képében jelenik itt meg, a megteremtett ember pedig a tudatával, a maga dült hiteivel. (Emiatt volt tragikus mozzanata már a teremtésnek.) Itt lesz a legkonkrétabb a társadalom jelenléte, azé, amely szétdúlni próbálta az ember hitét. Am sikertelenül, hisz épp e hitnek állít a költő, ha káromkodásból is, de katedrálist: örök emlékművet. S így a kö-képzet sor emberivé fordítása is megtörténik, hiszen a sziklával, a fallal ellentétben a katedrális képe már egyértelmű: a számunkra való formált tárgyi világ az emberiség szellemi értékeinek monumentális összegzője. A lehetetlen próbáját is sugalmazó mesei alap itt már teljesen eltűnik, a meséből a jelenbe érünk. Az ellentétek kizárólag az emberi lélekben hullámanak, s kiváltó okuk bevallottan a társadalom diszharmóniája.

A vers összefoglalása és lezárása a két kérdve állító mondat. Az első a három versindító természeti képet idézi, ahhoz kapcsolódik, szigorúan megtartva a kép egyrétegűségét és a mesei hangulatot is: *Létem ha végleg lemerült, ki rettentí a keselyűt!* A zárómondat pedig a három komplex képhez kapcsolódik szorosabban, de ugyanakkor természetesen az egész versnek a lezárása is: *S ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra!* A kép többsíkúsága itt alig észrevehető. Már csak azért is, mert a kettősséget azonosság váltja fel: a konkrét kö-képzet eltűnik, s csak általában, mint a világ (a társadalom) keménysége, érzéketlensége jelenik meg, amely a végső, a legnagyobb erőpróbára, a Szerelem túlsó partra mentésére sarkallja a művészt. A Szerelem itt minden pozitív emberi érték szimbóluma, a „ki teszi hát” kérdésekre adott válaszok összefoglalója. A Szerelem a hit is, amelynek katedrális állítódik, oltár a humánumnak, a hűségnek. Mert a hűség az emberhez e vers legfontosabb etikai állítása. A költő kapja a feladatot: minden körülmények között, ha lehetetlen is, őrző legyen. A lehetetlennek rugaszkodás Nagy László világának egyik feltűnő sajátossága ekkortájt, a *Zöld Angyal* látomása is ezzel zárul.

A gazdag és szemléletes jelentéstartalmat nemcsak a szervesen egymásra épülő mondat szerkezet, a képépítkezés jelentésvibrációja növeli. Bár ha elemeiben vizsgáljuk a verset, alig találunk valami feltűnőt, az átlagostól eltérőt. Hangtanilag legfeljebb a folyékony hangokú (az l, r) időnkénti sűrűsödése figyelemre méltó, ez nyilván dalolóbbá, pergőbb ritmusúvá teszi a verset. Puritán a rímelés is, az asszonáncok nem énekelnek. Csupán az alliterációk élénkítenek, hiszen három l hangos közülük. Igaz, a leghangsúlyosabb alliteráció keményen szól (kicsoda állít káromkodásból katedrálist). Egyszerű a vers ritmusa is: 2–3 ütemű, 8–9 szótagú sorok váltakoznak, s egy ütem 2–5 szótagos. A ritmus jellegzetesen Nagy László-i. Nála (és Juhász Ferencnél) az időmértékes verselés újabb beolvasztása következett be a magyarosba. Ady szimultán ritmusa tárgult itt ki. Most már nemcsak a jambusvers és a magyar tagoló vers egymáshoz közelítésének fokozásáról beszélhetünk, hanem általában a magyar költészetben kialakult ritmusrendszerek egyenmősítéséről.

Önmagában a szóhasználat sem feltűnő. Az igék, főnevek, mellénevek szinte kivétel nélkül a mindennapi szókincsbe tartoznak. Egymáshoz való kapcsolásuk azonban sokszorosára dúsitja köznapiságukat. A legtöbb főnév több-rétegű jelentéssel kap helyet. A versben szereplő főnevek főbb csoportjai: testrésznevek – csipő, haj, verőér, (fal), fog; a természetet jelölő főnevek – tücsök, ág, szivárvány, (hant), mező, (szikla)fal, keselyű, part, szikla, láng; a második természet ember által teremtett tárgyai – hegedű, (fal), katedrális, és elvont főnevek – lét, hit, káromkodás, Szerelem.

Határozott törekvés figyelhető meg a konkrét főnevek elvont jelentésének

kiaknázására többféle módon is. Összetétellel: szikla-csipő, tücsök-hegedű, szövegkörnyezettel: túlsó part, fogában tartva, a fogalom szimbólikus használatával: deres ág, szivárvány, Szerelem; s a szó többjelentésű voltának kihasználásával: falban megeredt. E többértékűséget segíti az is, hogy a különböző csoportokba tartozó főnevek a legtöbb mondatban keverednek egymással. Így a konkrét és az elvont, a természetet és az emberi testet jelölő fogalmak nagy változatossággal következnek egymásra.

A főneveket vizsgálva is igazolódik, hogy a vers képanyaga mesei rétegből indul, s alapja az eredeti természet és a benne élő ember világának a költői szerep nézőpontjából való bemutatása. Ugyanakkor a szavaknak, a képeknek ez az ősi-egyszerű-mesei volta bizonyítja azt is, hogy itt a válságszakasz egyik alkotásáról van szó. Hiszen az általános megfogalmazás jelzi, ha akarna se tudna a költő ekkor az 1957 utáni helyzetre érvényes konkrét választ adni: milyen legyen a költő és a társadalom kapcsolata. A helytállást csak a mesei próbák teljesítésének képében fogalmazta meg. A vers egésze mégis a jelenre vonatkozik.

A verset életrehívó helyzet feltételes jövő időre utal: *Létem ha végleg lemerült*, ki végzi el a költő feladatát? S látszólag mindvégig ennek az elképzelt helyzetnek a részletezéséről van csak szó: a költői feladatok leltárszerű felsorolásáról. A vers egész atmoszférája azonban a „leltár” minden egyes elemét válassza is formálja, hiszen egyre nyilvánvalóbb lesz, hogy a felsoroltakat senki más, *csak* a költő teheti meg. Vagyis a költő *kell* a társadalomnak. Kell, mert a természet humanizálása, s az emberben lévő humánus kibontakoztatása főként az ő feladata. Nagyon rokon e vers tanítása azzal, amit József Attila így fogalmazott: „Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgylátszik, szükséges, hogy vers irassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye.” Ezt a szintén mesei elemeket is magábarejtő s nagyon szemléletes képet bontja ki a maga költői világának eszközeivel Nagy László. A mesei stilizáció, a pátoszos felnagyítás, a költő-szerep végtelenség fokozása a lehetetlent ostromló próbák teljesítésével átmeneti állapotot tükröz a költőszerep kétféle értelmezése között. A Bertha Bulcsunak adott interjúban vallotta Nagy László: „Az a meggyőződésem, hogy a költészethez eszményi célja van, ami eredendően is megvolt. Beléhelyezett feladata nincs. Az ötvenes évek elején, amikor még fiatal költők voltunk, nem is tudtunk volna ilyen mondanivalót a költészetről. Azt hittük, a költészet egyenlő a filozófiával és a napi politikai problémákkal. Csakhamar rájöttünk, hogy ez nem költészet. De mint ahogy eredendően a költőkben bíztak az emberek, s talán ma is, annak idején a költő mégiscsak a közösség torka volt. És vezére valamiképpen. Hangot adott a közönségnek. És ezt ma sem vitatom el a költőtől. Magam is ilyenféleképpen tartom magamat. ... Semmiféle humanizmus nem ért el nagy célt, amióta létezik ... Szerintem a XX. század a leggyilkosabb század idáig. Nem tudta ezeket a nagy tragédiákat megakadályozni. A költészet jót akar, ez meggyőződésem, és alig lehetne ezt példákkal megcáfolni. Alig van költő, aki ne ezt akarná. Ha magamat jellemezném, milyen költő is vagyok én ilyen értelemben, azt mondom, azt reménykedem. De mégiscsak azt csinálom, amit az előbb mondtam. Az eszményi cél megköveteli tőlem.” (Jelenkor, 1973. 2. 107.) Az ötvenes évek eleji és a hatvanas-hetvenes évekbeli költészetfelfogás közt jelent összekötő láncszemet a *Ki viszi át a Szerelmet*. Ugyanakkor hangsúlyosan kifejezi az interjúban is említett állandó elemét e felfogásnak: a költő a közösség torka. E miatt lehet az életigenlés reprezentatív verse a *Ki viszi át a Szerelmet*. Aligha véletlen, hogy a legfontosabb mondatok (a 2. a 6. és a 8.) a legcselekvőbbek, s hogy egymásutánjuk az emberi élet filozófiailag alapvető vonásait rögzíti. Ölelni, katedrálissá állítani és a Szerelmet átvinni a túlsó partra e vers összefüggéseiben a megtermékenyítést (a teremtetést), az építést (az alkotást) és az emberi értékek megőrzését-átmenetét a jövőnek jelenti, s mivel ezek a cselekvések szükségszerűen társadalomba ágyazottak, ha a képek szintjén nem is, a gondolatán megfogalmazódik a teljes válasz (a lényegét tekintve Vörösmartyéhoz hasonló), amely visszaadja az emberi személyiséget a társadalomnak, s a mese igazságát filozófiai igazsággá formálja.

FÜLEP LAJOS EMLÉKEZETE*

Öt éve halt meg Fülep Lajos, művészettörténész és művészetfilozófus, a jelenlévők közül sokaknak mestere. Azért jöttünk össze, hogy róla és művéről beszéljünk, rá emlékezzünk és emlékeztessünk.

Fülep Lajos Lukács György generációjához tartozott. Egy évben születtek – most lennének kilencvenévesek – és időben közel egymáshoz haltak meg, Lukács egy évvel élte túl Fülepet. Fiatalkorukban együtt is dolgoztak, együtt szerkesztették például – 1911-ben – „A Szellem” című kurtaéletű folyóiratot. Pályájuk azonban sok mindenben különbözött egymástól, Lukács – többek közt – jóval termékenyebbnek bizonyult az idők során. Ez a megállapítás természetesen nem lehet értékitélet, a két életmű összehasonlíthatatlan. Fülep Lajos hagyatékának örököseire, az itt jelenlévőkre is, vár a feladat, hogy a fülepi életművet felmérjék, értékeljék és helyére tegyék a magyar kultúrában.

Nekem ilyen feladatomban nincs. Legfeljebb Fülep Lajos építészetszemléletéről mondhatnék valamit, egy és másban – mint építész – vitatkozhatnék is vele, ha ez beleférne hátralévő éveim tervébe.

De valami keveset én is mondhatok róla, nem lényegeset ugyan, de olyat, amit más talán nem mondhat el. Ez egyben oka is felszólalásomnak.

Amikor megismertem személyesen is – ez 1948 után lehetett – nem ismertem rá arra az emberre, aki bennem fiatalkorom óta élt, arra a képre, melyet akkor tájt rögzítettem róla magamnak. Ekkor, bár fiatalabb volt, mint én most, egy kevés-hajú, őszülő, csupaszarcú, idősödő, s kissé szigorú urat ismertem meg benne.

Fülep Lajos – miután 1918-ban, illetőleg 1919-ben a két magyar forradalom mellé állt, s előbb a polgáritól egyetemi katedrát fogadott el, aztán, a Tanácsköztársaság idején, vállalta az írói direktórium tagságát – a húszas években szülővárosomba, Bajára jött református lelkésznek. A Deák Ferenc és a Petőfi Sándor utca sarkán áll ma is az a kis református templom, melyben istentiszteletet tartott, a templomhoz pedig, már a Petőfi Sándor utcában csatlakozik az a ház, mely a mindenkori református lelkészek otthona volt Baján, az övé is.

Ezután néhányszor láttam a Deák Ferenc utca fájának lombátra alatt a hazulról jövő, vagy hazafelé tartó, feltűnő fiatal férfit. Ez a feltűnőség, nyilván, első-sorban exteriőrjéből, de – ma már tudom – bensőjéből is sugárzott és atmoszférát teremtett körülötte. Magas, vékony fiatalember volt, polgári civilben, lassan sétálva, elgondolkodva ment. Férfiásan szép arcát dús haj és szakáll keretezte. A haj is, mégiskább a szakáll rőt színben játszott, olyanná szépítette fejét, ahogy egyes képeken Krisztusét ábrázolják. S ezen a krisztusi fejen – homlokon, arcon, szemben – mintha valami szomorúság borongott volna, a magánosság szomorúsága. Lehet, hogy mindezt – róla való mai ismereteim nyomán – utólag érzem bele a látványba, mindenesetre merőben más jelenségként élt bennem, mint amilyennek személyesen megismertem.

Még Baján tudtam meg egy és mást róla, s ez is erősítette bennem a sétáló

* Fülep Lajos születésének 90. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett február 5-én Budapesten az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya, a Művészettörténeti Bizottság, az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja és a pécsi Janus Pannonius Múzeum. Az emlékülésen Major Máté bevezetője után tizenöt előadás hangzott el. Mostani s következő számainkban válogatást közlünk az előadásokból, bemutatunk továbbá néhány később érkezett, az Akadémián el nem hangzott Fülep-emlékezést. (A szerk.)

emberről gyűjtött impresziókat. Baján is csak kevesekkel tartott kapcsolatot, alig barátkozott, úgy tudom, hogy a *Nyugatalapító-szerkesztő-kiadó* Fenyő Miksa ott élő öccsének családjával – köztük leendő feleségemmel – érintkezett csupán. Innen tudom azt is, hogy papi lakása milyen gazdag volt kultúrában: könyvek, képek, népművészeti tárgyak telítették a belsőket, köztük, például, egy remek húsvéti tojás-gyűjtemény.

Innen Bajáról került aztán Dunántúlra, Zengővárkonyba lelkésznek, de erről mások már jóval többet tudnak, mint én bajai lelkészességéről.

Amikor itt Pesten találkoztam vele és személyesen is megismertem, a róla vázolt képemet kellett egyeztetnem az aktuálissal, s ez csak lassan-lassan sikerült. S amikor megismerkedtem, tudósi kvalitásai mellett, emberi különösségeivel, gyakran idéztem fel magamban szép Krisztus-arcát, amint élményszerű jelenséggént, elvonult szülő-városom fáinak árnyékában.

FÜLEP LAJOS MŰVÉSZETFILOZÓFIÁJA

Még egyetemista koromban került a kezembe Hegelnek az igazi tudományos etikáról írt feljegyzése. Ha egy tudósnek közvetlenül halála előtt bebizonyítják, hogy amit élete tudományos munkájával épített, téves – akkor tollvonással áthúzza az életművet. Már akkor tudtam, Fülep Lajos is ilyen gondolkodó. Ismerte saját értékeit, a méltó elismerés elmaradása ellenére is tudta munkáinak a jelentőségét, előtte azonban csak két dolog volt szent: az igazság és az erkölcs. Márpedig a tudós erkölcsé az igazság keresése. E jellemvonása tette kritikussá mindenkivel és minden-
nel, így saját magával és gondolatrendszerével szemben is. Ez tükröződik művészet-filozófiai koncepciójának a belső fejlődésében, szüntelen gazdagodásában. Hogy mi volt e belső fejlődés mozgatója, azt akkor érthetjük meg, ha szemügyre vesszük művészetfilozófiai koncepciójának a tapasztalati bázisát és a koncepció mélyülésének a történeti szakaszait.

1918 márciusában, a Nyugatban közzétett „Európai művészet és magyar művészet” című tanulmányában a következőképp fogalmazta meg történetírói módszerét: „En köntörfalazás nélkül megvallom, hogy történeti vizsgálataimat és értékeléseimet... művészettörténet-filozófiai gondolatok irányítják, sőt ott áll mögöttük az, ami nélkül a gondolatok ötletekké forgácsolódnának, amivel viszont ideává általánosulnak: a kialakult világnézet.”

A magyar esztéták túlnyomó részével ellentétben Fülep Lajos teoretikus írásai-ban nincs pontatlan megfogalmazás, homály. Ezért különösen oda kell figyelni a „gondolatok” főnév kötőjellel kapcsolt kettős jelzőjére: „művészettörténet-filozófiai”. Tehát nem művészettörténeti és filozófiai, hanem „művészettörténet-filozófiai”. Mit jelent ez? Azt, hogy a történetfilozófiai spekulációk a művészettörténet tapasztalata-ra, azaz konkrét anyagra épültek. Fülep módszere tehát eredendően induktív. Ugyanakkor a tapasztalatok ideává általánosulnak, a világnézet szabályozta szelekció ren-dezi őket, azaz lehetővé válik az induktív és a deduktív módszer dialektikus ösz-szegezése.

Hogy milyen művészettörténeti jelenségekből vonatkoztatott el a történetfilozó-fiai és művészetfilozófiai teória – arra maga Fülep adta meg a választ. Az idézett tanulmány lábjegyzetében írja: a történetfilozófiai spekulációk alapja „különösen a görög művészettel való behatóbb foglalkozás”. Ehhez hozzátehetjük a néhány évvel korábbi, Crocevel vitatkozó tanulmányának a megállapítását: „Az esztétikák, mint a teóriák általában, nem előzik meg, hanem követik az élet mozgalmait. Croce eszté-tikája is harminc év előtt virágzott művészeti mozgalomnak késői epilógusa: az impresszionizmusé...” Az impresszionizmus „után azonban volt alkalmunk megis-merni azokat, akiknek művészete az antikéval azonos elveket vall magáénak – Cézanne-ra, Gauguinre, Maillolra és Marréesra gondolok. Az ő művészetük újra visz-szahelyezte örökükbe a formákat, amelyekkel minden esztétikának számot kell vet-nie, ha azt akarjuk, hogy köze legyen a művészethez, s nem akar az ürességben alá-hullni.” A görögök mellett említeni kell Egyiptomot – hiszen a fiatalkori Fülep egyik korszakos tanulmánya, az „Új művészeti stílus” a görögök mellett leginkább az egyiptomi művészet tapasztalataira támaszkodik – és nyilvánvalóvá válik, hogy milyen művészettörténeti materiára alapozott Fülep Lajos művészetfilozófiai tevé-kenysége első szakaszában.

E művészettörténeti jelenségcsoport vizsgálatából több művészetfilozófiai érvé-

nyű következtetés adódott és úgyszólván involválta annak az objektív idealista művészetfilozófiai rendszernek a téziseit, amelyet Fülep ekkor kidolgozott. A történelmi feladat az impresszionizmus szubjektivistá, szenzualista világképének a túlhaladása volt, ehhez kellett az objektív idealista művészetfilozófiai rendszer. E rendszernek kulcsfogalma a *forma* volt, amelyet Fülep a görög filozófia szellemében értelmezett, azaz „nem külsőség, hanem a dolgok lényege, az, ami legmélyebb és legállandóbb bennük: elemeiknek egymáshoz való viszonylata s egysége, a konstruktív tényező”. E forma koncepcióitól elválaszthatatlan a művészeti autonómiának és a kompozíciónak az elve, hiszen a műnek „*autónom* törvényei vannak... A művészet autonómiája aprióríkusán teremti a műformákat. A kép műformájában testet öltő autonómia a kép „kompozíció”-ja, s az autonómia foka azonos a kompozíció fokával.”

A formának és a művészet autonómiájának e hangsúlya azonban már a fiatal Fülep Lajosnál is elhatárolódott mind a formalizmustól, mind a *l'art pour l'art* elvétől, hiszen azoknál a művészeti fenoménknél, amelyből a fülepi teória ekkor táplálkozott, ugyancsak alkalmatlan lett volna a formalista megközelítés. Fülep már ekkor is megfogalmazta a világnézetnek a művészetet determináló jellegét, de megjegyezte: „a művészet elméletében és történetében a „világnézet”, mint minden „tartalmi-anyag”, csak olyan mértékben fordulhat elő, amilyen mértékben „formává”, azaz művészetté vált. A művészet tartalma éppen a „forma”, azaz, ami művészetté lett benne (ebben a formában benne van nemcsak a sokat emlegetett és kevésbé értett „hogyan?”, hanem az ugyanannyit emlegetett, s nem értett „mit?” is). Nem állók a régi *l'art pour l'art* hamis elve alapján, tudom és vallom a művészetben a vallást, metafizikát, etikát stb., de ahhoz, ami nem vált belőlük teljesen művészetté, nincs közöm, mikor a művészetről szólok (s nem általános kultúrtörténetről).

Aki egyik oldalon látja a „formát”, a másikon a „tartalmat”, egyiken az „artisztikumot”, másikon a „világnézetet”, az sehol se látja a művészetet. Dilettánsok elvitathatatlan privilégiuma.

A művészet autonómiája nem azt jelenti, hogy benne „csak művészet” (valami üres artisztikum) van, hanem azt, hogy mindennek, ami benne van (vallás, metafizika, etika stb.) művészetté kell átlényegülnie, s művészet semmi mással nem helyettesíthető nyelven szólnia.

Fülep Lajos azonban sokkal diszciplináltabb és igényesebb gondolkodó volt annál, mintsem hogy ne tudná, az ily módon értelmezett művészetet konfrontálnia kell két olyan minőséggel, amely nem azonos a művészettel, de nélkülük nem lehetséges: a természettel – illetve ennek szélesebb hatósugarú kategóriájával, a valósággal – és a történelemmel. E konfrontáció során ismerte fel az objektív idealizmus korlátait és ennek megfelelően vizsgálta felül teóriáit. „Az emlékezés a művészi alkotásban” című, 1911-es keletű tanulmányában a természetet és a művészetet metafizikusan elválasztott, különálló világnak minősítette: „az első a levés és az idő világa, a második a lét és örökkévalóság”. Megkérdezi: „A természetben, az időben előfordul-e valaha a művészet, a forma?” A válasz: „sohasem fordul elő, mert a természet bármily pillanatát veszem, mindig akcidentális és önkényes lesz, mint a mozgásnak hirtelen megállítása, ahol a megállítás pontja mit sem mond a megállás belső szükségszerűségéről, ellenkezőleg továbbtanul, és befejezetlenségről beszél, szóval még mindig a mozgást, a levést fejezi ki, nem a beteljesedést és nem a továbbbot, míg a művészet világának minden pontja és pillanata véglegesség, s nem utal semmire magán túl. A természet a művészet utánzása. A természet föloldott, kötetlen, formátlan-formálódó művészet, melyben soha semmi végleges, definitív nincsen. Ha a lét megelőzi a levést, az ideák a jelenségvilágot, akkor a művészet megelőzi a természetet. Nem az a kérdés, hogy hogy lesz a természetből művészet, hanem hogy lesz a művészetből természet...” Ezekből az elvekből logikusan következett a konklúzió: „A művész a formával kifejezi az időn kívülit, az el nem múltót, a létet, az örökkévalóságot, de nem absztrakt ideákban, mint a filozófia vagy a vallás, hanem a megalkotta jelenségeknek a formájával (ideájával) szemben az elmúló, levésben levő, időben élő jelenségekkel” – és a végső definíció: „a szép valamely jelenség formájának örökkévalóság jellege.”

A két évvel később írt „*Mai vallásos művészet. Montecassinói feljegyzések*” című tanulmányában azonban Fülep már revideálta a természet és a művészet metafizikus különállásának, illetve a művészetnek az örök ideákból való származásának, s ekképpen a természettel szembeni elsőségének az elvét. E revízió oka ismét a deduktív következtetéseknek a tapasztalati anyaggal való konfrontációjából következett, jelesül a középkor és különösen Dante, majd Michelangelo oeuvrejének a tudományos elemzéséből. A platóni ideatannal szemben a viszony valóságos viszonylattá vált. Eszerint: „A művészet útja olyan, mint Dante útja a Commediában. Van a priori célja, amely felé halad (a Commediában a kifejezhetetlen végső eksztázis sejtetése), amely felé ágait kinyújtja, de gyökerei lenyúlnak a természet jelenségvilágának legmélyebb rétegeibe, az abszolút anyagiságba (Dante és Lucifer). A művészet nem kontárkodik bele a természet munkájába, a jelenségek tulajdonságait és törvényeit adottként tekinti, amikor azonban a saját birodalmába átvesszi, a maga törvényei szerint meghaladja, *förlúlmúlja* őket... A természet analitikus, a művészet *szintetikus*. Minden igazi szintézis eredménye szubsztanciálisan különbözik alkotó elemeitől. Ilyen szubsztanciális különbség van a műalkotás és a természeti produktum között. Ez a különbség azonban csak ott jön létre, ahol a művészet a természeti jelenség minden elemének és törvényének ismeretével dolgozik... A művészet a priori kategóriái nem mechanikusan adódnak rá a természeti jelenségre, nem kívülről és skatulya-rendszerrel, hanem mintegy belőle nőnek ki, és a jelenség saját tulajdonságai-val igazolódnak. Ez minden nagy művészi alkotásnak (még a legfantasztikusabbnak is) úgynevezett természetessége, amely magától értetődően egészen más, mint a természeti produktum természetessége.”

A művészet és a természet metafizikus különállása tehát megszűnt, s viszonyuk dialektikájának a vizsgálata ettől kezdve Fülep művészetfilozófiai kutatásainak a középponti problémájává vált. Ehhez azonban nem volt elegendő csupán az európai és főként a görög művészet tanulmányozása, illetve a csupán erre támaszkodó művészetfilozófiai spekuláció. Fülep Lajos művészetfilozófiai rendszerének kezdetben – mint láttuk – a forma, az autonómia, a kompozíció és az idea voltak a kulcsszavai. Az emberiség történetének azonban számos olyan korszaka volt, amelynek művészi tevékenységére e kategóriák egyáltalán nem vagy csak részben érvényesek. Ilyen volt a prehistória vagy az úgynevezett természeti népek művészete, márpedig ennek sajátosságait épp a természet és a művészet közötti viszony prizmáján keresztül lehet értelmezni. Fülep Lajos magát a természet fogalmat is mindinkább a szélesebb hatósugarú, a társadalmi viszonyrendet is magába foglaló valóság-terminussal váltotta fel és a konkrét művészettörténeti jelenségcsoportok tanulmányozása hatására módosult a művészetfogalom értelmezése is. Hiszen a görög művészetből levont premiszszakkal, a művészeti autonómia elvével vagy az arisztotelészi forma értelmezéssel nem közeledhetünk e korok művészi megnyilvánulásaihoz, mert e fogalmak e jelenségcsoportra inautentikusak. Fülep Lajos tehát olyan kategóriarendszert keresett, amelyben az olyan kategóriák, mint a valóság és a művészet elveszítik élességüket, oly végső kategória tehát, amelyben mindkettő benne foglaltatik, elfér benne az autonómia elve is, de az a nagy terület is, amelyben hiába keressük a görög-reneszánsz vagy a kanti értelemben vett művészeti autonómiát, mert a mű esetleg mágis funkciójú, és a tárgyban azonosul az, amit mi műtárgynak nevezünk magával a valósággal. Hogyan lehet mindezt teoretikusan, fogalmilag legalizálni? Fülep e végső kategóriát a *jelentéskomplexusban* találta meg.

Mindez azt jelenti, hogy a művészet és a valóság, és ezen belül a természet között nincs eltérés? Van, de nem genus, hanem speciesbeli. A művészet és a valóság közé azért sem tehetünk egyenlőségi jelet, mert empirikusan sem azonosak. A művészetnek vannak olyan területei, amelynek nincs modellje a valóságban és a valóságnak is van sok oly része, ami nincs meg a művészetben. Van azonban egy olyan óriási terület, amelyben a valóság és a művészet áthatja egymást. A valóságot és a művészetet Fülep Lajos képletes egymást metsző körökhöz hasonlította, mikor is az egymást fedő részben a művészetnek az a része foglal helyet, amely indítékát ugyan a valóságból meríti, mégis generikusan különbözik attól, míg az egymást fedő

rész a par excellence mimeitikus művészetek birodalma, ide tartoznak az olyan jelenségek, mint az ősművészet vagy a törzsi művészet, és az olyan műformák, mint a regény vagy a színház. Az egymást metsző és részben fedő körök pedig egy harmadik nagy körön, a végső jelentéskategórián belül foglalnak helyet. Ez tehát az a végső kategória, amely nélkül sem a valóság, sem a művészet nem érthető meg. Ez az a végső kategória – mint például a newtoni fizikában a kauzalitás –, amelyben a valóság és a művészet is megtalálja végső rációját, amelyben mindegyikük – és egymáshoz való viszonyuk – megérthető.

E felszólalás megszabott ideje nem teszi lehetővé, hogy e jelentésfogalom sajátos fülepi értelmezését elemezzük, rámutassunk arra, hogy miben múlja felül a manapság oly divatos szemiológiai és szematikai kategóriákat. Mindenesetre azonban már a művészetfilozófiai vizsgálódás középpontjába állítása jelzi, hogy Fülep milyen irányban fejlesztette tovább a görög-reneszánsz művészetből levont premisszákon nyugvó, korai művészetfilozófiai rendszerét, haladt túl annak objektív idealista világszemléleti alapjain, és hogyan jutott el olyan művészetfilozófiai koncepcióig, amelyben a teória szintjére tudta emelni mindazt a problematikát, amely Altamirá-tól Picassóig húzódó világtörténeti szakaszból adódik.

Fülep Lajos művészetfilozófiai koncepciójának a belső követelménye volt a művészettörténeti jelenségek indukálásából fakadó művészetfogalomnak a természet és a történetiség kategóriájával való konfrontációja. Ez utóbbi értelmezésében úgyszintén a művészet-termesztet viszonyrend értelmezése alakulásához hasonló irányú módosulás figyelhető meg. A korai platonista koncepció a művészetet még egyértelműen kiemelte a levés, a történetiszférájából és az ideavilág öröklétéhez kötötte. A későbbiekben az „esztétikai abszolút és a történelmi relatív korrelációjának” az elvével túlhaladt e koncepción, megállapítván: „Az öröknek és az időnek, a létnek és levésnek a korrelációja ez, s eredménye a história.” A „Művészet és világnézet” című tanulmányában pedig a következőket írja: „A művészet, mint megvalósultság magában megálló, önálló – világ, de történeti létezés nem önkényes vagy minden rajta kívül állótól független: mint megvalósultság, igenis *megáll* magában, de mint létesülés, sohasem jár egyedül.” Ettől kezdve a történetiség elve művészetfilozófiai gondolatkörének az egyik legfontosabb összetevője és az ötvenes évek után írt, a szellemtörténeten és a Kunstwollen elvén, tanulmányait a kortól determinálnak, a társadalmilag és egyénileg szükségszerűnek, és a művészet belső fejlődésének a dialektikus együttléte jellemzi.

Természetesen e felszólalásban Fülep Lajos művészetfilozófiai koncepciójának csak néhány összetevőjére utalhattam, nem érintettem az egyetemes és a nemzeti művészet korrelációjára vonatkozó, már axiómává vált tételt, vagy esztétikájának az egyik legizgalmasabb részét, amelyet ő az „érzékelés fenomenológiájának” és a „konkrét dialektikájának” nevezett.

Fogalmak helyett magukkal a valóságokkal gondolkodni, íme a probléma. Megközelíteni a dolgokat minden előzetes tudás nélkül, azokat egyénileg megfogni, feldolgozni és elhelyezni, ez volna az öntudatos és biztos gondolkodáshoz vezető legelső lépés. Video, ergo sum” – és amelyet Csontváryról szólván, nyolcvanéves korában így summázott: „nemcsak az Arisztoteles logosa és logikája van, és az, ami a filozófia történetében máig ezen a néven szerepel; van másik is, például a művészi látás logosa, ratioja – azért mondom így, hogy „például”, mert rajta kívül van még másik is, nem egy, de itt most éppen ez az egy érdekel. Ezt a logost, és a többit, a filozófia kezdettől máig nem látta, nem értette adeaquantan, minél fogva elhanyagolta, és az emberiséget igen fontos területeken tájékoztatlanul hagyta.”

Folytathatni lehetne a felsorolást, elmondani, hogy az érzéki-konkrétban megcsillanó ideát, ethoszt hogyan találta meg élete végén Csontváry és a kortársak között Kondor Béla műveiben – de ez már más előadás feladata, és úgy hiszem, ennyi is elég annak megállapításához: a magyar művészettudománynak és művészetfilozófiának, ha komolyan veszi önmagát, etikai és szakmai kötelessége szembenézni a fülepi örökséggel. És e munkának ugyancsak az elején vagyunk.

A LÁTTATÁS TUDÓSA

- Emlékeim Fülep Lajosról 90. születésnapján -

Elöttem Fülep Lajos nem mint művészetfilozófus, de mint Ady, Babits és az 1930-as évek körül oly divatos Szabó Dezső és Dante és Petrarca ismertetője, mint a Nyugat írója jelent meg. Az első nyugatos volt, akit megláttam a pécsi Erzsébet Tudomány Egyetem második emeletének ötös előadótermében. „A művészet problémáiról” a filozófiai tanszéken magántanárrá habilitálásának szűz-előadását tartotta akkor. És mindjárt itt egy kis javítást tennék az 1974-ben megjelent „A művészet forradalmától a nagy forradalomig” című könyvének bevezetőjében. Ez az életrajzi vázlat úgy említi, hogy „a 30-as évek második felében a pécsi egyetemen magántanárként művészetfilozófiai előadásokat tart.” A félreértés lehetőségét, hogy elkerüljük, tudni kell, hogy Fülep már a 30-as évek első felében is magántanár volt és előadásokat is tartott Pécsen. Mégpedig Nagy József, azaz később Halasy Nagy József, – aki Füleppel egy esztendőben született és aki mint vitázó szellemű kálvinista a pécsi püspöki teológia professzoraival éles vitákat folytatott – habilitálta az 1919 óta a zengővárkonyi ref. parókián remeteségben élt Fülep Lajost. Az 1931-es év első szemeszterének a végén történt ez. A kis bölcsészkar ünnepi aktusán szegényesen a diákok padjában ott ültek Fülep Lajos előtt Vargha Damján cisztercita dékán, Nagy József, Kastner Jenő, Thienemann Tivadar, a Minerva, a magyar szellemtörténeti folyóirat szerkesztője, Prinz Gyula Ázsiakutató és Tolnai Vilmos professzorok. Mögöttük, talán 5–6 kíváncsi bölcsészhallgató között jó magam, a zsenge költő, aki a nyugatosra volt csak kíváncsi és végül is állandó hallgatója és híve lett...

Ugyanis Fülep Lajos az 1931–32. év második szemeszterében már meghirdette egyetemi indexen vallomása szerint heti három órában „A művészet problémái” című előadását és ugyanakkor a Tanárképző Intézeti előadások között „A művészetek története” c. kétórás előadását is. Tehát a hosszú kényszer katedrai szünet után nagy kedvvel indult. 1932–33 első és második félévében már „Az antik művészetről” heti 2–2 órában tartott beszélgetéseket. Mert mi tagadás, volt úgy, hogy csak ketten voltunk, a professzor és jó magam a nem kötelező órákon. De a legnagyobb hallgatói létszám abban az időben sohasem haladta meg a 8–10 főt. Ennek előnye is volt, mert a hosszú felolvasások helyett így sokszor beszélgetések, hogy úgy mondjam kis műhelyfélék alakultak ki egy-egy óra közben. Mint a mester körül a nemes iparban az együtt dolgozó inasok, segédek viszonyában. Ilyen alkalommal mutattam meg neki egy-egy versemet. Hol kéziratot, hol folyóirat közlését. Kölcsönös rokonszenvünk és későbbi kapcsolatunk is a magyar nyelvben és szellemében mélyült el. Szókincs válogatásokban, a magyar szó, köztük a tájszavak ízeinek egymással versengő örömeiben. Tehát épp a költészet anyagának értékelésében mélyült ez a kapcsolat, mert Fülep Lajos nemcsak a képzőművészetek anyagának: a márványnak, kőnek, agyagnak, bronznak és festéknek volt ismerője és tisztelője, de a szavaknak is. A magyar lírát tartó és nagygyá tevő „matériáknak”. Mestere volt a tiszta magyar szónak, kép- és mondatszerkesztésnek és válogatás kérlelhetetlen mestere.

Csak lassan értettem meg, miért emlegette annyiszor eközben a népet és nyelvet. Miért Mikest és Arany Jánost?... Mint a jó szobrász a jó márványt, azért! És már tudom, ezért örült egy-egy szónak sokszor jobban, mint egy versszaknak. Egy-egy sornak jobban, mint egy egész versnek. Igen, mert azokban épp azokat a találó magyar szavakat és azokat az ébresztő igéket és képeket találta meg, amelyek

az igaz költészetet teremthetik. Így indult Fülep Lajosnak az első két éve a pécsi bölcsészkaron, amikor újra kiléphetett nevelő egyéniségével, Ady cikkét idézve a „szent magányosság”-ból. Szerények, hogy úgy mondjam, szürkéek voltak a körülmények akkortájt a kis bölcsészkaron. Első megjelenésétől fogva kilógott a környezetéből. Már az igen választékos angolszabásból egyénített öltözködésével is. Tartásával, viselkedésének mosolygó tartózkodásával. Ismeretes volt nem kertelő szókimondásáról, amely ritkán volt malícia nélkül. De durva sohasem volt. Csak konok igazságkereső és igaz-szóló. Persze mindkettőt a maga igényeihez és természetéhez mérte.

Élete delén ismerhettem meg. Amit eddig róla hallottam és amit később is tapasztaltam, mind azt bizonyította, hogy egész életvitelének megválasztásával eddig és ezután is tehetségének fejlesztését szolgálta. Az a típusú tudós volt, akit nemcsak kegyetlenül kiköszörlött tudása, de a művészet és élet értése és átélésének a képessége is *láttató tudóssá* tett. Nemes életstílusa a test és szellem harmóniája volt. Ebben ragyogó magyar vonások érvényesültek. Magyarságban és emberiségben, hazában és a nagyvilágban egyszerre gondolkodott. Óriás világismerete és egyetemes jellegű tudása ellenére – vagy épp ezért! – sohasem volt kozmopolista. Életfilozófiáját azt hiszem, életével meg is írta. Művészetfilozófiáját és készülődését nagy részletek mesteri kiformálásával, mint egy majdani egészhez szánt pilléreket tette elénk. Olykor beszélgetések, előadások nagy fölgyújtásaiban utalt a célra. A személyét körülölelő reményünk vette körül. Mindez már ott fénylött körülötte az első pécsi évek idején is.

Kapcsolatunk Pécs után sem szakadt meg, amikor én már Kaposban és ő a pécsi bölcsészkar Szeged–Kolozsvárra szóródása után Zengővárkonyon élt. Versköteimet mindig megküldtem. Azokra a válaszul érkező jól olvasható, tömör és az utolsó sor helyét is kitöltő levelezőlapjai vagy levelei jelentették a kapcsolatot.

Hogy mit jelentett neki Zengővárkony? Azt a mediterrán jellegű környezetet, amely nyugodt ritmusával biztosította a szemlélődést, a magába és környezetébe és a természetbe való elmélyülést. A tempós munka lehetőségét, hogy fölvehesse mindazt, ami életének kiteljesítéséhez kellett. A határozott élet és világszemlélet zavartalan kialakítását. Szóval a megismerést, amely nélkül nincs művészet, se művészetfilozófia, se esztétika. Szinte természeti jelenség volt a faluban a sok könyv között. Ám a sok elmélet között a világ megismeréssel már maga az élet, amelyet mindig számonkért a művészekről és a műtől is. Hogy igazán lásson, úgy tapogatta körül a valóságot – a tárgyat és jelenséget –, hogy magának egyben újra is alkotta. A fogalmak, szavak nála a valóban létező, kézzel tapintható tárgyat jelentették. „Az öntudatos megfigyelés” iskolája volt neki Zengővárkony, a falu. Így aztán írásaiban egyszerre tudott költő, gazda és filozófus lenni: életet, fejlődést és a teljesítést adó. Sokszor lírai realista. Mászor kötekedően szókimondó esszé író. Szavaiból, műveiből az bontakozik ki, ahogyan élt a természettel. Az sugallta neki, ha talán nem is szószerint, hogy a nagy művészet nem más mint a jól kifejezett természet és ember. Azért szerette a görög művészetet is, mert „a görög világban a művészet egy volt az élettel”. És ennél a pontnál lépnek át Zengővárkonyról és Pécsről Itáliába.

Itáliai útjai, ahogy én láttam mozogni az antik és reneszánsz mesterek alkotásai között, annyit jelentettek, hogy átélte, mint otthon a falun, itt is a teljes környezetet. Mediterrán emberré változott. Épp azért, hogy ne csak a tudáson, de ezen az érzéken, tehát így már az életen át is még inkább megértse és megérezze a reneszánsz és az antik művészet valóságát, lényegét. Legyen az a Pantheon kupolája, vagy Michelangelo Mózese a S. Pietro in Vincoliban... Ezért volt az is, hogy sétáin a leghétköznapiabb valóságokra is fölhívta a figyelmet, amelyeket az élet teremtetett körülöttük. Színes pelenkákra, korcsmai jelenetekre vagy a Via sacra kőveire egyaránt.

Ezeket vallatta, hogy egy népről és a lélekről szóljanak úgy, hogy jobban megérezzék az ő szavait és a Fórum szellemét, vagy a Sancta Maria Antiqua titkait. Antheuszi mód, a taposott föld és a tapintott kő természetét vallatta, mert az életet tartotta „a művészet egyetlen alapjának.”

Csorba Győzőnek és nekem Rómában tartott is ilyen, ezt a tételét bizonyító órát. Élvezetes, lelkes beszélgetőtárs volt. Különösen fehér-asztalnál egy-két pohárka

lassan kószolgatott orvietói bor mellett. Ilyenkor szervezetével is beletüzesedett környezetébe. Ez a környezet és ezek a szerencsés órák pedig történtek velünk a Campo di Fiorin, az abruzzóiak dudás korcsmájában. Azért járt ide esténként, hogy kifoghassa a hétköznapiakból a fölszabadult, az ösztönös olasz paraszti lelket és latin indulatát. Alig várta, hogy a bőr sípját az abruzzói legény a szájába illesse és hóna alá pedig a „kecskét”. Már ragyogott Fülep Lajos szeme. Csak úgy odavágott, hogy na, most kezdődik aztán – ahogyan nálunk mondják – a vaddisznó etetés. De nálunk a somogyi kanászok vágták ki ezt a nótát, rakták ki ezt a táncot, kanászmódra 1900 táján a Zselic lábánál. Ezt, amit ezek az abruzzóiak 1949-ben a szent Róma szívében pukkadásig fújva a dudát és Fülep Lajos öröme szakadásig ropva a táncot.

Csillogott: – na „ez jó mulatság, férfimunka volt”, – és teli szívvel mentünk a Magyar Akadémia Falconieri palotája felé. A baranyai–somogyi jószomszédság örömeivel egy-egy ilyen mélyre világító népi és művészi lecke után. Szóval, amikor úgy érezte, tetten érte, – tétele szerint –, hogy nemcsak a jó görögöknél, de még ma is néha egy az élettel a művészet.

Most már, ahogy itt magyarázta a táncot, nem csodálom, hogy „Magyar művészetében” az összes 31 szoborkép között Izsó Miklós „Táncoló parasztja” 29 képen szerepel. Ritka művészettörténeti előadás volt. A pécsi 1932–33-ban az intézetben tartott „Antik művészet” előadásának helyszíni közvetítése. Ám nem géppel. Élő vérrel és tüzzel és szemmel látható bizonyítás antik környezetben. Felejthetetlen, mert közben, csak úgy, a nép szelleméről, vérmérsékletéről beszélt, arról, amely a sajátos és igaz művészetet szülheti. Mintha az 1932-ben abbahagyott mondatot folytatta volna... – Véletlen?... De van-e ilyen? Mert véletlen épp azzal a tanítványaival ült egy asztalnál, aki néha egyetlen hallgatója volt 17 évvel ezelőtt Pécsen, amikor Fülep Lajos 1919 után újra katedrára léphetett. Folytatta, ahol abbahagyta. Szinte nem is magát, már a táncolókat biztatta, hogy ami maguknak öröm és élet, azt most sugározzák őrá, hogy szava a művészet lényegéről vallott, tételeit, íme itt, mint a való igazolja. Mintha csak folytatta volna a görög szobrászatról. A márványokról és tanagrókról és a bronzokról, nem szégyelve az elragadtatást sem e tánc leírásában. Azt a lelkesedést, amit könyvében is a görög szoborról az „élet ízének” és „a természet szent kultuszának” nevezett.

Egyszerre elevenedtek meg Izsó Miklós kis szobrai. Már nem is képzeletemben és abruzzói asztalunk körül, de Arany János remeklését is illusztrálva. Igen, mert mi is lehetett volna ennek az előadásnak a folytatása, mint az, hogy Fülep Lajos a Római Magyar Akadémia díszes előadótermében hamarosan Arany János „A laci-konyha” című, pusztai Vásári képeről tartott előadást. Mindig is meg volt benne ez az erős ellentét ébresztésre alapozott, de igazat csattantó stílus és magyarázatra hajló törekvés. E választás első szavával most is mindjárt odakiáltott az antik és szent Rómát áhítattal csodálóknak, de épp azért, hogy most is a lényegre és az életre mutasson:

El innét, finnyás orrú satnya nép!
El, vékony pénzü, holdvilági faj,
Melynek eleme csak illatolaj,
S befogja orrát ha szabadra lép!

És olvasta, indulattal idézve a betyárok, parasztok táncát. Most már, mint Egry elrezdülő, sokszorozódó figurái, de itt már háromszoros volt a kép. Ám az abruzzói, az izsói és az Arany Jánosi vásári tánc egyet idézett. Az életen, a szobrászi és a költői mozdulatok során át a magyar táncot és végül a magyar szobrászat izsói remekműveit idézve. A nemzetien eredetit, ahogy Arany mondja a befejező sorokban.

Ők nem utánnók... s az eredetit
A kellem istennői szeretik,
Öntenek arra illő bájt, nemest,
Erővel és méltósággal vegyest.

Szóval ezzel a verselemzésével azt idézte „erővel és méltósággal”, ami az ő művészet elmélete szerint a művészet lényege: az *életet és természetet*. A jó és igaz művészettől mindig ezt kérte számon. – A nagy művészet a jól kifejezett ember – idéztük. Márpedig Izsónál és Arany Jánosnál is a lacikonyhai világ és tánc ugyancsak az! És mozgásukból, lényükből, vonásaikból mi sugárzott volna más, mint amelynek titkát ő kutatta. Azaz a művészettörténet világában a magyar művészet sajátos nemzeti vonásai. . . .

E téma-választásnak célja az is volt, hogy megértesse és épp itt e kiáltó példával meg is világítsa azt a tételt, hogy aki nem ismeri gyökerében a természetet és lényegében a valóságot, csak a beszajkózott fogalmakat, az se jó művész nem lehet soha, se pedig igaz művet igazán megértő művészettörténész esztéta sem. Csak idézetek és elméletek léleknélküli fércelője. Ő igazán értette a természetet, és az életet. Ki és meg is harcolta a maga számára a valót. A valóból a lelkében és esztétikájában dolgozó fogalmat. Teremtett is nem egy remek fejezetet az egészben. Egy kicsit olyan befejezetlen mégis, mint amilyen „A lacikonyha” szaggatott vonalakkal lezárt „Vásári képe”.

Ezután az akadémiai táncóra és abruzzói kocsmái lecke után én csak Izsó kis-méretű, de nagy alkotásainak a címét változtatnám át „Mulató parasztról” pásztorra. Mert én a pásztor alakjában, Ady szavaival szólván, ebben az „ösi keleti” pásztorban látom Fülep szavaival „az abszolút plasztikai gondolat nemzeti formát öltött” alakját. Idézte is róluk Arany sorait az ő szép kiejtésével és fénylő szavaival:

Tarkóig érő sima körhajok,
Mint piperőcé, módosan ragyog;
Bársony szegélyű kupeces kalap
Szoritja össze a bársony haját,
S beárnyékozza, de el nem takarja
A márvány homlokot keskeny karamja, –
Míg termetőkre kissé nőtető
Az a magosdad, gömbölyű tető,
Fekete mellény, min bolyongva vékony
Zsinór szaladgál, duzzad a derékon;
A nyakra hímzett inggallér hajól,
Hó patyolatja illik oda jól;
Térdnél alább ér a bő ingnek ujjá,
Bősége puffad a szélben, ha fúja;
Váll-ráncait finomra tűzdelék;
S nem meztelen – mint egykor – a derék,
Honnan redőit művészileg ontja
Le, szárközépig, a lábravaló,
Melyet redőzni lyánytestvéri gondja
S fiatal ángyé, fél hétre való.
Látszanak is rajt' a mester kezek
Ha lassú táncban oly halkán rezeg,
Vagy a sebesben szétcsapong, terül
Bő gyolcsa majdnem véghetetlenül.

Átlényegült s már nem is 1850-ből szólt, amikor Arany e jelenetet leírta és nem is a szeretett reformációja idejéből. Olyan volt, mint egész régi korok szó és lélek idézője. Valami irdatlan ritust megszólaltató pap. Már úgy értem, a művészet papja. Aki itt egy csapásra egy nép, egy élet és egy művészeti stílus megidézője, mert ezzel itt most mindenre rá akart világítani, ami az általános művészet és a nemzeti művészet megértéséhez szükséges és tudásához elengedhetetlen.

A vásári jelenet közben gyönyörködve tette elénk Arany szavait. Meg is kérdezte: – tessék, mit jelent? . . . Mi áll a fogalom mögött? . . . – És mosolygó kíváncsisággal nézett szét a művészársaságon, mert csak a kiküldött festők, egy-két tu-

dós, zenész és a költők, írók közül azok, akikre emlékszem: Csorba Győző, Károlyi Amy, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes és Weöres Sándor hallgatták. Épp ezért volt fontos neki, épp a magyar költészet-művészet megértése miatt ez az elemzés. . . A szavak! . . . Hogy mit jelent, mit idéz a lacikonyka, mézbábos, ponyvárús, csutora, bögre-kandaló a kofa lába alatt? . . . Mit mond a stílus mestereinek az abárló, a mázás csupor, brügös, tapogató halász, szirony, lábravaló, és a sandaló és az elcsizel ige? . . . Milyen képet emel a táncban az ugrós, toborzó, tus, áldomás zengetése! . . . Vagy a tűzdelés? . . . Ő, aki kegyetlenül hántotta le versben, prózában a rossz magyar stílust a jó magyarságig, most szinte drámai mozdulatokkal és tűzzel, póri egyszerűséggel magyarázta ezeket, mert a *természet* és a *valóság* mellett a művészet harmadik leglényegesebbjének a *stílust* tartotta. Épp ebben a magyar stílusban marasztalta el Kazinczyt, a kultúrembert, akinek stílusáról ezt írta le: „Nincs annyi stílusa . . . mint egy görög szobornak lába ujjában.” És ismerjük el, méltán! . . . A stílusért, a magyar stílusért hevült, amely nélkül nincs és nem is lehet nagy magyar művészet az egyetemesben. És ennek érdekében mindig a gyökérig ásott. Vásári betyárjai és legényei belevilágítottak most már nemcsak Izsó zsenijébe, de művének európai jelentőségébe is. Fülep szavaival egy „kezdet”, egy „világszületés rejtelmébe”, amelyre ilyen lacikonyhai jegyekkel és szoborral lényegítésükkel annak az újjáteremtésnek a csodája történt meg nála és nálunk, „amire így és ilyen formában nincs példa az akkori egész Európában.” Ilyen egyszerű volt és ilyen szellemi mozdulatokkal varázsolta föl a Vatikáni, vagy a Capitóliumi múzeum remekait is.

Mintha csak a tizenhét év előtti pécsi órákat folytatta volna a helyszínen. Maga is jókat derült, vagy el-elkomorodott tömören elméleti vagy íróian képszerű fogalmazásain. Mert Fülep Lajos művészettörténész, filozófus és kitűnő író volt egyszemélyben. Az élet művészi meg- és átélésének és magyarázásának példamutató bölcs embere. Egy provincián élő mediterrán erős ember típusa, aki tudta, hogy akár csak régen, most is ennek a provinciái életformának a lényege a termelés és a teremtetés a Szellem-Rómájának. Egyben pedig a következetes és állandó harc is a szellem ellenségeivel, a barbárság hordáival szemben.

Ahogy végig tudott menni a Fórumon, öröm volt vele. Ahogy földídezte a kövekre az életet . . . Ahogy kiegészítette a tört oszlopokat és az oszlopokból Saturnus, vagy tégláiéből, iszonyú adatgazdagsággal, Maxentius bazilikáját idézte, az egyik világ pusztulásának és születésének egyszerre volt tudósi és írói alkotása. És szeme mindig megakadt a Traianus fórum és a Capitólium közé épített II. Viktor Emmanuel, illetve a „Haza oltára” olasz márvány giccsén . . . És nem talált rá szavakat! A latin szellemesség ma már maga is „óriás fehér márvány írógépnék” titulálja ezt az egész „műalkotást”. A billentyűlap közepén álló királyi lovasszoborról csak annyit mondott, de ezt is Marcus Aurélius lovasszobra alatt: – E kettő között aztán igazán láthatják, hová is jutott a szellem és az ízlés kétezer év alatt . . . És meddig züllik még? . . . Erre válaszoljanak . . . – nézett körül a latin tájban, miközben letelepedett egy kis séta után a Palatinus egyik fája alá. Hogy tudta élvezni és átérezni e világot és szellemet. Okos életszeretetet sugárzó reneszánsz lélek volt.

– Reneszánsz? – Erről jut eszembe az itáliai utolsó napjaink egyike. – Egy véletlen? – Igen, de ismét kérdelem, vannak-e értelmetlen véletlenek az életben? – Ha erre gondolok, nemmel kell válaszolnom, mert ez a velencei meglepő találkozás ugyancsak elgondolkoztató . . . És sok mindenről, ami ugyancsak villanásszerű, vagy csak percek felölélő, de tanulságával egy életre szól. 1948. áprilisában hazafelé, Velencében volt néhány óram. Búcsúzóul Verrocchio Colleoni lovasszobrához siettem . . . És Fülep Lajos állt ott . . . Úgy tudtam, pár napja hazautazott és most a kezét nyújtja. – Jó helyen találkozunk . . . – Én legalábbis igen, mert nemcsak a reneszánsz egyik nagy műve állt fölöttem, de előttem állt az is, aki a magyarok közül e reneszánsznak egyik legértőbb magyarázója volt. És ez így, e kettő az általam illetően hitt és létező csodák kézzelfogható ténye volt . . . Folytatni az órást megforgatni a dolyfős ló lába alatt, azt a Pécsről ismert antik talajt, amelyből Verrocchio műve született. És kérdőn oda is intett egy fejlődítással a lónál is gögősebb zsoldosvezérre. – Bizony ez más – kerülgettem a szobrot és a kérdést . . . – Ez nem Mar-

cus Aurélius... Nem ám... És így, egymás mellett még szebb mind a kettő – ... idézte a római capitóliumi sétát. És valahogy úgy hozta össze a művészettörténeti lényegest a két stílus között, hogy amíg beszélt, mintha e pillanattól már a meg-elevenedett császár és zsoldos vitája folyt volna tovább az életről, a természetről és a stílusról... – Két életstílus!... A császár görög–római mozdulatával a közösség-nek osztó nyugodt arc bölcs vonásaival beszélt az antik kor élet és vallás és művészet egységéről... Vele szemben a másik, a zsoldos, már félvállról, egyénisége páncélgöggéből válaszolt az ő új egyéniségét, a reneszánsz igazát és az ő kiszámított céljait hirdetve. És Fülep Lajos is közbeszólt, valahogyan így: – De ez a ló és lovasa ugyancsak jól ismeri a klasszikus forrásokat és megjárták azokat a harmonikus me-zőket is. Vízükből ivott Verrocchio és így ez a gögös lovas zsoldos is... – Vélet-len? ... – És már, hogy a felső fokát is megemlítsem e véletlennek, ime, két nap-pal egy kis triesti–ljubljanai kerülő után ugyanabba a kupéba szálltam, amelyikben ő utazott haza. Kellemes út volt Fonyódig, ahonnan Kaposvárra ágazik a kis szárny-vonal és ahonnan a hajó indult Egry Józsefhez, szembe, át Badacsonyra.

Abban az időben az év jó részét Fonyódon töltöttem. Előbb a balatoni gyorsal látogatott el hozzánk, de 1949–50-ben már az akadémia gépkocsijával jött. És min-dig egész napra és még ebéd után sem pihent le. A délelőtt egy részét azzal töltöt-tük, hogy kéziratot, vagy az általa kiválasztott verseimről és terveimről beszélget-tünk. Aztán, hogy jobb legyen az ebéd a Sípóshegy tölgyei alól nyíló látványban, a Balatonról beszélgettünk. A vízről, a színekről, a levegőről, mert a legnagyobb műnek a természetet tartotta. Ezek a beszélgetések már átmenetek voltak a költészet és képzőművészet között. Annál is inkább, mert a délutánt Egry Józseffel beszélgettük meg. A vitorlással való átkelés gondolatát elvetette. Biztos vagyok, nem a kedvező jól szél miatt, de azért, hogy nyugodtabban szemlélődjék. Jó volt olyannal szót vál-tani, aki ismerte a víz természetét. Ezt éreztem, amikor olyan jelenségekre hívta fel figyelmemet, amelyeket már nemcsak mint éjjel-nappali horgászásaim megfigyeléseit tartottam számon, hanem már mint Egry műalkotásokat is. Szóval az ég-föld és a víz-napfény között megszületett második, harmadik jelenségről, vagy hogy úgy mond-jam, új valóságokról beszélgettünk. A vízmenti apró délibábokon megjelent világot szó-logattuk, amelyik megsokszorozva libegő világnak Egry volt a mestere. Akit, ahogy Fülep Lajos fogalmazta, épp úgy a „felfedezése miatt” nem értettek meg, mint koráb-ban a „fényfestés” fölfedezésével Manet-t.

– Mit állapítottunk meg? – Csak annyit, hogy nem volt barbárabb Pannonia polgársága sem, mint Galliáé... Tehát, hogy nem kell különösebben szegyenkez-nünk... És azt, hogy Egry sorsa is az, mint korábban Szinyei Mersée, Ferenczyé, vagy Rippl-Rónaié volt, akinek kaposvári kiállításán még azt is megtették, hogy Piatsek bácsiját kivették a keretből és ott a kiállításon ezt írták címül a semmit keretező keretre: „Piatsek bácsi kiment.” Nem a mezei stílusú barátság megnyilvánulása volt ez, hanem elutasító esztétikai hozzáállás. Annyit jelentett, hogy a sem-mivel, azaz a nullával azonosították a művét, akár a kaposvári Galimberti Sán-dorét is.

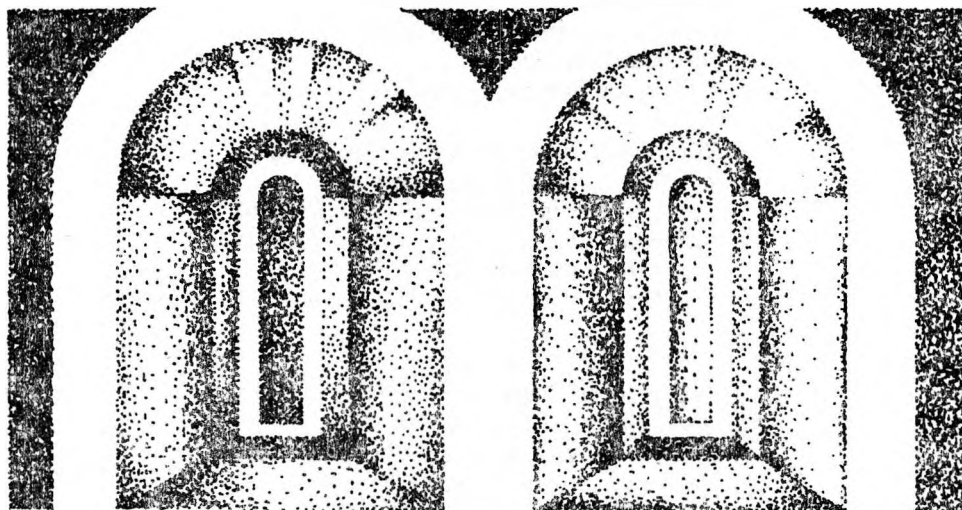
Egry mappájában és állványán akkor már két évtizede csak nagy alkotások sorakoztak. Fülep Lajossal csak ilyeneket néztünk azon a délutánon is. Hogy Der-kovits mellett őt tartja a legnagyobbaknak, már többször hallottam tőle. Most, ott a kis emeleti, badacsonyi műteremben is ez tükrözött Fülep Lajos tekintetében. Egry napfényénél is világosabban a ki nem mondott szavakban is. Mert Egry és Fülep is tartózkodóan hallgatag volt. Egymásra és a művekre néztek csak, és kölcsönösen szegélytéltek volna egymás előtt azt az ide nem való dicsérő szót. Csak egy-egy szak-mai villanás hullott a délutáni fényben. Átlényegült mint Rómában, vagy Párizsban. Utalásaiból és megjegyzéseiből is kitűnt, itt most a jólismert anyagon túlíról van szó. Arról a képen túlíról, amely ugyan maga az élet, de itt megragadva már maga a művészet. Olyanokra emlékszem még, hogy sokat beszélgettünk a bazalttról és a víz-ről... Egry különösen... Amely kettő, ime mint két biztos fókusz itt egy életmű világát íveli fölénk és körénk. – Mint az ellipszis? – Igen, mert itt föl is, le is, így hajlik ez a balatoni horizont. És ez az egyik lényege. A víz fölött is és a bazalt

alatt is ez a szerkesztés... Aki ismerte, csak az ragadhatta meg így a természetet és az anyag és a szó mögötti élet lelkét. Valahogy ilyen lélekként jelent meg e beszélgetésben is a fény. Aztán a hegy, a művész, a halász és a pásztor. A fény e műveken újjáteremtve az ősit, az „evangéliumian” egyetemest, de egyszerre ugyanakkor a balatoniakat is idézve. – Ahogy Izsónál történt! – És ezért nem értik oly sokan... Vagy nem akarják érteni – szögezte le.

Az udvari, szőlő-csipegető beszélgetésben a szükséztudásból valami olyan derült ki előttem, hogy mindkettőjük valami olyan megfogalmazást kerülget, amely a magyar piktúra egy új és igen nagy fejezetének még ki nem mondott lényegét rejtegeti. Fülep szavai legalább is ide tartottak, amikor visszafelé a hajón tovább folytattuk azt, amelynek elemzése Egryről, Derkovits után, azt hiszem Fülep Lajos egyik szívbéli terve volt.

Nem idézhetem szavait, mert magnetofon nem vagyok, mint ahogyan sokan akarják ezt agyuk emlékezőtehetségéről elhitetni. És „pontosan” idéznek és bőven. De annyira jó az én emlékezetem is, hogy a hajón Egry művét Ferenczy, Csontváry, Rippl-Rónai és Derkovits mellett idézte. A képeket, a nappal telített új létezésű természetről...

Kár, hogy mindjárt nem írtam le ezt a délutánt. És azt sem, ahogy egyszer operációjának történetét, azaz már e földről is égbe kopogtatásának és járás-kelésének históriáját elmesélte. Úgy szólt valahogy, mint egy népi igaz-mesét mondó szövege. Tele recsegő humorral. De azért úgy is, mint aki szakmabeli a lélek és a hit és az Egész céljának útjain is.

Félúton

(Fülep Lajos professzor emlékének)

*A tér és idő messzi kanyarulatánál
Szokratész lépked görbe bottal
télen-nyáron saruban
ifjú tudnivágyók karéjában,
kik áhitattal ostromolják
a Széher-út hetenkint változó egét.*

*Hermész, a hírnök, újra szervez,
s ha van még világcsoda, itt most létrejön.
A bagolyszemű Pallasz hogyha értené
a mellének dőlt szigorúságot,
számúzná szívesen megint,
de csak szemét mereszti,
s fészkére száll az Akadémián.*

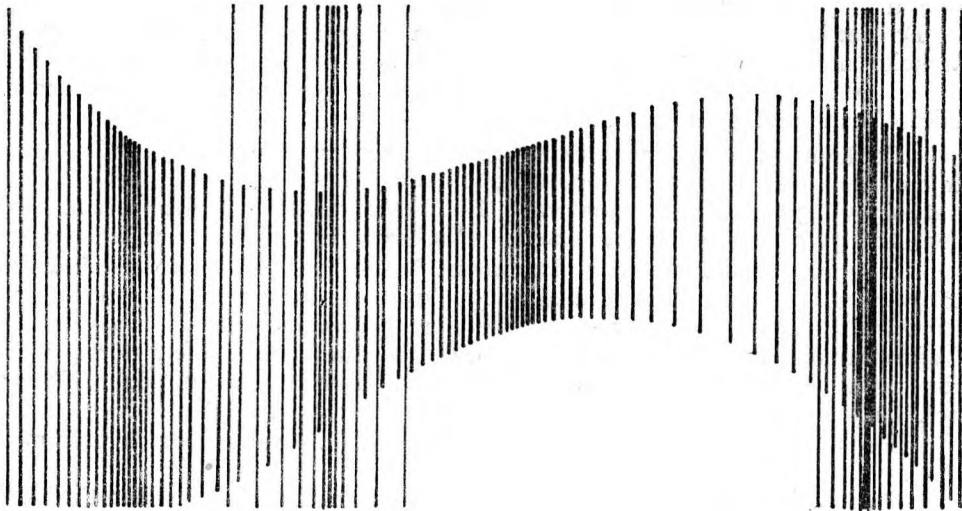
*A gyéren pislogó villanytűzér
a hegyoldal villái közt kétfelől
nem a tudomány kíváncsiságát,
csak az aprópénzü technika
bohóckodását jelzi
a szellem ívlámpái mellett.*

*Rég letűnt világok boltív-rendszere,
vergődő, szennyezett korunk,
s az összes várható emberi fejlemény
embriója, makacs képlete és metafizikája
sápadtan hever az esték műtőasztalán
a tudás bonckésének fókuszában;*

*és ő, ki minderről tehet,
meg-megáll, hogy botja végén
egy kénköszagú gömbvillámot
teszes idézetek közé csípve felmutasson.
Homérosz, Goethe, Kant, Lenin
s az emberiség minden nagyjai
égő koponyával állnak katedrálisában,
ahol a szájából kiröppenő
szavaknak szárnya és gerince van.*

*Valahol félúton
Periklész és a bolygóközi demokrácia között,
mennyire kellene értenünk
az önmagához mért szigort, a Professzor
antik léptékű modern hitét!*

*A keserű igazságok prófétáját,
ki már nem űz velünk varázslatot,
de intő ujjal megmutatja,
a táguló szemű tanítvány mire vélje önmagát,
s eligazodni merre térjen
kizökken a naprendszerünkben.*

KÉT NÉP HŰ FIA

- Lírai emlékezés Pável Ágostonra -

A pusztai iskolában, ahol fiúk, lányok az elsősöktől a hatodikosokig egy teremben szorongtunk, kiválóság voltam. A csupa béresgyerek között úgy is már mint az apám (a főgépész úr) fia, de főleg, mint a nagyapám (a juhász-számadó, majd pusztá-gazda) unokája. Nem vette le rólam a fényt a simontornyai katolikus iskola egy éve sem. Ha szorongva is, de ezzel a koronával érkeztem életem első világvárosába, Dombóvárra. Ott akkor nyílt gimnázium. Még annak folyosóján – a fokozott szorongás ellenére is – kihúzott termettel raktam első lépéseimet. Már otthon, a szülői házban tudtam, hogy azt a gimnáziumot oda a város legfőbb adminisztrátora harcolta ki, az a nagybátyám, akinek neve is az volt, ami az enyém, azaz én kaptam az ő keresztnévét, nem minden távolibb cél nélkül, lévén ő gyermektelen.

Nos, félévkor majdnem megbuktam. A magyar tanári világ nem volt gerinc híján; a dombóváriak nem voltak befolyásolhatók; de esetemben kellőképp belátók sem. Nem keresték elképesztő fölkészületlenségem okát. A *gy*, *ty* helyett újra s újra írtam *gj*, *tj*-t – a jövődő pusztai bakák levelei elmondják, így is az elmondhatót; elakadtam az egyszeregyben, a szorzásban, a majdani ökrészeknek kevés teendőjükhöz kell a magasabb számvetés. – De legfőbb hátrányom, nem ismertem a munkafegyelmet, az otthoni leckekecskítést, – illet a pusztai tanító – ugyancsak jövőbe látva – nem adott, hisz úgylis hiába adott volna: azokat a gyerekeket a közös cselédlakásokban munka és csetepaté várta.

De legnyomósabb fogyatékom – még majd egy évtizedig – hogy fejem nem járt az elvont fogalmakra. Annyira a tárgyyszerűség, a tapintatóság világa alakította tudatomat. Elhűlve olvastam félévkor a sok elégségestől gyászfekete bizonyítványt: trónfosztó irat volt, száműző végzés.

Összeroppantam abban a dombóvári januárban. Egyszeriben mindenestől rámszakadt, amiből eladdig csak egy-egy téglá hullt rám: a nem városias ruhaviselet, a tájszólás, anyám távolléte, megsúlyosbitva azzal, hogy anyám (református) családját az itteni (katolikus) família fölülről lefelé nézte; aztán főképp a neveletlenségem, azaz pallérozatlanságom: a mozi népes előcsarnokába belépve ismeretleneknek sorra kalapemelve köszöntem.

Ha valaki okos szóval, mosolyogva mellém ül, tíz évi gyötrelemtől ment meg.

Ha még tudtam is a leckéket – az eddigieknél is kevesebbet törődtem velük –, feleltetéskor épp csak odalöktem egy-egy szót, majdnem csak vakantgatva.

Így voltam a tantestület tán legfiatalabb tagjával, Pável tanár úrral is. Hozzánk csak helyettesíteni járt, de elég gyakran. Az udvarban a tízperces szünetben csaknem mindig ő volt a felügyelő.

Aradtunk ki már az iskolából, mikor egyszer külön is megszólított.

Megkérdezte, ott lakom-e, ahol laktam; a Bezerédi-utcában.

– Tarts tovább Perekac felé, a második utcában, hozzám. Mondd meg a feleségemnek, hogy csak később megyek haza.

S mivel hallgattam, sőt bólintást sem tettem:

– Megértetted?

– Tessék leírni.

– Miért?

Ezek között is volt hallgatási szünet.

– Elfeledem.

Leírta egy kitépett irkalapra, kezembe adta, semmi különöset nem látva viselkedésemben.

Nagyon jól tudtam, hol lakik. Nem parasztház volt; afféle iparos-porta, L-alakú, udvar felé a konyha, üveges ajtóval.

Láttam, mozog valaki benne, ezért nem mentem föl még kopogni sem a két-háromsor téglalépcsőn.

A pusztán az volt az illendőség, hogy az alacsonyabbrendűek, még a hírhozók is, addig állongtak a parancsadó helyek előtt, míg nem szólították őket. Ilyen katonás tiszteletadás illette meg az uradalom tisztjeit; de még a főgépész urat is.

De nem sokáig kellett várnom. Az üveg mögött frissen forgó árnyék egyszerre csak az ajtóra tapadt, s már nyitotta is.

A cselédlány. Olyan fiatalos szőke volt s kipirult. És olyan vékony és nyulánk a szorosra kötött melles kötényében. Bár kis orrán olyan vastag szemüveg, amelyet csak nagyítókban látni.

De ahogy átvette, ő olvasta is el nyomban az összehajtogatott irkalapot.

– No, gyere be, te szótlán, mondta vidáman.

Elpirultam, mert emlékeztem – hisz persze elolvastam – annak a néhány sor ceruzafirkantásnak a kezdő soraira: Azt üzenem ezzel a szótlán fiúval...

A konyha a boldogságot ragyogtatta. A fiatal-friss újasszonyok remeklését, ahogy a tennivalójukra berendezkednek, már komolyan, de egyre játékosan. Csipkésre volt vágva még a konyhaszékekre terített viaszosvászon is. Ami fém ragyoghatott, az mind égitestként izzott a falon.

– Megeszed a meleg pitét? Persze, hogy megeszed. És magad szóród rá a cukrot. Tessék!

Még kistányért is adott a sütemény alá.

Nem beszéltem, de azért a tepsiben hamarján fölszeletelt süteménynek két darabját engedelmesen megettem.

– És most miért sírsz?

Legfeljebb pislogtam s orrom húztam, de sírni nem sírtam, annál keményebb jellem voltam. Ezt közöltem is egy határozott fejrázással.

– Kapsz még egy darabot.

– Nem kérek többet, – és fölálltam.

– Adok még egyet, az útra.

– Köszönöm, jóllaktam.

– Jól nem lakhattál, mert még hónod alatt a könyveid, de nem akarom elrontani az ebédhez az étvágyadat.

Sietnem kellett, mert hiába nyúltam a zsebkendőért, nem találtam a rendes helyén, a többi zsebemet meg röstelltem itt végigkutatni.

Telt jellememből arra is, hogy noha Pável tanár úr iránt érzelmeim ki-

vételezen fölengedtek, ezt vele sem közöltem, egy megenyhülő mosoly erejéig sem.

Nem akkor sem, midőn jó húsz év múlva a véletlen ismét egymáshoz sodort bennünket.

A szombathelyi múzemnak és egyben a város szellemi életének magánbuzgalmú irányítója irodalmi föllépésre invitálta a Nyugat munkatársát. Gondolom, nem sejtette, ki elé ment is ki Bárdosi Németh Jánossal az állomásra, hogy a leszálló utasok közt találomra fedezze föl a költőt.

Ömaga is írt verset, beküldött egy borítéknyit a Nyugathoz is; ezek révén cserélődött köztünk néhány levél. Meg hogy valahonnan fülébe jutott, hogy első feleségem ereiben – apja révén – vend vér folyik.

Akkori versei jobbadán tartalmukkal, humanista fűtöttségükkel voltak költőiek. De írójuk, ugyancsak humanista, népeket testvériesítő lelkeségből költői fordításokat is tervezett. Még pedig szlovénból, azaz vendből.

A szláv törzsek közül, melyekkel a honfoglaló magyarok kapcsolatba kerültek, a legnyugatibb, így legelőrehaladottabb az olasz, osztrák műveltségi körben élő vend volt. Hajoltam arra a teóriára, hogy szláv eredetű szavainkat s velük állami, vallási intézményeinket eleink tőlük sajátították el. Ez irántuk engem valamiféle – megmosolyogható, de mégsem kinevethető – csaknem személyes hálára készítetett. Volt vajon része ebben annak is, hogy első feleségem apja, az embernek, matematikusnak egyaránt kitűnő Juvancz Iréneusz, akinek tudói pályáját az törte ketté, hogy 1919-ben felelős közpedagógiai állást vállalt, oly közvetlenül volt vend származás, hogy monarchiabeli katonatiszt családja egyenest Ljubjanából került Pestre? Nem, vele erről sose beszéltünk. Jellegzetes szláv szőkeségén és szép arcvonásain kívül semmit nem hozott át ősei földjéről.

Annál többet beszéltem erről Pável Ágostonnal. De persze aztán s főképp a mai vend népről. Válaszul arra, amit ő elmondott a mai szlovén szellemi és irodalmi életéről, parasztságról. Hogy Mátyásnak, az igazságosnak emléket a szlovén nép tán még legendásabban őrzi, mint a magyar.

Ennek viszont lehetett már része abban, hogy tartózkodásom minden irodalmi részletének lezajlása után ugyancsak megültem az ő családi asztalánál.

Ekkor láttam újra az én figyelmes-kedves pite-kínálómat.

De ahogy férjének nem, neki sem említettem meg azt a hajdani küldetésemet s fogadtatásomat; hogy mit is kaptam én a frissen-sült pitéken kívül az ő jóillatú konyhájában. De miért is voltam még akkor is, még erről is szótlan?

Mert emlékeink olyasféleképp függnek bennünk, ágon szinte, mint a gyümölcsök a fán. Idő kell és nap nekik is, hogy megérjenek, megnehezüljenek s lehulljanak tudatunkba. Így válnak még a keserűek is édessé. Vannak persze konok-kemény emlékek is, nehezen cukrosodók. Amelyeknek megérésére egy-egy embernyi tudat hiába is vár. De az emlékek dolga, a legkeservesebbeké is, hogy emberiesedjenek, élvezhetővé váljanak. Élvezetessé, – hogy még többet mondjak.

Anélkül a szombathelyi kis családi ház esti szobája nélkül az én egykori rághatatlanul zöld emlékem tán sose kap napot.

Ültem hát elég szófukaran a már őszülgető házaspár asztalánál. De hallgatagon is ritka jó érzelmek derűjében. Szinte testemben éreztem s élveztem az egykori élmény hirtelen cukrosodását.

És csak most hullik le éretten, megéretten az a gyümölcs, most, amikor már nem tudom megosztani azokkal, – épp azokkal nem! – akiknek köszönhetem.

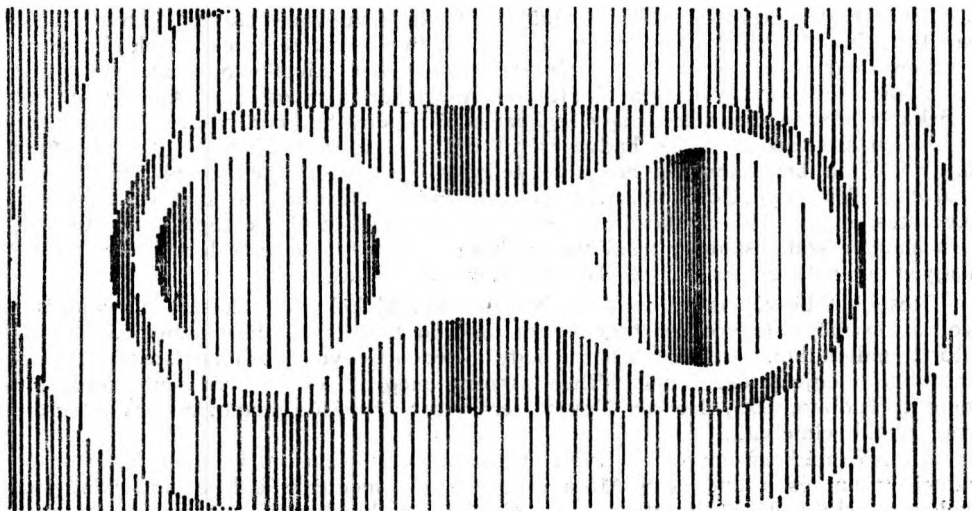
Most tetszik meg valójában Pável Agoston szép személyisége. Megkésve és – lám – mégis idejekorán. Milyen mintaképet tudnék belőle faragni. Most hogy már nemcsak dombóvári alakját őrzöm a fejemben, hanem a szombathelyit is, úgy, ahogy akkor viszontláttam s azután már sűrűbben viszontláthattam. A minden helyzetben és az élet minden szakaszában egyformán jól működő szellemi ember mintaképül tudnám fölmutatni. A vidéken élő irodalmárét, aki nem boldogtalan attól, hogy vidéken él. Hogy vidéken *kell* élnie. Akinek számára a méltánylás nélküli tevékenység nem „elkallódás”.

Dolgozott persze Pável Agostonban is a föltörekvés. „Költői ambíciói” voltak, nem kisebb alappal, mint aminővel a szellem központjában mások pódiumokra és stallumokra bejutnak. Kétségtelen, hogy kellő bejutása őt pályája emelkedésére is vitte volna. Teljesítménye fokozására. Tudásának, tehetségének szélesebbkörű hatására.

Országos jelentőségű lett volna, nagy nemzeti nyereség, ha oda emeltetik, ahova sorsával, származásával is rendeltetett; hogy a délszláv-magyar szellemi jó-viszony megelevenítését ő irányítsa, a szlovén-magyar nép testvériséget pedig mintegy személyében testesítse meg.

Méltán sajnálhatjuk ami elmaradt.

De tán még ettől is melegebb, emberibb lesz lénye azok tudatában, akik megismerhették, és az eljövendőkből megismerhetik.

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

II.

Másfél évtizede, hogy személyesen is megismerkedtem Ivo Andrić-tyal, a jugoszláv népek irodalmának nagy, boszniai származású írójával, akinek főműveit (Híd a Drinán, Travnik-i krónika, Vezírek és konzulok, Elátkozott udvar) addigra már magyarra fordítottam, közülük az elsőt 1947-ben, nem sokkal az eredeti megjelenése után. Mindig csendes, szűkszavú ember volt, akárcsak regényeinek, elbeszéléseinek legbőlcsebb alakjai, Jusuf, a nagyvezír, aki élete összegezéséről még saját jelszavát: „Hallgatásban a biztonság” is törölteti a zsepei hídról – hogy az alkotás maga beszéljen létrehozójáról. S bárhol találkoztam vele, a nagyvárossá felnövekvő háború utáni Belgrádban, avagy a tengerparti Montenegró Herceg Novijában, mindig Bosznia légkörét, a „jóságos és diadalmas” csendet éreztem körülötte, a csendet, az elröppenő idő megmaradó magvát, amely túléli a gyorsan hervadó „dicsőséget”: a regény történéseinek korában Napoleonét és a megírás esztendejében (1942) a még hatalmas csúcspontján tomboló Hitlerét. S a mű fordítója hadd szegezze le itt, a viszszaállás perceiben: annak ellenére, hogy olvasói és kritikusi az előbbi művet tartják nagyobbak, mégis a Travnik-i krónika az érettebb, a nagyobb, a távoli korokra visszahangzóbb, amelynek legfőbb igazsága és szépsége még mindig csak érlelődik az időben.

A halkszavú, kevésbeszédű férfi, az „áldott, boszniai csend” elmélyült híve és felismerője jelenlétében egyetlen egyszer lépett ki a hallgatagságból és lombosodott zúgó mesefává; 1964-ben, tehát három évvel a Nobel-díj és ezzel a világhír elnyerése után, amikor meghívására, feleségemmel és munkatársammal a dubrovnik-i ünnepi játékokról hajóztam át hozzá Herceg Noviba, ahol feleségével, Milicával (akit már hajlott korában vett feleségül) a Topla nevű városrészben épített villájában tartózkodott. Ebéd után Milica asszony indítványára felkerekedtünk, hogy négyesben bejárjuk a várost és a történelmi emlékekben bővelkedő várat. Nyilván ez a családias jellegű, hosszú séta oldotta fel Andrićban a megszokott szűkszavúságot, s járkálás közben elmesélte, hogy legközelebbi regényét Omér pasáról, a múlt század szerb származású török hadvezéréről írja, aki a szultánhoz hű janicsárként a hajdani török birodalomban nem egy felkelést fojtott el, így Boszniában, Montenegróban, Szíriában, Görögországban, és a krimi hadjáratban is részt vett. Arról is nevezetes, hogy 1840–50 között az egykori Havasalföld török főparancsnoka volt, és a magyar szabadságharc tragikus elbukása után ő fegyverezte le az odamenekült magyar honvédeket. És persze, Herceg Noviban is járt.

Később többször is találkoztam Ivo Andrić-tyal belgrádi lakásán, de valahányszor a készülő regényre tereltem a szót, mindig került a választ, én pedig tapintatosan hallgattam. Csak azt tudom, hogy a regény egyes részletei jugoszláv folyóiratokban megjelentek. Aztán Milica asszony meghalt és én már nem kérdeztem semmit. Tudtam, hogy Herceg Noviba sem ment többé és magányos hallgatagsága még inkább elmélyült.

Utolsó találkozásom vele a múlt év nyarán volt, kevéssel az után, hogy az újvidéki Forum és a budapesti Móra Ferenc kiadó megbízásából jártam nála, hogy azokat az elbeszéléseit gyűjtsem egy kötetbe, amelyekben a gyermekek világáról van szó. Nehéz feladat előtt álltam, mert ezekről az elbeszélésekről nem volt könnyű meghatározni, vajon hány éves kortól hány éves korig olvashatják őket a gyerekek. Andrić felfogása szerint azonban nincsenek gyerekek, legfeljebb „kicsiny emberek”

vannak, akiket csak mi hívunk gyerekeknek, voltaképpen azonban ők is teljes értékű emberek. „Gyerekek” című novellájának legfőbb emberi mondanivalója az, hogy már a gyermeki világ is kiközösíti azt, aki az erőszak és a gazság elkövetésében nem akar részt venni és futni hagyja az ártatlanul üldözöttet. Tehát azt a legmélyebb humánusmot hirdeti meg, melyet korszakunk is megtagadott, de ami ellen igazi írónak mindig tiltakoznia kell. És kezembe nyomta azt a kötetét, amely „Gyerekek” címen összegyűjtötte ezeket a novellákat, gyerekek és felnőtt gyerekek számára.

Ez, a szinte testamentumszerű találkozás előzte meg tehát a már említettet, amikor egy másik, még nehezebb feladattal jártam belgrádi lakásán. A Magyar Televízió szerkesztője, Borus Rózsa kért fel, menjek el velük Ivo Andrić lakására, s vegyem rá arra, hogy a Hid a Drinán ötödik magyar kiadásával kapcsolatosan, amely több mint százezer példányban jelent meg magyarul, adjon nyilatkozatot magyar olvasói és egyben a Magyar Televízió nézői és hallgatói számára. Figyelmeztettem a „stábot”: ahogy én Ivo Andrićot ismerem, „nem fog kötélnék állni”, mert nem szereti a nyilvánosságot, még kevésbé a kamerát. De Borus Rózsában több volt a derűlátás, mint bennem és a végén neki lett igaza. Persze, csak félig. Amikor Borus Rózsával előadtuk kérésünket, Andrić elkomorodott és kijelentette: neki elvei vannak és nem hajlandó kamera előtt nyilatkozni. Kínos csend állt be, cseppett sem hasonlatos az „áldott boszniai csendhez”. De akkor Andrić felemelte tekintetét és a szerkesztőre nézett, akinek a homloka ebben a pillanatban tökéletesen tükrözte a nevét: borús volt, sőt ennél is több – szomorú. És Andrićban egyszerre „egyet kért” a humánus és a lovag. Elmosolyodott és azt mondta: „No jó, játszunk meg némafilmen a jelenetet: önök dedikációt kérnek a könyvemre és én megadom, de csak képet legyen, hang nem. Maga pedig – fordult felém –, egy átkötő szöveggel mondja el azt, amit eljárszunk, így legalább fordítania sem kell, és a nézők is megértik, miről van szó.”

És eljátszottuk a jelenetet, fél évszázad előtti néma filmhez hasonlóan. A Magyar Televízió pedig ezt a néma beszélgetést – jóval később ugyan – az idei év január 23-án sugározta „Jugoszláviában jártunk” című sorozatában.

Még december közepe táján Mišo Čorović, a Tanjug (Jugoszláv Távirati Iroda) budapesti szerkesztője felhívott telefonon és azt a szomorú hírt közölte velem, hogy Belgrádból értesítették: Ivo Andrićot válságos állapotban szállították egyik belgrádi klinikára – készülünk fel a legroszabbra, mert a nagy író életben maradására kevés a remény. A Belgrádi Televízió, mivel tudott a Magyar Televízió belgrádi látogatásáról, kérte: ha van felvétel erről az „interjúról”, küldjünk neki egy filmkockát. Andrić szívós szervezete azonban, – s nem kevésbé orvosainak önfeláldozó küzdelme – akkor elhárította a katasztrófát, s a nagybeteg állapota javult, de az agy vérellátása még mindig nem volt elegendő. Február tizedikén Meša Selimović (akit a magyar olvasóközönség „A dervis és a halál”, valamint „Az erőd és foglya” című regényeiből ismer) meghívott Zágrábba: vegyek részt egy „kerekasztal” beszélgetésen, ahol fordításaimról is szó esik. Selimovićot és Andrićot, a két nagy boszniai regényírót őszinte és igaz barátság fűzte egymáshoz; amikor Andrić nyolcvanadik születésnapját ünnepelték, alkotó munkásságáról Selimović tartott előadást. Zágrábi találkozásunkon, természetesen, szóba került Ivo Andrić súlyos betegsége, s akkor Selimović elmondotta újabb drámai (s egyben utolsó találkozását) Andrić-tyal, február elején. Az orvosok megengedték a találkozást, amely a belgrádi katonai klinikán folyt le. „Andrić ekkor már a szemét sem nyitotta fel – mondotta Selimović –, a hangomról ismert meg, arcán szinte földöntúli nyugalom honolt, az a derűs nyugalom, amely arcát máskor is jellemezte. Azt mondta, jobban érzi magát és bízik felépülésében”.

S ami ezután következett, az valóban filmszerű gyorsasággal pergett le.

Március 13-án kora délelőtt megcsörrent íróasztalomon a telefon, a Belgrádi Televízió jelentkezett. Ljubo Ršumović szerkesztő közölte a szomorú hírt, hogy az elmúlt éjjel Ivo Andrić meghalt és arra kér, hogy mint Andrić műveinek magyar fordítója, vegyek részt azon a beszélgetésen, amelyet a belgrádi tévé este kilenc órakor kiváló szerb-horvát írók és kritikusok bevonásával Ivo Andrić emlékére ren-

dez. Arra a megjegyzésemre, hogy a déli gyorsot már nem érem el, közölték, hogy kocsit küldenek értem. Azt válaszoltam, nem hiszem, hogy ilyen gyorsan útrakészen állhatok-e, de megpróbálom. Néhány perc múlva már Garai Gáborral, az Írószövetség helyettes főtitkárával beszéltem. Azt mondta, ha van útlevelem és „ablak” is benne, induljak, ők a továbbiakat elintézik, sőt ha a temetésen is ott leszek, a Magyar Írószövetség nevében helyezzek el koszorút és fejezzem ki részvéteimet a Jugoszláv Írószövetségnek.

Este kilenc óra előtt tíz perccel már ott álltam a belgrádi televízió egyik szerkesztőségi szobájában, s közölték velem, a stúdióban már folyik az írók első csoportjával a beszélgetés, amelyet egyes adásban sugároznak. Hogy milyen kérdéseket kapok, nem tudhatják, mert a beszélgetést Ršumović vezeti; a kérdéseket majd megtudom, ha sorra kerülök. A harmadik csoportban két érettségis gimnazista lánnyal voltam együtt és a vezető nemcsak nekem, hanem a nézőknek is elmondta, mért is kaptam a meghívást: 1947-ben a *Híd a Drinán* című regényt én fordítottam először idegen nyelvre, vagyis magyarra és egy nagy müncheni cég ennek alapján kérte a szerzőtől a fordítás jogát; ezzel elindult a regény hódító hadjárata a világban, s ma már minden világnyelven ismerik. Az első kérdés az volt, hogyan birkóztam meg a szerb-horvát nyelv boszniai tájszólásának problémáival, majd Ivo Andrić-tyal való találkozásaimról volt szó. Ršumovićnak arra a kérdésére, szívesen olvassák-e nálunk Andrić műveit, kézenfekvő volt a válasz: a *Híd a Drinán* eddig öt kiadásban jelent meg magyarul (ebből egy Romániában), az ötödik pedig tavaly 130 000 példányban. De az „Elátkozott udvar” is harmincezer példányban jelent meg, s ezenkívül válogatott művei négykötetes sorozatban. Az utolsó kérdés adott alkalmat arra, hogy reményemet fejezzem ki: az a nagy regény, amelyen több mint egy évtizede dolgoztam, s amely – akár torzóban, akár befejezetten, de biztosan a hagyatékában fekszik – hamarosan szintén megjelenhetik a mi nyelvünkön. Ezzel a reménnyel búcsúztam a nagy halottól, az igaz embertől és jóbaráttól.

A belgrádi televíziós est befejezése után értesültem nagy meglepetéssel, hogy másnap délben a belgrádi Újtemetőben már meg is tartják a temetést. Azt hittem, ilyen rövid idő alatt aligha lesznek sokan az elhamvasztás előtti búcsúztatáson, mikor azonban déli egy óra előtt a ravatalozó nagytermének kapujából visszatekin tettem, újabb meglepetés ért. A temető menetelesen emelkedik, s odakünn, annak ellenére, hogy tomboló szélvihar, a hirhedt „Košava” dühöngött, olyan volt a temető, mint egy hatalmas amfiteátrum, amely emberek ezreitől feketélik. Ivo Andrić olvasói, tisztelői álltak ott a szélviharban, rendületlenül és mozdulatlanul, s hadd mondjam meg azt is: csaknem csupa fiatal arc. Mert az idősebbek a vihar elől bezsúfolódtak a ravatalozó nagytermébe, ahol a koporsó mellett ötpercenként váltották egymást az ország vezető férfiai, írói, tudósai, akik közül most csak Dzsemal Bijedić miniszterelnököt említem meg. A tömeg csak akkor kezdett oszladozni, amikor odabenn a búcsúbeszéd elhangzott, s egy tompa kattanással a koporsó süllyedni kezdett és pillanatok alatt eltűnt a mélyben, hogy utána a hamvasztóba kerüljön.

Aztán a Jugoszláv Írószövetség, illetve a Szerbiai Írók Egyesületének székházába mentünk, ahol beirtuk a kitett könyvbe a búcsúszót. Az, aki előttem írta be a megemlékezés szavait, Njegoš híres verssorát idézte a „Hegyek koszorújából”: „Blago tome, ko do vijek živi”... (Boldog, kinek híre él örökké), így aztán kézenfekvő volt a folytatást a Magyar Írók Szövetsége és a magam nevében is odairni: „Imao se rašta i roditi...” magyarul: „Volt is oka rá, hogy megszülessen”...

*

Az öreg, bár nem műanyagból készült magyar „műfordító”, aki csaknem teljes félévészada űzi állhatatosan ezt a szakmából immár hivatássá mélyült szenvedélyt, nem kis meghatottsággal, sőt talán megrendültséggel veszi kezébe a Szerb-horvát-magyar nagyszótár harmadik kötetét, amely ifjúkori álmai beteljesülését is jelenti. Mert valamikor régen, amikor legalább olyan áhitattal fordította magyarra az első

szerb-horvát irodalmi műveket, verseket, mint amilyenel, mondjuk Székács József fordította 1836-ban megjelent kötetében a szerb népdalokat (eredetiből) magyarra, vagy utána jó néhány évtizeddel Zmaj Jovan Jovanović, kora egyik legjelesebb szerb költője Arany János Toldiját, Petőfi János vitézét, vagy Madách: Az ember tragédiáját, neki, tehát az utódoknak bizony még a jó öreg Veselin Djisalović szerb-magyar szótárát kellett forgatnia.

Djisalović volt az első, aki egy jó szótár szükségességét felismerte, de a két háború közti időszak nem sokban segítette elő ezt az úttörő vállalkozást, hiszen azoknak, akik a közeledést kezdeményezték, a gyűlölet és a fenyegető fasizmus korszakában még sokkal rosszabb volt a helyzetük, mint Székácséknak vagy Zmajéknak a múlt század álliberális korszakában. Fellelegzést és jobb reményt csak a fasizmus leverése hozhatott és az a remény, hogy elérkeztünk a szocializmus korszakának küszöbére, amely az egy égbolt alatt egymás mellett, sőt összekeverten élő népek és nemzetek igazi békés együttélését is meghozhatja. Az ehhez vezető első lépés pedig csak egymás megismerése és megértése lehet, amit már úttörő elődeink is felismertek. Ezért mondhatta Szeli István, az újvidéki Hungarológiai Intézet igazgatója a most megjelent harmadik kötet ünnepélyes átadásakor, hogy az immár három nagy kvart kötetből álló, teljessé vált szerb-horvát-magyar nagyszótár tető alá hozása a lelkes elődök és úttörők százötven éves álmát valósítja meg. Hadd idézzem itt dr. Szeli István szavait: „Majdnem két évtizedes munkánkkal – bizvást állíthatjuk – másfél évszázados igényt elégítettünk ki, amikor ma jelképesen átnyújtjuk a szerb-horvát és a magyar nyelvet használók sok százezres tömegének nagyszótárunk harmadik, záró kötetét, amely mind ez ideig a legtöbb szót, kifejezést, szinonimát tartalmazza a szerb-horvát-magyar szótárak közül.”

Természetesen ennek a jó hírt bejelentő cikknek nem lehet feladata, hogy a csaknem százhuszezer adatot tartalmazó és a legmodernebb szerkesztési elvek figyelembevételével elkészült műnek szakszerű méltatására is vállalkozzék; ezt majd elvégzik a teljes művet áttanulmányozó tudományos szakemberek. A két első kötet azonban munkám gyakorlatában évek óta használok, nagy haszonnal, s ez tette lehetővé, hogy most már alig kell igénybe vennem az orosz vagy a német nyelvek segítségét. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a mű első kötete (A–M) 1968-ban, a második (N–R) 1971-ben jelent meg Újvidéken, a Hungarológiai Intézet szótárszerkesztősége munkájával, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet kiadásában, a szabadkai Minerva könyvkiadó nyomdájában. Főszerkesztője Kovács Kálmán, a szerkesztőgárdából pedig hadd emeljük ki a főszerkesztő mellett Kovács József és Görög Dávid, a lektorok közül pedig Borbély János, Kovács János és Ivanka Veselinov nevét.

Véleményem szerint irodalmi fordítók és szakfordítók munkásságában is a teljes Szerb-horvát-magyar nagyszótár elkészülése valóban fordulópontot jelent és új, a fejlődés további lehetőségeit nyitó korszakot. Most már nagy reménységgel várjuk a mű ikertestvérét: a Magyar-szerb-horvát nagyszótárt is.

*

Az újvidéki Szerb Matica (Matica Srpska) az idei év elején méltó ünnepség keretében emlékezett meg folyóiratának, a *Letopisnak* százötvenedik évfordulójáról. A XIX. század húszas éveinek szerb irodalmi és művelődési életében fontos esemény volt a *Serbskij Letopis* (Szerb Krónika) megjelenése 1825-ben Budán és egy évvel később a Szerb Matica megalapítása Pesten. A két esemény szoros összeköttetésben állt egymással. A *Letopis* életrehívója Djordje Magarašević (1793–1830) író és tanár volt, aki Dositej Obradović, a felvilágosodás nagy szerb írójának szellemében inkább népfelvilágosító munkát végzett, a szerb nyelvújítást megelőző, akkor még szlavjanoszerb nyelven. A *Letopis* kiadását már a következő évben a Matica vette át, adta és adja ki mindmáig. Az ötvenes években (1854–56) Jakov Ignjatović, a szerb irodalmi realizmus megteremtője szerkesztette, akinek művei ma már a magyar irodalomban is ismeretesek. Mikor a Szerb Matica 1864-ben Újvidékre költözött, attól kezdve a folyóirat is ott jelent meg. Hadd köszöntsük a 150. évfolyamba

lépő folyóiratot mi is Vitkovics Mihály, Székács József, Arany János, Ady Endre és mindazoknak a magyar költőknek és íróknak szellemében, akik legkiemelkedőbb pillérei annak a hídnak, amelynek építésén – a hidrombolók és a kis népeket egymásra uszítókkal szemben – írók és költők másfél évszázad alatt mindkét oldalon folyamatosan és következetesen dolgoztak.

A versei származású Jovan Sterija-Popović, a szerb realista drámairodalom megteremtője. Születésének százötvenedik és halálának századik évfordulóján, 1956-ban indították el Újvidéken az immár országos jellegűvé nőtt Sterija-játékokat, amelynek vezetősége már akkor azt tűzte ki céljául, hogy ezen a nagy és nemes versenyen a szövetségi köztársaság valamennyi nemzetének, sőt nemzetiségének művei is részt vehetnek, s ezzel valóban korszerűen a lenini nemzetiségi elveket mutatja érvényre, s az sem véletlen, hogy ez a kitűnő kezdeményezés a „szerb Athénnek” nevezett Duna menti városban, Újvidéken indult, ahol 1861 óta fennáll és folyamatosan működik a Szerb Népszínház és itt jelenik meg (az egyébként 1826-ban Pesten alapított) legrégebb szerb irodalmi folyóirat, a *Letopis* is, amely nemrég ünnepelte százötvenedik évfolyamba lépését, s ezzel talán egész Európa legrégebbi folyóirata.

A magyar krónikás, akinek április 16 és 28 között alkalma nyílt arra, hogy az elmúlt színházi évad legjobbnak talált jugoszláv műveit végignézhesse, nem csupán azt szögezi le itt meglepéssel, hogy 1969-ben a fent említett elv alkalmazásával a jugoszláviai magyar drámairodalom kiváló művelőjének, *Deák Ferencnek* „*Afonyák*” című drámáját is Sterija díjban részesítették, hanem a Sterija Játékok húszéves programját áttekinve – azt is, hogy a húsz év műsorán szereplő írók legjobb alkotásai magyarországi magyar színpadokon is bemutatásra kerültek (Budapesten, Pécsen, Debrecenben, Szegeden, Kecskeméten). Így hivatkozás nélkül elmondhatjuk, hogy nemzetközi viszonylatban mi, magyarországi írók is igyekszünk ezt az igazán szocialista szellemet – egymás megismerését és megszeretettését elősegíteni. Hadd használjam ki a kínálkozó alkalmat, hogy csak a legkiemelkedőbb műveket megemlítssem, amelyeket az elmúlt harminc évben Magyarországon tolmácsoltunk. Az első Sterija-játékon mutatták be Ranko *Marinković Glóriáját*, amelyet a Pécsi Nemzeti Színház nem sokkal a felszabadulás után játszott, a budapesti Nemzeti Színház pedig magyarul is bemutatta Marin *Držić*, 16. sz. dubrovnikai vígjátékíró *Dundo Maroje* c. művét, „*Mirko Božić Igazságtévőjét*” a Magyar Televízió adaptálta és sugározta, s ugyancsak Budapesten is bemutatásra került Miroslav *Krleža Agóniája*. (A szerző jelenlétében, s a főszerepet a most elhunyt Ajtay Andor játszotta.) Az Európa kiadásában könyvalakban megjelent Krleža talán legkorszerűbb alkotása, az *Aretheus*, valamint egyetlen forgatókönyve, az *Út a paradicsomba*, Marijan *Matković* *Az álmok vására* c. korszerű drámája; Branislav *Nušić* „*A gyászoló család*” c. drámáját pedig a debreceni Csokonai Színház mutatta be nagy sikerrel – hogy csak azokat a műveket említssem, amelyek a Sterija Játékok húsz esztendejében Újvidéken szerepeltek. S hadd említssem meg itt, hogy a Sterija Játékok névadójának, *Sterija Popovićnak* *A felluvalkodott tök* c. vígjátékát a szabadkai Magyar Népszínház mutatta be. Mindezt serkentésül említem itt meg, hogy a jó úton érdemes tovább haladni.

Az idei Sterija-játékokra Jugoszlávia színházai 27 eredeti drámai művel és négy adaptációval pályáztak, ezek közül Újvidékre nyolc versenydarab, illetve előadás jutott el, s köztük hét tartozott a legfrissebb drámaterméshez, egy pedig, Marin *Držić* dubrovnikai drámaíró Skup (Fösvény) c. 16.-ik század beli műve volt, amelyet a zágrábi Gavella Színház mutatott be. A másik, immár mai vígjátékot Fadil *Hadžić* horvát író írta, „*Hitler a partizánok közt*” címen, s a megjelent kritikák szerint nem volt sokkal több vidám anekdotánál, a mai nemzedékek okulására. A partizánok műkedvelő csapata a harcok között is időt talál arra, hogy a harcosokat elszórakoztassa és bátorságra biztassa, de volt egy jelenete, amelyben a par-

tizán író és rendező, aki a partizánok körében megjelenő Hitlert játssza, a jól sikerült maszk láttára annyira megdöbben, hogy háromszor is megnézi magát, lehetséges-e, hogy egy maszk ennyire élettelenül sikerüljön. A nézőben ez óhatatlanul felidéz a mélysegesen igaz montenegrói szállóigét: „Ügy forgasd a kardot, hogy az el ne piruljon a kezében”. Nekünk az a gyanúnk, hogy a jó szemű Fadil Hadžić valóban többet akart adni ebben a műben, mint könnyed anekdotázást. – A celjei Szlovén Népszínház előadásában Tone *Partljić* műve volt a harmadik vígjáték; ez „*A csuka pedig sehol*” címen mondja el, hogy a lényeg hogyan tűnhetik el, ha nagyon hajszojlik a sikert. Tanulság: a zárt közösség csillogó világában a jóléti társadalom hizott potykái élhetik világukat, „a csuka pedig sehol”, hogy kissé megzavarja, megfélemlítse őket.

A *belgrádi Nemzeti Színház* a népballadák világába nyúlt vissza, hogy a *Hasanaganić* (Hasszán aga hitvese) c. világszerte híres népballada motívumát helyezze át a mai szleng világába, torzító tükörben mutatva be az emberekkel való manipulálás korszerű jelenségét. Mai köznapi nyelven beszélteti hőseit és ezzel lehet szellemes és hatásos is, meghökkentő, de – mindazok előtt, akik ismerik ezt a tragikus balladát – nem feledtetheti a profanizálást, ami kiábrándító.

Az apa és fia sorsát szöveltette meg teljesen modern hangvétellel *Andrej Hieng* szlovén drámaíró „*Az elveszett fiú*” c. drámájában, a ljubjanai Városi Színház előadásában. Az öreg, kispolgári lelkületű tanító egy életen át kergeti hiú álmát a „formuláról”, amellyel majd elképeszti a világot, és ezért a képzelte találmányért egész családja boldogságát feláldozza; csak önmagának és hiú álmának él, s ezért vesztí el a fiát is, aki megunja a szűk látókört és világgá megy. Ezt az első pillanatra köznapinak látszó történetet dolgozza fel Hieng a mélylélektan eszközeivel és emeli – a rendező segítségével – a művészi tökély fokára. Mind a kritika, mind a Játékok kerekasztala, mind pedig a közönség ezt az előadást értékelte a legtöbbre és kétségtelen, hogy az idén a szlovének vitték el a pálmát Újvidéken.

A szkopjei Drámai Színház Goran *Sz Stefanovszki* makedon író *Jane Zadrogasz* c. művét adta elő, amely voltaképpen Marko Cepenkov folklorista gazdag hagyatékából bányászt elő anyagát. Sz Stefanovszki a népi irodalom és hagyomány népmeséit, mondáit, népdalait és ráolvasásait stb válogatta össze és igyekezett egységes drámai alkotássá ötvözni, sajnos, elég gyenge sikerrel. Kár, mert a gazdag makedon anyag, ha az összeállító igazán költői ihlettel és művészettel végzi munkáját, sokkal többet nyújthatott volna, így csak a festői képek, táncok, színek tobzódása maradt, meggyőző művészi erő nélkül.

F. sorok írója csaknem fél évszázada folyóiratalapításaival, irodalmi estek, könyvkiállítások megszervezésével, könyvek írásával és nem utolsósorban műfordításaival igyekezett szóban és írásban meghirdetni, hogy az egymás mellett élő ún. kis népeknek meg kell ismerniük egymást, egymás szellemi termékeit, hogy igazán békében és megértésben élhessenek egymás mellett. Ez azt jelenti, hogy első sorban a múlt rossz maradványait kell lebontani és eltávolítani, hogy az új épületet fel lehessen emelni, tehát a *gyűlölködés szellemével kell szembeállítani*. Talán ezért volt rá legnagyobb hatással Zarko *Komanin* crnogorai író *Tűzhely* c. drámája, amelynek női főszereplője *Jovana Mrkojević* szembeállít édesapjával és fivérével, akik holtában sem tudják megbocsátani a háborúban a csetnikek oldalán elesett fiúnak, Vojinnak, hogy áruló volt és csak Damjan haló porait hajlandók hazai temetőben elhantolni. „Nem tudok gyűlölni! Nem tudok gyűlölni!” – vágja oda édesapjának és életben maradt fivérének, Andrejnek is ez a Montenegróba átláthatatlan Antigoné, aki végül is – hogy családját és az ősi törzsi szokásokat meg ne szegyenítse – a halálba menekül. De a legfőbb mondanivaló mégis megmarad, és a katharsis is – vajon lehet-e egy új világot a soha meg nem bocsátásra és csak a gyűlölködés talajára építeni? A szerző választ nem ad, hacsak nem azt, hogy végül a család megmaradt fiát, Andrejt megbilincselve viszik el, mert az a sanda gyanú támad ellene – hogy az Informbíróhoz húz. A tragikus kör ezzel bezárul.

Beszámolóm nem lenne teljes, ha végül meg nem emliteném, hogy az idej

Sterija-játékokkal kapcsolatban kiállítás is volt a Szerb Matica képtárában, Josip Vidmar, a Szlovén Tudományos Akadémia elnöke, a nagynevű szlovén kritikus és irodalomtörténész és forradalmár életéről, aki a Sterija-játékok megalapításától kezdve mindmáig elnöke és aktív tagja ennek a ma már európai hírű intézménynek. Életéről tudni kell, hogy a második világháború idején, 1941-ben, közvetlenül a háború kitörése után, az ő lakásán alakult meg a Szlovén népfelszabadítási front, s a háború befejezéséig fegyverrel a kezében harcolt a német és olasz megszállók ellen. Így természetes, hogy ebből a gazdag és harcos forradalmi életből volt is mit bemutatni a kiállítást megtekintő közönségnek. Tanulmányait, eszéit magyarul a közeljövőben adja ki a budapesti Európa. Most nyolcvan esztendő, de az örök fiatalok sorába tartozik. Az ünneplést, mint ahogy ez illik is hozzá, megható szerénységgel fogadta.

Csuka Zoltán és Ivo Andrić a televízióban

BARTÓKRÓL ROMÁNIÁBAN

Az Igaz Szó 1970 szeptemberében megjelent rendkívül gazdag, 160 oldalas Bartók száma óta szinte évenként találkozunk a zeneszerző hagyatékát, korszakos jelentőségét föltáró romániai magyar kiadványokkal.

Köztudott, bárha ritkán mondjuk ki nyíltan, hogy Bartók birodalmában Erdély, az ottani román és magyar népzene világa volt a „fele királyság”. Élete és munkássága legmélyebb, legtartósabb inspirációit onnét kapta. Ezért a Bartók-kép teljesezésében kétszeresen is fontos számunkra mindaz, amit a Maroson túl róla írnak.

Benkő András Bartók Béla romániai hangversenyei című, 1971-ben kiadott munkája a zeneszerző 1922–1936 közti tiz koncertútját tárja föl, bizonyítva, hogy bár az erdélyi népzene gyűjtését a világháború után nem folytathatta, szívesen vállalt szerepléseivel, műsorösszeállításaival tovább szolgálta a kelet-európai népek testvériségének eszméjét.

Az ugyancsak 1971-es, Kriterion kiadású Bartók-könyv, publicisztikát, esszét, verset, kottát, vallomásokat, visszaemlékezéseket, fotódokumentumokat tartalmaz; a legnemesebb értelemben népszerűsítő célzatú gyűjtemény. Az 1974-es Bartók-dolgozatok viszont szakkönyv. A benne lévő tizenhárom közlemény arról bizonyít, hogy szerzőik nemcsak az ismert tudományos tényeket összegzik, új kutatásokra is vállalkoznak. A kötet méltán sorakozik a hasonló témájú hazai zenetörténeti tanulmányok mellé. Ígéri és követeli a folytatást.

A kötet szerkesztője, akárcsak a Bartók-könyvé, a Bukarestben élő László Ferenc. Ha ideszámítjuk, hogy a Kriterion Téka sorozatában legutóbb megjelent 99 Bartók-levélnék is ő a közreadója, nyilvánvaló, hogy a romániai Bartók kultusz legáldozatosabb, legtermékenyebb munkását jelenleg benne tisztelhetjük.

Angi István és Szalay Miklós írásai (A szép és a csúf harca Bartók Béla zenéjében, A sötétség és a fény zenéje) látszólag közismert, valójában a Bartók-zene egyik kardinális – ezért elnyúlhatatlan – problémáját érintik. A groteszk-transzcendens, az ideális-torz-ideális ellentétezés mögül itt hiányzik ugyan a nemzeti karakter, a bartóki magyar temperamentum, a Liszt óta műzenénkben is nyomonykövethető polaritás tettenérése, de Angi Istvánnak így is sok pontos észrevétele van. Igaz például, hogy Bartók nem szépíti a torzat, mint Sztravinszkij, s nem sokkoltat vele, mint Schönberg. Ugyanígy tud Szalay Miklós is alapigazságokat kimondani Kroó és Lendvai elemzése után a Kékszakállúról. („A dráma beteljesülést ígérő csúcspontján megtalálható a fény és árnyék polaritásának remekbe szabott ábrázolása... A mű mindenekelőtt a végső egyensúly nagyszerű költeménye.”)

László Ferenc „csak” széljegyzeteket fűz a Nyolc magyar népdal Bartók által Marosvásárhelyen emlékezetből lekottázott négy darabjához, de nagyonis elevenbe vág, amikor az így adódott variánsokról összegzésként megjegyzi: „... a bonyolult nagyformák aranymetszésrendjét számolva-álmodó építőművész, a népi ihletésű kisformák komponálásakor tág kaput nyitott a rögtönzésnek. Népdalfeldolgozásaiban ugyanaz a szellem vezérelte, mint a népzene alkotó közösséget: a *stílusegység pontosan elhatárolt belkörében szabadon érvényesülő változatteremtés* szelleme.” (Zárójelben említsük meg, hogy életrajzírók szerint saját koncert-darabjainak szólístájaként is el-elragadta néha Bartókot a metrikai szabadosságok, a rubató-zongorázás játékos ösztöne, nem kis ijedelmét okozva karmesternek, zenekarnak.)

Az egész Bartók irodalmat tekintve hiánypótló vállalkozás Jagamas Jánosé a Mikrokozmosz I. és II. füzetének hangsorairól.

A román és magyar Bartók-kutatás együttműködésének szép dokumentuma,

hogy a kötetben Demény János egy régebbi publikációjának bővített, új változata is helyet kapott: Megjegyzések József Attila tanulmánytervezetéhez címmel. A költő Bartókról készült, tizenöt pontba szedett tanulmányvázlatát Demény oly pontosan, annyi körültekintéssel, értő leleménnyel egészíti ki, ahogy felelős reszaurátor emel boltozatot a meglévő támfalakból sugárzó erővonalakra. A vonatkozó gondolatok megtalálása közben még arra is módja van, hogy a Bartók körül jelentkező első marxista kritika (Kovács Sándoré) érényeit és túlzásait mérlegre tegye.

Okos, izgalmas, új perspektivákat nyitó tanulmány Orbán György a Hegedű-verseny és a dodekafónia problémájáról. Almási István Bartók erdélyi magyar népzene kutatásáról szólva a hazai közönség előtt kevésbé emlegetett tényeket rögzít. Eszerint a zeneszerző hét év alatt 30 helységben 740 dallamot gyűjtött. Teljes magyar gyűjtésének több mint egynegyede ez. Román népzene gyűjtése viszont 150 faluból való s ez az erdélyi magyar daloknak csaknem ötszöröse. Mégis, az Erdélyben lelt magyar dalok váltak zenei anyanyelvünk legősibb rétegévé. (Bartók Magyar népdal című alapvető művének példatárába a régi stílus legszebb darabjait belőlük válogatta.) Helyesen véli Almási István: Juhász Gyula Bartók élménye el sem képzelhető az erdélyi népzene hatásának fölismerése nélkül.

Szenik Ilona Bartók román népzene gyűjtésének rendkívüli jelentőségét, kutatási módszerének mai továbbfejleszthetését tárgyalja. Büszkeség és tisztelgő elfogulatlanság jellemzi Iosif Hertea Bihari hórak című dolgozatát. Kétségtelen, hogy Bartók el volt ragadtatva a bihari románság csodálatos gazdagságú zenéjétől s 1913-ban kiadott gyűjteményének hatása saját zenéjében, Romániában és Nyugat-Európa szakmai köreiben egyaránt nyomon követhető. A román szerzőnek egyúttal azt is el kell ismernie: „Mind a mai napig ez a leggazdagabb, gépi eszközökkel felvett népzenei gyűjtemény, amely nálunk nyomtatásban megjelent.”

Viorel Cosma adatközléseiből megtudjuk: Bartókot 1919-ben kinevezés várta az új kolozsvári konzervatórium egyik katedrájára.

A kötetet szimbolikusan zárja, megemeli a záróközlemény: Bartók és a folklorista Brăiloiu közti felhőtlen barátság története, dokumentumai. (Benkő András közlése.)

„Brăiloiu nemcsak a románoknak legkiválóbb zenefolklor-kutatója, hanem európai viszonylatban is a legjobbak közé tartozik”, írta Bartók 1936-ban. S kell-e szebb példa tudósok nemzetek fölötti testvérségére, Bartók emberi varázsának erejére, mint Brăiloiu viszonzása, megemlékezése tizenegy évvel később a már halott barátára. „Becsületessége megkívánta, hogy felfedjen minden tévedést, még olyanokat is, amelyeket az ellentábor nem vett észre. Mert ő a megtestesült egyenesség és becsületesség volt. Ám ha meg kellett védeni az igazát, arról nem mondott le semmi áron, ha jogtalanságot érzett, nem hallgatott... A művészet elvesztett benne egy mestert, a tudomány egy csillagát, az erkölcsi emelkedés világa egy embert, a szó legmélyebb értelmében igazi és feddhetetlen embert, egy igazságos embert.”

A NAGY ÜZENETVÁLTÁS

Emil Boleslav Lukáč személyében a legjelentősebb szlovák lírikusok egyikét tiszteljük. A művészi versvarázs okán kiváló költő, s közép-európai embersége töretlen hangsúlyával is az. Fél százados életmű áll mögötte, ész és érzékiség mozgó játéka, múlt és emlékezet fénye a jelen hordalékán. S hatalmas magyar lírai és prózai tolmácsolása csak Ján Smrek teljesítményéhez hasonlítható a mai szlovák irodalmi helyzetben. Magyar olvasó egy év alatt most másodszor találkozhat Lukáč nevével. Megjelent válogatott verseinek magyar tolmácsolása, az én összeállításom (Óda az utolsóhoz és elsőhöz, Európa Könyvkiadó), s magyar vonatkozású tanulmányainak és cikkeinek magyar fordítása (A nagy üzenetváltás, Madách Könyvkiadó, Pozsony). Ez utóbbit szeretném itt értelmezni.

Lukáč érdekesen fejtegeti, hogyan került kapcsolatba magyar írókkal. Szlovák költő eddig ilyen vallomásokat nem írt meg. Hogyan gyűjt a magyar versfény szlovák szókat? Hogyan készítette egy szlovák poéta sejtjeit a magyar verskultúra, sőt a régi magyar vidéki középiskola? Lukáč irodalmunk révén vált olyaná, aki önállóan tudott tájékozódni, s mindig a független írástudó érdeklődésével és válogatásával. Magyar tájékozódása egyidős szlovák alkotó munkásságával. Ilyen szintű magyar tájékozódók már kiveszőben vannak a szlovák szellemi életben. Lukáč kedvvel ír műhelydolgokról, szereti az irodalmi élet adatszerűségeit, de tűnődő természet is, fűrgén szemlélő s összehasonlító típus. Magyar érdeklődésének fénykoszorújában természetesen Ady áll, s a Nyugat első nemzedéke: Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, s a kortársak és barátok: Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula. De rendszeresen megjelenő magyar fordításaiból látjuk, hogy figyel a legújabb költői nemzedéket is csálhatatlan tájékozódással.

Ez a magatartása őszintén megbecsülendő, s valahányszor érezzük jelzéseit, annyiszor újra az. Hisz máig sincs szlovák kézikönyv a magyar irodalomról, még ak-

kora kis irodalmi lexikon sem, amelyet pár éve Rákos Péter állított össze Prágában a cseheknek. A mai szlovák értelmiség már nem tud magyarul, s a szlovák hungariztikának még nincsenek érezhető eredményei. Lukáč munkássága tehát ilyen hiányokat is pótol, magatartásában, glosszáiban ott mozog a régi szlovák írók magyar irodalomismerete és megbecsülése. Ez a szlovák forma Hviezdoslavlától ered, aki akkor halt meg, amikor Lukáč megjelent első verseivel. Hviezdoslav nemcsak olvasta a magyar lírát, hanem átplántálta szlovákra, költészetében pedig számos magyar szót honosított meg. Kár, hogy mindennek szlovák tudatosítása évtizedek óta elmaradt. Hviezdoslav felismeréseit magáévá tette Štefan Krčmery, akit ugyanolyan lelkiismeret vezetett szlovák irodalmi ügyekben, mint az alsókubini remetét, Adyt elsőként ő fordította, s ő minősítette Európa egyik legnagyobb szellemi jelenségének, magyarra fordított egy maga válogatta szlovák versgyűjteményt is. Lukáč Krčmeryt követte, holott akkor sugárzott rá a cseh líra is, például Wolker, s döntőek voltak párizsi élményei. Volt idő, mikor gyanakvással, sőt szemrehányással illették Lukáčot magyar tolmácsolásaiért.

Amit Lukáč most e könyvében a magyar szellemről közöl, tulajdonképpen válogatás ilyenmű írásműveiből, negyvenhét év anyagából. Csak aki közelről látta, tudja, mennyit tett irodalmunk szlovák megbecsüléseért. A szlovák irodalom magyar hagyományait s összeszövődéseit ápolta, mindig szlovák horizontról szemlélődve. S ebben Lukáč soha nem maradt provinciális. Minden erőfeszítés nélkül ír rólunk, majd mindent ismer, s jóformán első forrásból. Könyvének alighanem legérdekesebb írásműve az Ady és a dekadencia című tanulmánya, doktori értekezésének legfontosabb része. Ady francia gyökereit kutatva sűrűn idéz a francia dekadensekből, s visszautasítja a kortársi magyar meg nem értés vádját: Ady nem dekadens, nem is visszhangja a franciáknak. Az első Ady-kötetekben itt-ott még találni homogén sorokat Baudelaire sorai-
val – írja Lukáč – „de később egyre inkább előtérbe kerül Ady forró, látnoki ereje, az ő különleges magyar problémája, amely természetesen távol áll Baudelaire-től s az egész dekadens költészettől. A fő különbség azonban abban van, hogy Baudelaire költészetének faculté maitresse egé-

szen más vezérelv, mint Adynál." Ugyan-
úgy különbözik Ady Verlaine-től is, Verlaine
költészete nőiesen lágy, Adyé férfias. Még
szerelmi lírája sem dekadens. „Adynak
igazán csak egy szerelme volt, az élet”.
Úgy érzi át a halált is, mint az élet meg-
sokszorosodását. Ez a végtelen életszere-
tet kizárja a dekadencia minden jelenlétét.

Mikor a szlovák lírában jelentkező Ady-
hatás ellen tiltakoztak a szlovák jobbolda-
lon, Lukács odacsípett világos érveivel, bát-
ran, önnön felelősségére. Egyik ilyen írását
itt is közli. Nem árt, ha tudomásul vesz-
szük: „Ady közös bánatunk költői és emberi
tolmácsolója lett. S ha életében nem is tud-
ta más irányba fordítani a történelem ke-
rekét, megtette jó irányba a maximumot.
A középeurópai népek testvéri együttélésé-
ről szőtt álma máig időszerű, a humanista
eszményekről alkotott elképzelése, megvaló-
sításuk vágya máig a legfőbb cél a világon.
Ezért ma Hviezdoslavval együtt tisztelgünk
előtte” – írta 1969-ben, bizonyítva, mi-
lyen múlhatatlan erő, milyen szervező aka-
rat s őrző lélek Ady ma is.

Itt olvasható az a tanulmánya, mellyel
bevezette Pozsonyban megjelent szlovák-
nyelvű gyűjteményét a modern magyar lí-
rából 1943-ban. Ez is történelmi bizonyíték.
Óvja a szlovák olvasót, ne fogja fel érint-
kezését a magyar műveltséggel helyzetadta
lépésnek, mivelhogya az ilyen mozdulatok
„kedvezőtlen rezdülésre megszakadnak.” s
újra kell mindent építeni. Szellemi értékeink
kölcsonös cseréjét kell megvalósítani, ma-
gyar-szlovák, s általában középeurópai iro-
dalmi kapcsolatokat kell teremteni. A szlo-
vákoknak fel kell emelniük azt a kötőszá-
lat, melyet elejtettek, a magyar irodalmi
műveltség ismeretét, s ne elégedjék meg a
magyarság sem a megszokott szlovák köz-
foglalommal, mert az is újul és változik.
Ezek mind alapvető s jól ismert megállá-
pítások, magyar részről elsőnek a huszas
évek végén a Sarló vetette fel, majd Né-
meth László érvelt hathatósan értük, egész
nemzedékével. Okosan érvel Lukács, mi-
dön a szlovák megismerés számára a szlo-
vákiai magyar költőket is ajánlja, mint a
magyar irodalom nélkülözhetetlen részét.
Igazi művelődéspolitikát sürget Lukács min-
den gondolata. Minden írása töltkezik az-
zal a hittel, hogy az irodalomnak irányító,
elvnyító szerepe lehet újra két nemzet hely-
zetében.

Külön kell megemlíteni visszaemlékezését
a selmecbányai evangélikus líceum magyar
tanáráról, aki nyolc éven át tanította s ne-
velte. Szeretettel s igazsággal rajzolt arc-
kép ez, a tanárról, aki 1918-ban Ady-kötetet
nyom a diák kezébe s kinyitja neki a tanári
könyvtárat. Lám, mennyi tiszta, eltakart
emberség rejtekezik az Ady-Magyarország
mélyén! Babits, Juhász Gyula, Szabó Dezső,
Kafka Margit, Bodor Aladár tanárkodásá-
nak éveiben volt egy második vonulat is,
tanárok, akik írókat neveltek a vidéken.
Ezt is egyszer meg kellene írni. Ilyen volt
a szlovák költő magyar tanára, a később
Budapesten működő Klaniczay Sándor. Ki
tud itt róla?

Nem állapodik meg Lukács koránál, visz-
zatekint magyar szemlélete teljességéért.
Petőfit „élő s magával ragadó” költőnek
rajzolja, Aranyt úgy idézi, mint „a magyar
nyelv legavatottabb mesterét, ősi és új for-
máinak, minden árnyalatának, fortélyának
legnagyobb ismerőjét”, időszerű s modern
alkotónak minősül nála Madách, „Míg él
az emberben a haladás, az igazság, a test-
vériség, a szeretet vágya, élni fog az Ember
tragédiája is”. Jól tudja Jókai helyét a szlo-
vákoknál. Emo Bohún egyik Mikszáth-for-
dítása kapcsán teljes elismeréssel méltatja
Mikszáthot. Lukács izlése éppoly biztos,
mint ítélete. Gyóniról rajzolt portréjában
két Gyóni-versnek engedélyez maradandó-
ságot.

Kis miniatűrjei Tóth Árpádról, Kosztolá-
nyiról találóak. Szívügye volt Juhász Gy-
ula, feltárja történetét, Kilényi Irma levelei-
ből is idézve. Végül néhány dokumentumot
közöl, levélváltását Ady-ügyben Földessy
Gyulával, vázlatát Bölöni Györgyről, emlé-
kezését Illyés Gyulára, akivel Párizsban is-
merkedett 1923-ban. Bensőségét bizonyítja
barátsága az egykori szlovákiai magyar köl-
tőkkel, Győry Dezsővel és Vozári Dezsővel.

Egy szlovák írástudó egész helyzetét,
erőinek működését érzékelteti a kötet; kár
hogy nem jelent meg párhuzamosan szlo-
vákul is, okulásként. Mi Lukács impresszio-
nista megközelítéseit, pragmatikus adatait
ismerjük, számon tartjuk, elfogadjuk. Tud-
juk, hogy politikája a békeség és együtt-
működés, s ezt saját nemzetéért teszi, fá-
radhatatlanul, állandó lendületben, immár
túl a hetvenen. Tudomásul kell vennünk,
hogy van a szomszédban író, aki a magyar
írók kinyújtott jobbát ilyen emberséges

kézszerítással fogadja. Szorongunk érte, lesz-e folytatója?

Lukács kötetét Mayer Judit fordította magyarra, minden adat és gondolat dolgában hibátlanul, fogékonyan.

SZALATNAI REZSŐ

Petri György:

KÖRÜLÍRT ZUHANÁS

Megrendítő világ, szorongató tapasztalatok tárulnak elénk Petri György verseiben. *Magyarázatok M. számára* c. első kötetében úgy definiálta magát, mint akiben „a csömör és az értelem marása” nyitott utakat; versei valóban egyszerre árasztják a lehangoltság, az embert egész valójában átjáró, zsigerekből áradó émelygés érzetét, és sorakoztatják föl azokat az értelmet mardosó antinomiákat, amelyek magyaráz-zák és elmélyítik a vegetatív kedélytelenséget. Világa éppen ettől a reménytelennek látszó borútól és „metsző eszű rosszhiszeműségtől” kapja meg egységét. A negatív stilizáció hovatovább minden sorát áthatja. Érdeklődését arra koncentrálna, ami rossz, időszerűtlen, emberhez méltatlan; tagadásával – egy átmenetiségébe belenyugvó kor szenvedélyes kritikusaként – a nemlétező tökélyt, az optimális emberi viszonyokat kéri számon, programja az „el nem fordult tekintet”, a megvalósítatlan eszményekre némán is emlékeztető jelenlét. Ez a magatartás lehet egyoldalú, tartalmazhatja a diszharmonia, a rendbontás elemeit, kíméletlen nyersesége irritálhatja a Jó és a Rossz világtörténelmi küzdelmét türelmesebb dialektikával megítélő realisták jobbait is – de hogy a tragédia borzongását, a végletes őszinteséggel átélt megrendültség és a pusztulás lehetőségét is vállaló elszántság metsző levegőjét hozza magával, az aligha tagadható.

Új könyvében megcsappantak és átalakultak az első kötetben sűrűn előforduló irodalmi utalások, kulturális hatásokat jelző ajánlások, parafrázisok. Schönberg és

Kavafisz, Hölderlin, Vörösmarty és a francia forradalom nyomán született ellentmondásokat bíráló német romantikus költők segítették Petrit saját költői útkeresésében, az egyéni, másokhoz nem hasonlító vonások meghatározásában és kiemelésében. Amit tőlük tanult – Vas István figyelmeztet még az Eliot-i ironia hatására, s nem fellelkezhettünk meg a lírai alapok egyszerűségét követelő Pilinszky ihlető példájáról sem –, az feldolgozva, egyénivé szerve-sítve az újabb versek szövetébe is beépült; mégis, látásmódja és ízlése itt a Beckett felé tolódik el, de vele való kapcsolatában is imponálóan eredeti marad. A *Beckett-szinopszis* c. vers a két világkép egyező vonásaiból két fontos elemet hangsúlyoz: a valahai emberi környezet ijesztő lezül-lését, a homályos, szeméttel, dobozhulladék-kal borított világ-színpad lehangoló látomását, valamint a drámai személyiség eltűnését, azt, hogy individualitásukat vesz-tett EGYFORMÁK néma várakozása maradt csak az egyéni jellegzetesség, a hősi cse-lekvés helyén. A csonkká vált ember beckett-i metaforái másutt is felbukkannak a *Körülírt zuhanásban*: elég itt a kivert fogak egyszerre visszataszító és szájalomkel-tő képzetére utalnunk, vagy a szerelmi gyö-nyörűség és nemzés szervével kapcsolatos, élettől idegen, utálkozó hasonlatokra. A hordalék-világ, az emberi eltompultság, a gusztustalan testiség szemléletei mégsem közelítik oly mértékben Petrit Beckett ví-ziójához, hogy a döntő eltérés, az emocio-nalitás különböző foka ettől elhomályosul-jon. Ellenkezőleg, a közös motívumok csak kiemelik, hogy *A játszma vége* vagy a *Godot-ra várva* objektivitása, ábrázoló-meg-jelenítő távolságtartása helyett Petri az in-dulatok fölfokozásával, a tiltakozó-háborgó érzelmek magasfeszültségével válaszol a vi-lág abszurdításainak kihívására. Beckett nagy mondandója – T. W. Adorno szavaival – az eltompultság legmagasabb fokú differenciáltsággal történő jegyzőkönyvezése és kihallgatása; Petri ezzel szemben azt a dühöt, indulatot, fájdalmat jegyzőköny-vezi, amelyet az eltompultság észlelése be-lőle kivált. Kitörései, átkozódásai, gyűlö-lődő szitkozódásai leginkább a Shakes-peare-tragédiák érzelmi telítettségű, sebez-hető, a fájdalmat azonnal a világba kiáltó hőseinek szájába illenek; a kötetben ugyan egy fiktív Falstaff-monológ szerepel, de az olvasónak Lear-re, vagy még inkább az ada-

kozó, nagyszívú, kora gazdasági-erkölcsi állapotaiba nem illő Athéni Timonra kell gondolnia – azt is tudva, hogy a nagy hitre következő nagy csalódás épp a nemes lelket dűlja fel mélyebben, s hogy egy Timon embermegvetése, bár hasonló szavakkal fejeződik ki, gyökeresen különbözik a Therisiték vagy az Apemantus-féle „epés bölcselők” cinikus gyűlölködésétől.

És még egy lényeges különbség: Petri a kétségbeesett helyzetét és a rá való kétségbeesett reagálást a maga történetiségében éli át, a szenvedés, a megrendültség paroxizmusában sem mitizálja időtlen végzetté a Rosszat, amelyből ihlete táplálkozik. Versei precíz időkoordinátákban helyezik el a „még nem nagy” ember kínjait, igeidőkkel, időhatározó szókkal vagy másképp tudatosítva, hogy nem volt és nem lesz mindig így. Egy versének csaknem minden sora így kezdődik: „már csak”, egy másiké pedig az átmenetiséget, bevégződést jelentő kulcsszóval: „míg”. A *Tócsák* c. két kis bagatell múlt és jelen idejű reflexiók szembesítésével fejezi ki a szakadékot, amely a megkeseredett embert egykori önmagától, a mindennek rossz oldalát látó, kegyetlen szemléletet a hajdani friss, üde, tiszta tekintettől elválasztja. Félelmetes az a tudatosság, amellyel Petri a kényszerből választott attitűd időhöz kötöttségét, átmenetiségét, múlandóságát belátja. Önnön magatartása dicstelen elévülését jósló prognózisok tanúsítják, hogy nem adja fel történelemfilozófiai meggyőződését annak a majdani világnak az eljövételében, amely – s itt egy gyötrelmes paradoxon merül fel – szükség-szerűen érvényteleníti, ad acta teszi az ő mai keserű vádjait.

„kifakadok majd: sárga gyűlölet,
s jelenlétem felisszák, mint a vatta:
tények. S kerülök én is a kosárba.”

Ezért kap a jövő képzete ambivalens megvilágítást Petrinél: ragadozóhoz hasonlít, „szétroppantja a szituáció gerincét”, halálra ítél egy magatartást, amelyre – az *Öt tétel* súlyos középső vallomása szerint – mégis mindaddig szükség van,

„míg virradat jó s a világosság kiül
a falakra
mint félreérthetetlenül elutasító
arckifejezés”

A *Magyarázatok M. számára* c. kötetben a helyzetek, események leírását érzelmi kommentárokkal és logikai reflexiókkal, „magyarázatokkal” elegyítő verstípus uralkodott, amelyet maga Petri terjedelmes glosszához hasonlít és a dantei *Vita Nuova* módszeréből eredeztet. Új könyvében a *Viturbius Acer* . . . , a *V. Sz.-hoz*, az *A. M.-nak*, a *Hála* pregnánsan mutatja e korábban egyeduralgó poétika továbbélését, szerves kapcsolatot teremtve egyúttal a két kötet problematikája és kifejezőmódja között. A glossza-verstől indulva Petri két irányban kísérli meg a kitörést az egyszerűbb, homogénebb kifejezés felé. Az első út a többé-kevésbé terjedelmes, epikus elemeknek helyt adó, a verset a prózához közelítő novellisztikus költészeté. Az európai líra példáin, Kavafiszon, Herberten kívül ez a kísérlet Tandori Dezső költői problematikájához kapcsolódik, hiszen Petri is eljut az elbeszélés lehetetlenségének, az események rekonstruálhatatlanságának gondolatához, amely az *Egy talált tárgy megtisztítása* költőjét a nyelv ironikus kritikájára és felbomlasztására indította. Az *Ilyen fontos beszélgetések* c. Petri-vers pl. előadásmódjában is tartalmaz „tandoris” elemeket: gondoljunk a körülményes ismételtetésekre, a vagy így volt, vagy úgy volt bizonytalanságára, a megfogalmazások aggályos helyreigazítására, reménytelen pontosítására. De az, hogy „a nyelv félrevezető”, Petrinél csak színezi a mondandót, s nem azonos vele; a vers lényege nem a kifejezés lehetetlensége, hanem a fájdalmas rácsodálkozás az emberi természetre, szellemünk kínos zavaraira: hogy nem tudjuk a lényegre koncentrálni figyelmünket, elveszünk a mellékes részletekben; végül is akár bevitték a pálinkát, akár nem, a fontos beszélgetésből csak a rossz döntés keserű emléke meg a körülményeket utólag is hasztalanul firtató, önigazolást kereső meddő rágódás maradt meg . . . A megtörtént s hozzávetőleges pontossággal elbeszélhető mozzanatok kimondatlan, bonyolult, mögöttes érzelmi tartalmakra hívják föl a figyelmet a jellemző című *Novellában* vagy *A fájdalmas szerető énekeiből* c. monológban. A tárgyla-gosnak, vagy akár cinikusan kedélyesnek látszó előadásmód funkciója, hogy – a valomásos líraiságot kiküszöbölve – kissé eltávolítsa, brechti értelemben elidegenítse a cselekményt és az ábrázolt érzelmeket, így ébresztve rá az olvasót a voltaképpeni lírai

tartalomra: arra a filozofikus rezignációra, amellyel Petri az emberi lélek irracionálisát, atavizmusokkal zsúfoltságát, üressé vált formákhoz ragaszkodását szemléli.

A legérettebb, legtömörebb, legegényibb novella-versekben, a *Néhány nappal korábban* és a *Szükségmegoldás* címűekben Petri a groteszkből tragikumba váltó magatartás változatait ábrázolja s közel jár a megváltó katarzisz élményéhez. Esemény-anyaguk mintha Eric Bentley tételét illusztrálná, aki szerint minden tragédiában ott a melodráma. Egy nő térdel féligöltözötten a fürdőszoba kővén s fejét eszelősen a kádhoz ütögetve hajtogatja: „Nem bírom!” Egy férfi gondosan előkészíti elektromos áramütés általi öngyilkosságát s „porszivószerű kísértetként” ténfereg a lakásban, hogy az aktussal bevárja hazatérő feleségét. Másik elemként mindkét versben megjelenik a suta vagy ostoba köznapiság, a „hülyén és illedelmesen” álldogáló, formákra, szokásokra gondoló, hatékony segítségre képtelen szemlélő (a *Néhány nappal korábban* narrátora), ill. egy groteszk, kicsinyes házassági-válási konfliktus a *Szükségmegoldás* háttérében. De a melodrámból kihajtó tragédia áttöri a közöny és érzéketlenség falát, s a válasz mellett ostoba, lapos érveket felsoroló tragikomikus kisember hirtelen felmagasodik egy nemes altruizmusra, gyöngéd jóságra valló gesztusban. Az emberi megrendültség és az erkölcsi nagyság jellemzésében Petri tudatosan lefokozott, zsargonszerű, majdnem csúnya nyelvi megoldásokat használ, kopott szavakkal ellentöpontozza és emeli ki a tartalom pátozóját. A *Szükségmegoldás* „hőse” olyan feliratot mellékel önnön leendő holttestéhez – „ÉRINTÉSEM ÉLETVESZÉLYES!” –, amely egyetlen birtokos személyragban különbözik az áramveszélyt jelző sztereotip kiírásoktól, s ezzel groteszk módon emberivé tesz, humanizál egy személytelen technikai előírást. A másik vers befejezésében szomorkás zárójelbe kerül a morális „tanulság”, s rövid, tárgyilagosságot tettető mondatok, vulgáris kifejezések álarcában rejtőzik el a fájdalom, a részvét és az önvád.

Míg a hosszú novellisztikus versben a lírai közlendő kifejezése közvetetté vált, a vers súlypontja a szövegen kívülre került, addig a szám szerint a kötet nagyobb részét kitevő s a költő nyilatkozata szerint legutoljára elkészült rövid versek már semmi mást nem tartalmaznak, mint ezt a súly-

pontot, versmagot, lírai mondanivalót. Nincs szükség elkalandozó érvelésre, körülmények sorravételére, esszéisztikus kitérőkre vagy parabolisztikus cselekményre. A megtalált és egyneművé redukált lírai alap szükségességét, lakonizmust tesz lehetővé. Az innen nézett részlet a kapcsolat verbális feltárása nélkül is rávall az egészre, a néhány soros tárgyias vagy aforisztikus közlésekben egy egész életérzés sűrűsödik össze. A költői üzenet a versebe vont valóságreszletek szelekciójában és az ábrázolás mikéntjében ragadható meg. E versek technikája (a lényeg kimetszése, a végső mozzanat kimerevítése, amiből csak következtetni lehet a megelőző mozgásokra), természetesen megnöveli a cím és a vers nyelvtani-logikai kapcsolatának jelentőségét. *Mit szerettek?* – kérdi a cím, s a vers tárgyesetben, állítmánya nélkül sorolja a másoktól megvetett dolgokat az állott teától a beszáradt lekvárig; a *Szerelmek* nominális mondatai mint tengelyt tapasztják körül a címet, nélküle egyszerűen érthetetlenek volnának, bánatosan szép, de kohézió nélkül ellebegő asszociációk. A rövid versekben gyakran a képzetek kontrasztja, paradox egymásra vonatkoztatása fedi föl a maga teljességében a költői mondandót. Az *Emlékmű* c. egy-soros pl.:

„a hideg füst lágy horpadt gyűrűi”

– nemcsak fogalmak, gondolatok, hanem az akusztika síkján is feleselteti egymással a keménység és a tétova eloszlás képzeit; a jelzők gondos mérlegelése jóvoltából az irónia félreérthetetlené válik, hiszen az égre szálló ábeli füst nem lehetne hideg, a szentek glóriájára emlékeztető füstgyűrű pedig komikussá válik, ha horpadt. A „vers” tagadja a címét, nincs tartósság, nincs forma, nincs emlékmű... Máskor szimbolikus utalást, áttételes jelentést magyaráz meg a cím anélkül, hogy az első értelmezést cáfolná vagy zárójelbe tenné:

„Még bugyborékol.

A járókelőszzerű, ki majd hírt ad,
lepöccenti az egyencigarettát.”

Daumier-i karikatúra három sorban! A „járókelőszzerű” alakjának frappáns jellemzéséből hadd emeljük ki a „hírt ad” kifejezést, amely archaikus eleganciájával leplezi le a tucatember beszámolójának fontoskodó,

stilizált jellegét. A cím – *Újabb verseiről* – itt az előrevetett csattanó szerepét tölti be, a lírikusra, sőt a líra helyzetére vonatkoztatja a fuldokló és a közömbös szemlélő viszonylatának kegyetlenül plasztikus rajzát. Fontos szerephez jut ezekben a versekben az összeegyeztethetlenséget, képtelenséget jelző paradoxon, amely – olykor szójátékkal összefonódva – a fekete humor, a morbid önironia hangulatát teremti meg:

„Kívül minden köteléken
himbálódok mintha kötélén
talpam alatt a levegő”

(*Marionett*)

A grammatikai lelemény, a szavak megválogatásában megnyilatkozó stilisztikai tudatosság, a hideg paradoxonba életet, érzést lehelő költői erő dolgában Petri rövid versei költészetünkben talán csak Pilinszky János újabb korszakának miniatűrjeihez mérhetők – ugyanakkor szembetűnő kettőjük világnézeti alapjainak ellentéte, a hasonló elveken-módszereken átütő tartalmi különbség. Petri ugyanis aktív, az emberi erők cselekvő kibontakoztatására sarkalló ateizmust képvisel; világképe transzcendencia nélküli, ami felháborítja, az nem az ember kozmikus magánya, hanem önmegváltásának elhúzódása és önbírálatának erélytelensége. Néhány soros pszeudo-tájverse, az *Alkonyat* jól példázza ezt a materialista indulatot; a hagyományos alkony-téma és a hozzá tartozó elégikus-merengő hangnem paródiáján, valamint a dolgok felháborító állapota miatti undor kifejezésén kívül a mennyei bíró nem-létét, a kíméletlen evilági kritika és tisztánlátás szükségességét is sugallja:

„Házak merednek, ki nem vert fogak
a levendulaszínű szájüregben.
A világegyetem-arc hová néz? Ütés, köpés
elférne rajt... De honnan?

Alkonyat”

Vers-glosszák, rövid és hosszú költemények között természetesen nincsenek merev határok; a világnézeti koherencián túl anyagukban, nyelvükben, művészi minőségükben is érezni a különbségeken átnyúló egységet, egyazon művészi törekvés és stílus lenyomatát. Primér, minden verstípusban tetten érhető jellemzője Petri költői gyakorlatának egyfajta parodisztikus tendencia, a

költői hagyományhoz való ambivalens viszony tükrözője. Nemcsak a latinos verscímek, hanem a nyelvi és poétikai megoldások egész rendszere áruklódik mély nosztalgiajáról a higgadt, elegáns, tartózkodó antik költészet iránt, amely a szavak finom megválogatásában és elrendezésében, a szövevényes, de sohasem zavaros vagy áttekinthetetlen mondattanban tiszteli eszményét. Kihalt műfajok nevét írja versei fölé, amilyen pl. a *Xenia* vagy az *alba* (a szerelmesek hajnali elválásáról szóló középkori dal), s ezzel összhangban kristályos szerkezetre, elmúlt korok tiszta fogalmazásmódjára, nemes retorikájára törekszik. Az anyag – a modern élet – és a klasszicizáló forma szembekerül, egymásnak feszül. Férfi és nő hajnali búcsúja mögött egy szerelmi háromszög bújkálásra kényszerítő, megalázó viszonylatrendszere tűnik elő (*Telefon-alba*); a társakat köszöntő szép latin szavak az önvád és a keserű odamondogatás vad tirádájába fulladnak (*Ave atque vale*). Adorno írja, hogy „érzelmileg a paródia nem más, mint bizonyos formák alkalmazása olyankor, amikor azok már lehetetlenné váltak. Demonstrálva a lehetlenséget, megváltoztatva ezáltal a formákat.” E képlet Petrire is illik, de nála a lehetlenségen érzett indulat olyan elemi erejű, hogy végsőkéig feszíti a húrt, gyakran megtöri a paródia, a stílus-imitáció egységét, úgyszólván beleégeti magát a vers finom mintázatába. A legszorosabb kötöttség feltételező, előkelő szonett-formához olyankor nyúl, amikor az önutálat vagy az ember-kritika a leghaborgóbb szitkokat, a legvulgárisabb kifejezéseket adja szájába (*Már csak, Mint levetett*). Az asszociatív, képalkotó költészet iskolapéldájának induló versben váratlanul egy köznapian nyers közbeszúrt mondat bukkan fel, elárulva a költő türelmetlen kritikáját a természeti szépséget körülrajongó szenzualizmussal és hedonizmussal kapcsolatban:

„Rizsszem fátyolos derengése –

Káprázat

hideg bársonya! Vagy mi?”

(*Levegő I.*)

A legbeszédesebb példát, mintegy a módszer paradigmáját a *Viturbius Acer fennmaradt verse* kínálja, amelyen végigvonul a horatiusi *Tu ne quesieris*... gúnyos fájdalmat árasztó parafrázisa. A sors kiismerhe-

tetlenségére, a jövő előtti fatalisztikus kiszolgáltatottságra az antik költő belenyugvó epikureizmussal válaszolt – hasonló életbölcselet 2000 évvel későbbi újrafogalmazása sötét iróniával kérdőjelezi meg a fejlődés, az emberi autonómia lehetőségét. A latin elődnek megnyugvást, világnézetet, formát jelentett a kivonulás a korból, de a 20. század emberének ajkán a „Scire nefas” szörnyű káromkodásként hat, s a mimelt stílári elegancia az első óvatlan pillanatban hörgő, artikulálatlan felkiáltásba csap át: „A levegőégbe süti farkát mind, aki a jövőt akarta...”

Egy másik, műfajhatárokon átnyúló tulajdonsága Petri költészetének az a találékonyság, amellyel a költői üzenet többértelműségét, hajlékonyságát erőlködés nélkül, látszólag az eszközök minimumával tartja fenn. Az irónia, a paródia, a tagadó véleményt sejtető gúnyos állítás stb. módszere eleve rétegzi a jelentést, de ezen túl a „többfelé reflectáló” szavak (Weöres) és ravasz összefűzésük olyan tulajdonsággal is felruházzák versét, hogy több valóságszférára vonatkoztatható, rugalmasan értelmezhető, továbbgondolható legyen.

„Oly ritka az a szép,
ki képes összezilálni alakját,
majd visszanyerni,
mint víztükör, újból.”

Az *Oly ritka*... c. verset bizonyára esztétikai követelményként, egy ízlés kinyilatkoztatásaként is interpretálhatjuk, holott a főnévként használt *szép* szó nőre, asszonyra vonatkozik, s a vers folytatása ki is aknázza ezt a jelentést. De amikor azt olvasuk:

„A legtöbbje
megállít inkább: Ez
a kellő távol. Innen
nézz!”

– akkor nem sejlik-e föl a női hiúság kaján jellemzése meg a széptani kíváncsi mőgött egy mélyebb, társadalomkritikai dimenzió, amelyben mindennemű megszépítésre, lakkozásra, ellentmondásokról hallgató egyoldalúságra vonatkozó követelmény lepleződik le?! A *Szeretők* a „kihasadt, mézbelű, szilván halódó méh” ábrázolásának indul, a természetből vett kép a verscím sugallata szerint egy emberi kapcsolat

metaforájaként bomlik ki, hogy végül még általánosabb jelentés, az együtt rohadás, a magányos összezárttság, az édes, de fullasztó egymásba olvadás modern edene derengjen elő... A hosszabb versekben hasonló funkciót tölt be az egyenes és a parabolisztikus jelentés duplicitása, amelyet tovább bonyolít a részletekben elrejtett utalások és asszociációs elágazási lehetőségek hálózata. Hogy egy eddig nem említett példára utaljunk: mi az értelme, funkciója, közlendője *A hagyma szól* c. monológoknak? Az ötlet, a hagyma és a tojás szemszögéből megírni a rántottasütést, első pillantásra játékosnak, humorisztikusnak tűnik, innen a nyelvi szellemeskedés, a szójátékok létjogosultsága. De a csupa héj növény szavaiban valami mélyebb, filozofikus dac is megszólal; a Peer Gynt nyomán a kiüresedett, tartalmát veszített ember jelképeként emlegetett hagyma igenis büszke rá, hogy mit sem zár magába, hiszen éppen ebben az egyneműségben, mag-nélküliségben rejlik sérthetlensége titka: lényege (ami nem más, mint a lényeg hiánya) elpusztíthatatlan. A „nagy mártírumban” a hagyma egyesül a csírával, magot, életet jelképező tojással – s ezen a ponton az óhatatlanul felbukkanó analogikus képzetársítások egy keserű és történetileg konkrét emberkritika irányába lendítik a hatást, általánosabb és komorabb gondolatokkal egészítik ki a korábbi részletek jelentés-tartalmát. Míg a modern költészet egyik tekintélyes irányzata a lényeg kimondhatatlanságának, a pontos megnevezés lehetetlenségének bűvöletében a jelentés redukciója, metanyelvi közlések stb. irányába próbál kitörni, Petri ellenkező irányba mozdul: akkumulálja, halmozza, megsokszorozza a jelentést; elhatárolja magát a lapos egyértelműségtől és magabiztosságtól, de az irónia és a sokrétűség kerülőútjai mégis lényeges, egzisztenciálisan fontos közlendőkhöz jutatják el.

Petri költészetének nem annyira az értékelése problematikus, mint a folytathatósága. A gesztus, amellyel az „antilíra” korában újra érvényt szerez az elemi érzelmeknek, a háborgó indulatoknak; az intellektuális komolyság, ahogyan szembenéz az átmeneti periódus megannyi dilemmájával, megoldatlan, felemás kérdésével; a tehetőség és a mesterségbeli tudás, amelyek együtt varázsolnak műalkotást legkínosabb élményeiből és megfigyeléseiből – mindez

eltéveszthetetlenül különbözteti meg líráját a konformista lázongástól, azok tiltakozásától, akik divatból aggatják magukra a veszélytelen ellenzékiesség kellékeit. De képes lesz-e áthidalni ez a szenvedélyesen, őszintén, nemesen tagadó líra a szakadékot a jelen lehetőségei és a jövő követelményei között, nélkülözheti-e az alkotó a hitet műve tartósságában, későbbi érvényében? Éppen Petri legjobb tulajdonságai: a kíméletlen irónia, a gondolati kompromisszumtól irtózó következetesség, az önismétlés és bőbeszédűséget megvető művészi intelligencia és ökonómia ismeretében tűnik fel úgy, hogy az újabb megszólalás rendkívül nehéz lesz, szellemi erők átcsoportosítását, új feladatra mozgósítását teszi szükségessé. Tartalékai mindenképpen vannak; érzékenységet, hangulatokat, emóciók közötti megkülönböztetése finomságát eddig a kétségbeesés, a negáció, az önmarcangoló gúny kifejezésében kamatoztatta, szinte visszafogva magát a jóság, bizalom vagy a szeretet szelidebb regiszterének érintésétől. Talán épp ebben a fájdalmas egyoldalúságban mutatkozik majd meg egy mélyebb, jövőhöz apelláló ösztön jótéteménye, ösztöne, amely „a kaktusz és homok korában” is megőrzi a lágyabb érzelmeket.

„A szeretet
betokozódik,
szél hordja,
és kemény lesz, mint a kvarc.
Jelen van, jelt nem ad.”

– írja a *Feliratban*; botanikusok szerint az ilyen tokba zárt magvak nagyon hosszú ideig megőrzik a potenciális képességet, hogy egyszercsak kihajtsanak és megérleljék gyümölcsüket.

CSÜRÖS MIKLÓS

Dobozy Imre:

A KIRÁLYLÁNY ZSÁMOLYA

Régi, s újabb írásaiból válogatta az író a kötet anyagát, s mint a Kozmosz sorozat is jelzi, elsősorban a fiatal korosztály

számára. A válogatási elv nagyjában-egészen meghatározta a tematikát is: a hét elbeszélés és az öt vegyes műfajú írás valamiképpen fiatalok sorsával foglalkozik, tegnapi és mai fiatalokéval. Tegnapiakéval, akiknek a háború keserves megpróbáltatásai jutottak, maiakéval, akik a megváltozott világban keresik helyüket, a hasznos cselekvés lehetőségeit. Az író minden esetben a döntő pillanatokat ragadja meg hősei életében, mikor a jellem erőssége illetve gyengesége dől el, mikor sorsuk alakulása a tét. Súlyos erkölcsi tanulságokat fogalmaz meg anélkül, hogy írásai tanmesévé egyszerűsödnének. Nemcsak ismeri, de szereti is a fiatalokat, s ez megóvjaa az elfogult ítéletektől, az egyoldalú életbrázolástól. Ezért is kapcsolódik oly természetesen egymáshoz a kötet időben távol eső két ciklusa, a hadak útját járó katonák és a tisztább életet kutató mai fiatalok története.

A kötetnyitó elbeszélés, A királynő számlója minden történelemkönyvnl meggyőzőbben beszél arról a szörnyű lelki-tudati fertőzésről, melyet a tébolyult nyilaspropaganda okozott, mikor rövidnadrágos gyerekeket küldött a háború vágóhídjára. Az öt kamasz jóformán még puskaport sem szagolt, naivak, tudatlanok, természetes kalandvágyukat kihasználva azonban mindenre kaphatók. Egy vízműs fenekén várják az ellenséget összefagyva, mikor a két szökött katona — Bodra és Szalai — rájuk talál. Bodra, a tapasztalt katona, akinek elege van a németekből, a háborúból, mindjárt látja, hogy kikkel van dolguk. Tisztában van azzal is, hogy csúnyán rászédtek ezeket a kölyköket, az egyenlőtlen harcban csak értelmetlen áldozatok lehetnek. Elhatározza, hogy felnyitja a szemüket és megmenti őket. Az ostoba mételyezés azonban megtette a magáét, a fiúk vezetője, a Vörös, a kis „diktátorfióka” makacsul elhárítja Bodra minden közeledését. Józán észérvekkel nem tud rá hatni, ezért kézzelfogható bizonyítékokat keresi. Így kezdi ki a Vörös konok biztonságát, s fokról fokra megfosztja ködös elképzeléseitől. A többiek könnyebben hajlíthatók. A Vörös lassan rádöbben, hogy Bodra felülkerekedett, megnyerte magának a társait, s ő egyedül maradt. Most már a gőg dolgozik benne. Amikor azonban egy kiálló sziklán, a királynő szá-

molyán harcba keverednek a németekkel, s az életük kerül veszélybe, ha csak Bodra védekezik egyedül, a Vörös is tüzet nyit a mindeddig hallgató géppuskából. Ez az a pillanat, mikor a Vörös leszámol minden ostoba téveszmével, s azt teszi, amit a helyzet megkövetel, s amit felébredő lelkiismerete diktál. Keserves, hosszú út vezetett eddig a felismerésig, mint ahogy hosszú volt az az út is, mely a harc értelmetlenségét belátó magyar katonákat az „ellenség”, a szovjet fél oldalára vezette.

Az író, tudjuk, parancsnoka volt az egyik magyar egységnek, mely átállt a a szovjet csapatokhoz. A kötetben három elbeszélés is feldolgozza a közös harcok élményeit. Furcsa helyzetek alakultak ki: a tegnapi ellenségből egyszerre bajtárs lett, magyar katona magyar katonára lőtt. A közös harci tevékenység nem ment zökkenőmentesen, a Január című elbeszélés éppen ezekről a sűrűlódásokról szól. Mindkét fél egyet és jót akar, csak a megvalósításban nem értik meg egymást. Drámai helyzet áll elő: a szovjetekkel együtt küzdő magyarok már-már kénytelenek rálőni a renitenskedő orosz katonákra. Hát ilyen is volt? — kérdezhetik azok, akik ennek az időszaknak meglehetősen „sima” bemutatásához szoktak. Volt — feleli az író, s az igazság teljes képéhez ez is hozzátartozik, még akkor is, ha a döntő az, hogy együtt üldözték a közös ellenséget. A háborúban emberek vesznek részt, s az emberek jelleme sokban elütő, nem egyszer végletes.

A másik két háborús elbeszélés — a Váratlan hangverseny és a Február — az anekdotikus cselekmény miatt veszít drámai erejéből, bár az elsőben Tatusin kapitány egyszerű egyénisége bizonyára megragadja a fiatal olvasókat. A Február-ban megcsillanó humor az író legjobb műveinek derűjét juttatja eszünkbe.

A kötet második ciklusának darabjai — a Zápor, a Fölény és a Héttől tízig című elbeszélések — egy újabb nemzedék belső konfliktusairól szólnak. A Zápor falun játszódik, az életet gyökeresen megváltoztató közös gazdaságok alakulása idején. A hagyományos életforma eltűnése nemcsak a múlttól való végleges megszabadulás lehetőségét hordozza magában, hanem az emberi egyéniség kibontakozásának útját is megnyitja — bizonyítja az író Patóné példáján. Patóné, aki csak a férje oldalán

valaki a faluban, a házastársi „rabszolgaságból” is szabadulni kíván, miután kisparaszti múltjával szakított. Ez az egyéni felszabadulás azonban korántsem megy könnyen, a szokások az előítéletek még sokáig kötnek. Patóné már rádöbbsent sorára, ahhoz azonban még gyöngé, hogy az új szerelmet vállalja. Az író ennek a ketősségnek a megmutatásában remekel, a Zápor a kötet legjobb írásai közé tartozik.

Nem mondható el ugyanez a Fölényről. A fiú és az apa „nemzedéki” konfliktusa illusztratívva válik. Pedig a történet magva kitűnő ábrázolási lehetőségeket rejtget. Valóban létező és nyugtalanító probléma, hogy egyes vezetők erejükön felül vállalnak, képességüket meghaladó pozíciókban ülnek. Ám kellő önkritika híján ezt nem látják be. Még az olyan lelkiismeretes emberek is csak idővel, mint a fiú apja. Amikor a fiú erre figyelmezteti, dühösen nekitámad, a szokásos felnőttes kifakadással, s elkergeti hazulról. Az író mindenképpen bizonyítani akarja, hogy vannak becsületes, belátó emberek, s ezért az apa lemondja főmérnöki tisztét, s visszamegy művezetőnek. Vitathatatlan, ilyesmi is előfordul, csak hogy ez a „valódi” én nem az „igaz”. Az apa tettének motívumtalansága következtében így csak egy kimondott tételt illusztrált Doboz.

A Héttől tízig hősei vérbeli mai fiatalok. Az író jó szemmel veszi észre a felelőtlen partnerkapcsolatokban az érzelmi ürességet, a szerelem nélküli szeretkezések tartalmatlanságát. A modern felfogású nőférfi viszony nem jelentheti a mélyebb érzelmi kötődések megszűnését, mert ezáltal az ember egyénisége is szegényebbé válik.

A vegyes műfajú írások között — a kötet harmadik részében — vitacikket, hozzászólást, jegyzetet s utibeszámolót találunk. Ami ezekből az írásokból a könyv szándékának megfelelően a fiatalokhoz közel áll, az a Vita a forradalomról és az Új raj, kérdésekkel. Az elsőben Günter Grass nyugatnémet író sajátos forradalom-felfogásával vitatkozik, miközben okosan kifejti a valódi, a korszerű forradalmiság lényegét. A másodikban a fiatal írógenerációt érintő kérdésekhez szól hozzá megértéssel, higgadt bölcsességgel. Doboz remek vitatkozó, okfejtése és érvelése világos, nem engedi elragadtatni magát az indulatoktól még ott sem, ahol a fiatalokkal „nemzedéki” vitába keveredik. Óvakodik attól is,

hogyan éljen az idősebb, a tapasztaltabb jogaival, csak akkor ráncolja erősebben a homlokát, ha a nagy hangon kimondott szavak mögött észreveszi a pózt, az ürességet vagy éppen a rosszindulatot.

A másik három írás személyes jellegű, értékben nem sokat ad hozzá a kötet egészéhez. Különösen a Márairol szóló nem illik ide. Márai a fiatalok számára nemcsak ismeretlen, de azt hiszem, érdektelen is.

KOVÁCS SÁNDOR

Karinthy Ferenc:

VÉGTELEN SZÖNYEG

Színes, változatosan és gazdagon mintázott szönyeget terít elének új kötetével Karinthy Ferenc. Magyarország, Amerika, Németország, Szovjetunió – emberi sorsok és népek sorsa, múlt és jelen villódzik egybeszőve; a groteszk fanyar, a szatíra élénk színeibe a tragikum és a tragikumikum sötétebb árnyalatait vegyítve. Mert a két Amerika végtelen szönyegével szembeállított „Szegény Magyarország” múltja közös teher, tragédiáival és tévelygéseivel, de egyben közös kincs is, amelyet nem szabad eldobni. Ez a kötet legerőteljesebben felhangzó motívuma. Ez csendül ki a „Szegény Magyarország” című novellából, melynek külföldre szakadt hőse még ott is, évek múltán is szinte a magyar történelembe gabalyodva él; a Betty mesélője egy moszkvai szállodaszobában egy csinos fiatal nőnek hajdani rokonainkról mesél; – a Hosszú weekend egyik jelenetében is hasonló a beszédtema – a Gyázmisében pedig, szélsőséges formában, határhelyzetben, hisz a régi uralkodóosztály tagjaira vonatkoztatva, konkrét megfogalmazásban is feltűnik a gondolat: „És ha hiába, dörén, oktalantul, hát neki és vállalni kell őket, igen, bukásukban, abszolút vesztesen is...” A magyarázat pedig: „... kiröhögheti őket, de csak itthon maradtak, akkor is, azóta is...”

A gondolatkör – a hazához való hűség mint alapvető erkölcsi érték kategória fel-

mutatása – korántsem új Karinthy Ferenc munkásságában, ebben a kötetben azonban tovább mélyül és differenciálódik a történelmi meghatározottság perspektívájának tudatosítása által, s árnyaltabbá válik azzal, hogy a történelem is gyakran az írói látás groteszk szemüvegén át jelenik meg, tragikomédiává transzponálva a tragikumot. A „Vaskor”-ban a Sztálint dicsőítő diszbeszédet a főszereplő kedélyes viccelődése festi alá; a Győr–Sopron–Ebenfurt pedig – mely a kötet egyik legjobb darabja – tragikumikus szatírába tömöríti majd félévszázad magyar történetét egy emberi életút görbetükrében. Groteszk színben jelennek meg immár a Gyázmise panoptikumfigurái, akiknek pedig közük volt ahhoz, hogy az ország tragikus helyzetbe került a második világháború idején. Az egyetlen, valóban tragikumot hordozó novella az önéletrajzi ihletésű levél-mozaik formában megírt Egy fiók mélyén; az egyéni sors tragikumán keresztül sok millió ártatlan tragikus sorsát példázva. A konklúzió tragikumát itt épp a túlsúlyban lévő könnyed, ironikus hangnem kontrasztja erősíti fel, a halál, az erőszak, az embertelenség még szörnyűbbnek tűnik az érzéki, profán örömökkal teljes élet szomszédságában. De éppen ennek a novellának a végletei között mutatkozik meg a leghitelesebben és legdrámaibban a hűség, a hazához való kötődés érték motívuma. „Mi az, hogy Fradi meg Lánchid meg Krúdy Gyula? Te magad sem mondhatod komolyan! Efféle csacsiságok miatt maradnál abban az országban, mely számodra az elkövetkezendő években a csaknem biztos pusztulást jelenti?... Vedd tudomásul, nekem is irtózatos a honvágyam, és pokolian hiányoztok, és ha nem jössz mégsem, akkor én utazom haza.” A levélírónak az Amerikából a „tüzes katlan” felé vivő hajón írt levele zárja a novellát – utóirata a későbbiek ismeretében: tragikus kiáltásként csendül: „A primás olasz, és egész este magyar dalokat játszott nekem!”

A jelenségeken túli lényeg hiteles és drámai megragadását a kontrasztos ábrázolásmód mellett a novella tömör, lényegre koncentráló, zárt, időben mégis nyitott építése biztosítja, mely ezúttal eltér a szerző által leginkább kedvelt személyes elbeszélésekre alapozott, az anekdota elemeit is felhasználó novellaformától. Az Egy fiók mélyén-t nemcsak a kötetben, de Karinthy töb-

bi novelláinak körében is előkelő hely illeti.

Még egy alapvető írói üzenet szól ki erőteljesen a kötet novelláiból: a tragikomikus, groteszk emberi sorsokban a nagyság, a szépség megmutatásának igénye. Karinthy Ferenc romantikus színezetű szépségeszménye nem a külső, hanem a belső szépségekre teszi a hangsúlyt; az emberi jellem, a művészi alkotás szépségeire, földön bukdácsoló figuráit mintegy átlényegítve, transzcendens magasságokig emelve. A Hosszú weekend tehetetlenül ide-oda hanyódó, mindenkinek teher, komikus Doloreszét az alkotás köznapi énje fölé emeli: „... és ha ezt meg tudja szólaltatni, ha képes átérni a költészetével, akkor már semmi más nem számít, az se, hogy ő kicsoda és micsoda, merre tántorog és éppen kivel...” A Vaskor színészsnője, Frau Adele tragikomikus figurája egy régi filmtékercsen valódi művészként dobja le magáról a gyalróságok földi porhüvelyét; a Gyászmise „ásatag öslényei” fiatalságuk és szépségük teljes hajdani pompájában jelennek meg az író víziójában. És még a Betty nevetséges öregasszonyában is felsejlik valami emberi nagyság – az elbeszélőhöz intézett levél sugallja ezt, mely az író szándékait, írói-művészi hitvallását is közvetíti, a kölni dómról szólva: „ott volt a dóm, emelkedő falaival, azt kellett folytatni, a következő oszlopot, boltívet, tornyot felhúzni.”

ERDŐDY EDIT

Bárdosi Németh János:

UTAK ÉS ÚTITÁRSOK

„Kosztolányival 1927-ben együtt léptünk dobogóra, — ez volt első nyilvános szereplésem” — az Önéletrajzi jegyzetekben olvassuk ezt a majdnem száraz, csak a tényközlés pontosságára ügyelő kijelentő mondatot, s érezzük, hogy szívünk egyszerre hevesebben dobog, mert részesévé lettünk a rég elsüllyedt, legendás múltnak, s a hajdani kézfogások melegéből valamit mi is megérvünk.

Bárdosi Németh János az irodalomban és az irodalomnak élt, s bár közben sokszor hét esztendőt kellett szolgálnia a megélhetés Lábánjának, elhivatottsága és igazi munkaterülete az irodalom volt. Több értelemben is. A költőt korán megismertük, s az évek, évtizedek során tanúi voltunk annak, ahogyan kiépítette gazdag és rokonszenves világát. De életének ez csak egyik része, s bár ő így fogalmazza meg, „irodalomszervező és szerkesztői munkám mintegy másfél évtizedig kötött le s vont el az írástól” — igazságtalanság lenne ezt a másfél évtizedet terméketlen korszaknak nevezni életében. Mert épp az Utak és útítársak lapjain bomlik ki ennek a szemrehányón említett másfél évtizednek értelme és értéke.

A történeti távlat ma már igazi jelentőségében mutatja a hajdani Írott Kő és a Faludi Társaság szerepét és feladatát, s bár a sivár korviszonyok meddőségre kárhoztattak sok nemes törekvést, Szombathely, Bárdosi Németh János irodalomszervező és szerkesztői munkája eredményeképp ki tudott lépni a vidék szükségszerű elszigeteltségéből, s számontartott része lett irodalmunknak. Önmagában is, de azzal az ösztönzéssel is, amellyel utat nyitott pályakezdő tehetségeknek. Így valóságos irodalomtörténetté állnak egybe ezek a Bárdosi Németh János ötven évét átfogó írások, s az ő személyes irodalomtörténetén túl eléggé nem becsülhető hozzájárulás a XX. századi magyar irodalomhoz. Azzá teszi mindenek előtt jónéhány forrás értékű dokumentum, például a Weöres-levelek, s ugyanakkor számos kitűnő megfigyelése is, mely egy-egy szó, mozdulat fölvilágításával eleveníti meg hőseit. Ezek néha beszédesebbek, mint nem egy életrajzi fejezet: Móricz, aki engedélyt kér feleségétől a sörivásra, Móra, aki az előadói asztalt félretolva szivarozva bővíti el közönségét, s ugyanilyen emberi közelségben érezzük a ráktól féltő, már csak nővényi étkeket fogyasztó Kosztolányit, vagy a fiatal Illyést, aki „délceg tartású, mutatós” férfi, fején kissé félretolt fekete kalapban, nyakán vastagon megkötött fehér selyemsállal”. S mily érzékletes a Mécs László étkezési jegye ellenében borozó Tersánszky rajza, vagy a pesti életben korán járatos Szabó Pálé, nem is beszélve a bélyeg nélkül levelező Szabó Dezsőről.

Bárdosi Németh hajlamát, világlátását, tehetségét tekintve igazi lírikus, szavára szinte szublimálódik a valóság, s ezeket a visszaemlékezéseket is átlengi költészetének választékossága, melege. De ez a líra belülről fakad, a szeretet sugallta szavaktól melegednek át sorai, nem pedig az érzékenykedéstől. Mi sincs tőle távolabb. Emlékezeit rendszerint tárgyilagosan, a józan tények közlésével kezdi: „Nincs harminc éve, hogy megismertem...” — írja Móráról, vagy: „1936 nyarán az Írók Gazdasági Egyesülete meghívására utaztam Miskolcra” — de az emlékezés, anélkül, hogy egyetlen pillanatra is feladná a tárgyilagosságot, egyszerre átforrósodik, az emlék nemcsak az emlékezőt vonja vonzáskörébe, hanem az olvasót is, aki néha maga is elcsodálkozik, hogy az egyszerű stílári eszközök hogyan teremtik újjá, tesz- szik elevezzé azt, ami már régen irodalomtörténet.

De néha, főleg a korábbi tanulmányokban, többről is szó van. Ezekben, mindek előtt a Berzsenyiről szóló írásokban, a biztos ítéletű és fölkészültségű irodalomtörténész áll előttünk, aki Berzsenyi örök igazságáért száll perbe, mert azt vallja, „egyik legizgatóbb és legnemesebb feladatunk, hogy ennek a sokáig homályban maradó lángelmének teljes igazságot szolgáltatassunk és művét, szellemét úgy ítéljük meg, hogy abból se Berzsenyi, se a magyar művelődés kárt ne szenvedjen”. Ez már szinte programszerűen hangzik, de ez az emberi program, mai kifejezéssel elkötelezettség, egyaránt felismerhető, a lírikus és prózaíró-emlékező Bárdosi Németh művészetében.

Az 1937-ben keletkezett első Berzsenyi-írásban (Bölcsőhelye körül) az „ordító szegénységről” ír, „amely szinte arcul üti az embert”. A sömjéni költőben is fontosnak tartja, hogy részletezze a falu birtokviszonyait, megállapítva: „Legalábbis a cseleedség nem olyan kihasználtság és szegény, mint ahogy Illyés Gyula leírta a Puszták népében, vagy én láttam Bárdos táján is.” Az irodalomtörténeti tény és emlék így kapcsolódik a korviszonyokhoz s Illyést említve a kortársi irodalomhoz, akinek barátsága „a kortárs, a közös eszmék és közös származás jogán mindig több volt, mint írói társi kapcsolat”. De nemcsak Illyéshez fűződő barátságára érvényes ez, s ha ifjúságára emlékezve azt írja, „a kol-

dusokat képzeletben új ruhába öltöztet- tem, a rendetlenséget renddé, a világot széppé akartam tenni”, arról is vall, hogy a „20. század lávaömlésében” milyen em- beri-írói kapcsolatok, barátságok ösztön- zése tette teljessé pályáját. A hűség, a kö- zös feladatvállalás azonban nemcsak a leg- nagyobbak nevét őrzi meg, hanem azokét is, akiket nem egyszer a véletlen sodort ki az irodalmi köztudatból, s külön öröm, hogy az Utak és útítársak igazságot szol- gáltat a feledetteknek, akiket kár lenne végképp elfelejteni. A legmértatlanabb ta- lán Pável Ágostonhoz és Kocsis Lászlóhoz volt az utókor, de ide kívánczik Ősz Iván, Finta Sándor, Váth János neve is. Az Utak és útítársak lapjain Bárdosi Né- meth János figyelmeztető szeretete ébresz- ti emléküket.

Szép könyv az Utak és útítársak, telje- sebbé teszi a költőről alkotott képünket, az irodalomtörténetet pedig nagyon sok új adattal, színnel gazdagítja. Szombathely város Tanácsa, a kötet kiadója igazán méltó külsőt adott a gyűjteménynek: a borí- tót Martyn Ferenc rajza díszíti, az ő mun- kája Bárdosi Németh János portréja s a kötéstervet is ő készítette. Csak azt sa- náljuk, hogy a példányszám alatta marad a könyv jelentőségének, ezzel magyaráz- ható, hogy már megjelenése percében el- tűnt a könyvesboltokból, s a szó igazi ér- telmében könyvritkasággá lett. Így valódi közönségsikerét majd csak egy újabb ki- adással lehet lemérni.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Sz a b ó E d e :

OTTHONUNK A MŰVEKBEN

Rokonszenves könyv Szabó Ede tanul- mányainak és esszéinek kötete. Először is a benne alakot öltő irodalomszeretet és cse- des komolyság miatt. Az irodalomkritikus- nak, szociológiai helyzetét tekintve, alig- hanem két hagyományos változata lehet. Az egyik a nagy nyilvánosság előtt dolgo-

zik, mozgalmakat szervez, vezérszerepre vállalkozik. Életeleme a vita, a küzdelem. Szívesen fújja meg a harci riadót, ádáz csatákat vív pro vagy kontra, azonnal választ a művek kihívásaira. A másik töprengésre és elvonulásra hajlamos egyéniség. Nem szívesen vesz részt az irodalmi élet harcaiban, ám ha állásfoglalásra kényserül, kertelés nélkül képviseli véleményét, igazát. Magányosan dolgozik, nem az irodalmi élet, hanem a művek közelében. Lételeme nem a vitatkozás, hanem az értelmezés, az az elmélyedő vizsgálat, amely a művészi alkotás végső jelentéséig, lényegéig hatol. A magyar kritika klasszikusai közül Gyulai Pál bizonyára az elsőt, Péterfy Jenő a másodikat képviseli. És Szabó Ede kritikusi egyéniségében is az elmélkedő kritikus hagyományos változata ölt alakot.

Őt sem az irodalmi csatározások érdeklik elsősorban, inkább a művekben kifejezést nyerő eszme, esztétikum és alkotó személyiség. Könyvének címevel is jelzi, hogy az olvasásban, mások művei fölé hajolva, az irodalom szeretetében és értésében találta meg szellemi otthonát és igazi önmagát. Meglehetősen elvonultságban él, Gödöllőn lakik, nem is tudna részt venni az irodalmi élet naponta változó hadmozdulataiban. A művekkel kialakult személyes kapcsolat a lélek cselekvő vágyának, a magányos szellem otthonkereső törekvéseinek is célt adott. Hölderlint idézi könyvének mottója gyanánt: „Ő, az ember vad szívének / sehol sem lehet otthona”. És erre az elégikus sóhajra Juhász Gyulával válaszol: „Művészet. / Örök hajlék, be jó te-benned.” Ő is a művészetben lelta fel igazabb otthonát.

Nem lehet véletlen, hogy aki ennyire személyes igénnyel fordul az irodalomhoz, az oly biztonsággal közlekedik abban a sürített és részegítő atmoszférában, amely a legnagyobb műveket veszi körül. Azokat a műveket, amelyek saját törvényű világot tudtak teremteni. Szabó Ede otthonos biztonsággal ismeri és érti Krúdy Gyula, Füst Milán, Tamási Áron vagy Theodor Storm, Gottfried Keller, Franz Kafka műveit. Vonalmat éppen az egyéni világ, a mással össze nem téveszthető atmoszféra iránt érez; tanulmányait a találkozás és a hódítás izgalma hatja át. „Milyen különös, milyen elvarázsolt világ ez: a magyar novellairodalom páratlan fűvészkertjében micsoda

elkerített, magányos és mégis mindig megújuló vegetáció” — kezdi Füst Milán prózájával foglalkozó tanulmányát, s kezhetné akár a Krúdyról vagy Tamásiról szóló írásait. Először felfedezi a műveket, azután berendezkedik bennük, mint aki valóban otthonra talált a művészi létezésnek ezekben a külön-világaiban. Esszéíró tehetsége ezekben az írásokban érvényesül, ha a közvetlen kritikai harcok terepén tesz kirándulást, az eredmény nyomban kétséggé válik. Például abban a jegyzetében, amely néhány felületes mondattal Ionesco szerepét és műveit intézi el.

Aki ennyire a művek közelében, a művek olvasása közben építi fel otthonát, annak a műelemzésben kell megtalálnia az önkifejezés lehetőségét és műfaji alakzatát. Szabó Ede tanulmányainak is legfőbb erénye az árnyalt és hiteles műelemzés, a művek struktúrájának és stílusának vizsgálata. Írásai között egész sor vers- és novellaelemzés fordul elő (Kosztolányi, Juhász Gyula, József Attila, Pilinszky János verseiről, Krúdy és Kosztolányi novelláiról). *Gondolatok egy nagy regényről* című írásában pedig a műelemzésnek revelációs szerep jut; Laczkó Géza kellően nem méltányolt hatalmas Rákóczi-regényét helyezi el a magyar regény fejlődésében és értékrendjében igen magas helyre, Közvetlenül Móricz Zsigmond *Erdélye* után. Az elemzett művek esztétikai jellegének felderítését a művek mögött elhelyezkedő alkotó személyiség vizsgálatával egészíti ki. Szabó Ede korszerű irodalomelméleti és -történeti felkészültség birtokában tájékozódik a művek belvilágában, elsősorban mégis az érdekli, ami ezekből a művekből kívülrre: az íróra és a társadalomra, az emberi életre utal. Szép és igaz esszéekben írja le például Csorba Győző vagy Kálnoky László költői egyéniségét, világítja meg a szülőföld és a belőle kinövő művészet szerkesztését, természetes kapcsolatát.

Mű, alkotó és társadalom, sőt mű, alkotó és emberi létezés egymást kifejező egyiségében gondolkodik. Vagyis vérbeli esszéista, aki a műkritika keretei között is általánosabban érvényes gondolatokat fogalmaz, egyetemesebb törvényszerűséget keres. És ebben az egyetemességben, ebben a gondolkodásban látja az esszéműfaj közösségi hasznát és szerepét. Az esszé ugyanis Szabó Ede tollán már nemcsak a személyes otthontalálás és üdvözülés esz-

köze, hanem az olvasók eligazításának és meggyőzésének lehetősége is. Az esszének ezek szerint „pedagógiai” értelme van, az irodalom és a közönség találkozásán munkálkodik. Ahogy Szabó Ede maga mondja: „Az esszé szépsége: hogy sokoldalúan, egyéni ízlésen, műveltséganyagon, látásmódon átszűrve vegyelemzi a vizsgálandó művet, s így az olvasót is erőfelfejtésre, nagyobb tudatosságra serkenti. Az esszé rangja: hogy irodalomértő közönséget nevel, arra ösztönöz mindnyájunkat, hogy egyéni kapcsolatba kerüljünk írókkal, művekkel, jobban behatoljunk az alkotás műhelytitkaiba, pallérozzuk ítélőképességünket, elmélyítsük élményünket.” Azt hiszem, ebben vele csak egyetérthetünk. *(Szépirodalmi)*

POMOGÁTS BÉLA

Dénes Zsófia:

„ÚGY, AHOGY VOLT...” TEGNAPI ÚJMŰVÉSZEK

Dénes Zsófia — a Lukács Györggyel, Fülepp Lajossal, Kosztolányi Dezsővel, Lesznai Annával és Benedek Marcellal egyazon esztendőben (1885-ben) született írónő — a közelmúltban két új kötettel lépett a nyilvánosság elé... Az első, az „Úgy, ahogy volt...” túlnyomórészt íróportrékat, irodalmi visszaemlékezéseket tartalmaz, a néhány héttel később megjelent „Tegnap i újművészek”-nek viszont inkább a zene- és táncművészet, főként azonban a képzőművészet világa a tárgya.

Az „Úgy, ahogy volt”-ban olvasható írások zöme az első Nyugat-nemzedék nagy íróival-költőivel (Ignotus, Móricz, Karinthy Frigyes, Kaffka, Tersánszky stb.) foglalkozik, — a lírikusok és prózaírók mellett azonban a kor néhány kiemelkedő jelentőségű tudósának és publicistájának (Szabó Ervin, Lukács György, a pszichiáter Ferenczy Sándor, Bölöni György stb.) arcéle

is felvillan a kötet lapjain. A portré-sorozat utolsó darabjai napjaink (és a közelmúlt) szellemi életének egy-két prominens egyéniségét, többek között Erdei Ferencet és Sütő Andrást, az erdélyi írókat mutatják be néhány biztos kézzel meghúzott kontúrral, néhány — a palettán jól kikevert — kifejező színpalattával.

A kötetben akadnak ugyan gyöngébb-szürkébb írások is (ilyen például a Lukács Györgyről szóló...), a megidézett kor- és pályatársak legtöbbjéről azonban — így Bródy Sándorról, Vészi Margitról, Tersánszkyról, Freud egyik legelső és legbensőbb tanítványáról: Ferenczy Sándorról vagy Szomoryról — Dénes Zsófiának lényeges, közérdekű mondanivalója van.

Emlékezései, jellemzései nem revidálják irodalomtörténetírásunk megállapításait-értékeléseit (nem is törekednek erre...), de árnyalják-finomítják e megállapításokat, mindenekelőtt pedig: közel hozzák a mai nemzedékhez a század eleji irodalmi reneszánsz immár klasszikussá nőtt alakjainak emberi lényét...

Dénes Zsófia írói módszerének, plasztikus, életteljes ábrázolásmódjának egyik szép példája az a passzus, amely a Nagybányáról az 1910 körüli budapesti irodalmi életbe érkezett, fiatal Tersánszky Jenőt állítja elé: „Csupa ideg, csupa játékoság, csupa kópéság, tréfa, furfang; csupa izom, csupa reflex és vibrálás. A nagybányai hegyek és erdők termelték ki mindenestől, s magával hozta szülőföldje lomb- és patak-illatát. Fiatal vizslakutya volt, apportra és csaholásra játékosan kész, és vadászterülete minden ifjú női teremtettség, akinek a közelébe jutott.” Hasonlóan emlékeztetése az öregedő Tersánszkyról írott sorok is: „Jenő csúnyában a legszebb, akit el lehet képzelni. Ma is olyan szép, mint egy erdei állat. Semmi fölösleges nincs rajta; az egész magas férfialak inkább és idegekből áll. Szeméből süt a nap. Kerek feje a kék baszk-sapka évek óta ránőtt. Nevető faun, aki boldog, mert még nem találkozott emberrel...” De a Szomory Dezsőről készült ragyogó pillanatfelvétel is elárulja Dénes Zsófia megéleveníítő képességét: „Látom, ahogy Szomory leül egy hatalmas hangszer elé; látom szép, éles profilját, azután felzúg a hang... Bachot játszik, s a lakás egyszerre megtelik harangzúgással, sötét árnyalt színnel, szenvedéssel és panasszal...”

A zenélés után egy percre mélyen elgondolkodott. S ekkor — ebben a percben — hibátlanul szépnak láttam őt, és nem jutott eszembe se modorosság, se szenvelgés, se dagály..."

Míg az „Ügy, ahogy volt...” oldalain a képzőművészetről sokkal kevesebb szó esik, mint az irodalomról, — addig a „Tegnapai újművészek” hősei, főszereplői Cézanne, Matisse, Picasso, Braque, Chagall, Utrillo, a „vadak”, a kubisták és az École de Paris művészei, s azok a fiatal, tehetséges magyarok (Réth Alfréd, Farkas István, a Galimberti-házaspár, Tihanyi Lajos, Berény Róbert stb.), akik résztvevői voltak annak a művészeti forradalomnak, amely a század eleji Párizsból indult ki, hogy — egyik országban előbb, másutt utóbb — bevegje az akadémikus pszeudo-művészet hadállásait, s lerombolja a konzervatív epigon-piktúra dohos levegőjű várait.

„Amit Párizsban átéltem avantgarde-művészetben, az megrázott” — írja magáról a szerző. Az az esztétikai fogékony-ság, amellyel például Picassónak Gertrude Steinről, a műgyűjtő irónőről festett mellképét, Raymond Duchamp-Villonnak Baudelaire-t ábrázoló portréját vagy Farkas István egyes képeinek „kísérteties, borzadálykeltő hangulatát” kommentálja-interpretálja, valóban azt bizonyítja, hogy Dénes Zsófia az első világháború körüli években nyitott szemmel járta a párizsi és budapesti tárlatok termeit, s nyitott lélekkel fogadta be azoknak a francia, spanyol, orosz és magyar művészeknek munkásságát, akik ugyanolyan mély barázdát szántottak az európai művészet talajába, mint annakidején Masaccio, Uccello, Mantegna, Greco, Goya vagy Daumier. Kár azonban, hogy a kötet szakmai lektora (Bojár Iván)

nem kontrollálta gondosabban a szöveget, amelyben azt olvassuk nem kis meglepődéssel, hogy „Az avignoni kisasszonyok” című Picasso-kompozíció (1907), amely a kubizmus nyitánya, öt női (??) akt látható... Valójában *három* nő (bordélyházi lányok...) és *két* férfi (a nyilvánosház vendégei...) szerepel a képen.

Az „Ügy, ahogy volt...”-ban Dénes Zsófia megemlékezik Hollósy Simon „Rákóczi-induló” című festményéről, amely „a nincstelenek gyalogmenetének” hatalmas víziója. A kép foszló ruházatú, égő tekintetű figurái „mennek és mennek a Rákóczi-induló szavára... Valami hívja őket...”

S az idős irónő — a Nyugat, a Világ, a Ma, a Vörös Lobogó, a Bécsi Magyar Újság egykori munkatársa, aki egész életében „gyalog járt a baloldalon” — egy csendes, egyszerű, önvallomásos mondatban közösséget vállal a „Rákóczi-induló” plebeius alakjaival: „*Velük megyek én is...*”

Nincs ennél szebb és tisztább emberi és írói program, s e programhoz az életének kilencvenedik esztendejét nemrégiben betöltött Dénes Zsófia sosem lett hűtlen.

Az „Ügy, ahogy volt...” élén Szalatnyay József festőművésznak az irónőről készült kitűnő pasztell-arcmását találjuk, a „Tegnapai újművészek” szövegét pedig a modern művészet úttörőinek (Cézanne, Henri Rousseau, Picasso, Modigliani, Cocco, Walter Gropius, Uitz Béla, Bortnyik Sándor stb.) munkái illusztrálják. Az „Ügy, ahogy volt...” a Gondolat kiadónál jelent meg, a „Tegnapai újművészek” pedig a „Kozmosz-könyvek” sorozatában.

DÉVÉNYI IVÁN

„*All a régi ház még...*” címmel a szekszárdi Babits Emlékház, a költő szülőházában berendezett emlékmúzeumot mutatja be Vendel-Mohay Lajosné, a szekszárdi Balogh Ádám Múzeum most megjelent kiadványában. A kötet ismerteti a szülőházhoz és a városhoz kapcsolódó életrajzi adatokat, a kiállítási anyagot és válogatott jegyzéket közöl Babits Szekszárdhoz fűződő műveiből. Az ismertetéseket gazdag fotódokumentáció kíséri.

*

A haza itt a vesztes címmel BARÁTOS ENDRE (1913—1943) válogatott verseit jelentette meg a kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár. Az életrajzot írta és a verseket válogatta Kellner Bernát.

*

A BARANYAI MŰVELŐDÉS új számaként megjelent a periodika 1954—1973 közötti húsz évfolyamának repertórium. Összeállította Huber Kálmánné és Surján Miklós.

*

KULLERVO címmel megjelent Helsinkiben Rácz István fordításában és saját kiadásában a Kalevala 31—36. éneke.

*

ALTORJAI ISTVÁN festőművész képeiből rendeztek kiállítást a Stúdió Galériában. A kiállítást Konfár Gyula nyitotta meg május 28-án.

Május 27-én szerkesztőségünkbe látogatott JEANNIE EBNER osztrák író, a bécsi Literatur und Kritik főszerkesztője.

*

WILLY HENGL osztrák fotóművész képeit mutatták be Pécsen, a Doktor Sándor Művelődési Központban. A kiállítást Pákolitz István nyitotta meg május 23-án.

*

BORSY KÁROLY: A pécsi nyomdászat kezdetei c. könyvről rendezett ankétot június 3-án a Pécsi Akadémiai Bizottság társadalomtudományi szakbizottsága.

*

A Pécsi Tanárképző Főiskola módszertani kiadványsorozatában megjelent Horváth Dénes: Bevezetés az elemi vizuális rendszerbe c. munkája.

*

A PÉCSI IRÓCSOPORT tagjai és folyóiratunk szerkesztői június 11-én a Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat pécsi gyárába látogattak. Az üzem munkájának megtekintése után szocialista brigádtagokkal beszélgettek. A Mechlabor fiataljai összel viszonzák a látogatást szerkesztőségünkben. A gyárról ez évi 4—5. számunkban közöltük László Lajos: Fiatalkor gyára c. írását.

*

EIJA MARKKANEN finn grafikus műveiből nyílt kiállítás Pécsen június 12-én a Városi Tanács Déryné utcai kiállítótermében.